

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SAPARMURAT TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ TÜRKMENİSTAN-TÜRKİYE
İLİŞKİLERİ
TURKMENİSTAN-TURKEY RELATIONS IN SAPARMURAT TURKMENBASİ PERIOD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burak SARI

(20152016006)

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Selçuk DUMAN

GİRESUN-2018

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SAPARMURAT TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ TÜRKMENİSTAN- TÜRKİYE
İLİŞKİLERİ

TURKMENISTAN-TURKEY RELATIONS IN SAPARMURAT TURKMENBASİ PERIOD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burak SARI

(20152016006)

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Selçuk DUMAN

GİRESUN-2018

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün.....tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Burak SARI'nın Saparmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkileri başlıklı tezini incelemiş olup aday 18.01.2018 tarihinde, saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Selçuk DUMAN	
Üye	Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Vahit GÜNTAY	
Üye		
Üye		

ONAY

...../...../201..

Doç. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “SAPARMURAT TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ TÜRKMENİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../...

Burak SARI

ÖNSÖZ

Türkmenistan'ın bağımsızlık süreci ve sonrası geçiş dönemi sürecinde ulus devlet inşası, uluslararası entegrasyon, iktisadi ve kültürel kalkınmasında en etkin isim, 1985-2006 yılları arasında yönetimde söz sahibi olan ilk Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı olmuştur. Türkmenistan'ın gelişim süreci Saparmurat Türkmenbaşı'nın doğrudan uyguladığı politikalar ekseninde gerçekleştiği için Türkmenistan-Türkiye ilişkileri incelenirken Saparmurat Türkmenbaşı dönemi büyük önem arz etmektedir.

Literatürde bu dönem Türkmenistan-Türkiye ilişkileri üzerine genel içerikli bir tez konusu olmadığı için bu konu seçilmiştir. Bu tez çalışmasında; Türk Dış Politikası'nda Orta Asya algısının gelişim süreci ve bu algıda Türkmenistan'ın yeri, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra zengin doğal kaynakları ve jeopolitik konumuyla bölgede öne çıkan Türkmenistan'ın gelişim süreci ve Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı dönemi Türkiye ile ilişkilerinin inşa süreci ayrıntılı olarak incelenmiştir. Saparmurat Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye İlişkilerinde yaşanan gelişmeler ve sorunlar tahlil edilerek günümüz Türkmenistan-Türkiye ilişkilerinin yorumlanmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu tez çalışması günümüz Türkmenistan-Türkiye ilişkilerine ışık tutması açısından bir ön çalışma olarak önem arz etmektedir.

Saparmurat Türkmenbaşı(Niyazov) dönemi Türkmenistan'ına ve Türkiye ilişkilerine ışık tutması adına hazırladığım bu yüksek lisans tezinin ortaya çıkmasında engin bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Selçuk DUMAN'a, öneri ve destekleriyle çalışmama katkı sağlayan Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamda teknik olarak destek veren Öğretim Görevlisi Fatma ÇOBAN ve arkadaşlarım Ömer Faruk KOCATEPE, Hanzade COŞKUN ve Emre ÖZSOY'a da teşekkür ederim. Son olarak bugünlere gelmemde maddi ve manevi hiçbir desteğini esirgemeyen aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla Orta Asya'da Türk kökenli bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkması, değişen dünya düzeninde Türk dış politikası'nda da yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Sovyetlerin yıkılması ile bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında Türkmenistan, zengin doğal kaynakları ve jeopolitik konumuyla en dikkat çeken ülkelerden birisi olmuştur. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türkmenistan'ın ilk devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde ulus devlet inşası, milli kimlik oluşturma ve reform hareketleri ile 2006 yılında ölümüne dek bağımsız Türkmenistan tarihinin en etkin ismi olmuştur. Ülkesini Rusya'nın etkisinden kurtararak uluslararası sisteme entegre etmek isteyen Türkmenbaşı, çok taraflı ilişkilere daima önem vermiştir. Ülkede gerçekleştirilen reformların yanı sıra, ekonominin temel dayanağı olan doğal gaz ve petrol kaynaklarını yine Rusya dışındaki alternatiflerle dünyaya pazarlayarak, ülke kalkınmasını hızlandırmak Türkmenbaşı'nın temel hedeflerinden birisi olmuştur. Türkmenbaşı için bu alternatiflerin en önemlilerinden birisi de jeopolitik konumu gereği Doğu-Batı arasında bir köprü görevine sahip olan Türkiye olmuştur. Türkmenbaşı, ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yaparak, iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesine verdiği önemi göstermiş, bununla beraber Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke de Türkiye olmuştur. Türkmenistan-Türkiye arasında ortak tarih, dil, din ve költür bağlarının etkisiyle devlet lideri düzeyinde karşılıklı resmi ziyaretlerin sıklasması, ilişkilerin düzenli bir ivme kazanmasını sağlamıştır. Bu nedenle Türkmenistan-Türkiye ilişkilerinde Saparmurat Türkmenbaşı dönemi önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin, ekonomi, ticaret, bilim, költür ve eğitim gibi alanlarında Türkmenistan'a finansal desteği ve Türk şirketlerinin yatırımları, Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası kalkınmasına ve ikili ilişkilerin seyrine olumlu olarak yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Saparmurat Türkmenbaşı, Türkmenistan, Orta Asya, Türkmenistan-Türkiye İlişkileri

ABSTRACT

The emergence of independent Turkic republics in Central Asia after collapse of the Union of Soviet Socialist Republics has been brought new developments in Turkish Foreign Policy, in a changing world order. Turkmenistan has become one of the most remarkable countries with its rich natural resources and geopolitical position among the countries that have been gained of independence with the collapse of the Soviet union. Saparmurat Turkmenbashi, the first president of Turkmenistan, that gained independence in 1991, became the most influential name in the history of independent Turkmenistan from 2006 until his death with the building of nation-state, creation of national identity and reform movements in the post-independence transition process. Turkmenbashi, who wanted to integrate the country into the international system by getting over the Russian influence, has always attached particular importance to multilateral relations. It is one of the main objectives of Turkmenbashi that to accelerate the development of the country by marketing natural gas and oil resources, which are the mainstay of economy, to the world with the other alternatives apart from Russia, in addition to the reforms in the country. Turkey which has been a bridge between the East and the West because of its geopolitical position has been one of the most important alternatives for Turkmenbashi. Turkmenbashi threw the importance of developing bilateral relations between two countries into sharp relief by paying the first official visit to Turkey. However, Turkey has been the first country that recognizes Turkmenistan's independence. Being more often mutual official visits at statesmen level with the influence of common history, language, religion and cultural ties between Turkmenistan and Turkey, has given acceleration to the regular relations. Therefore, Saparmurat Turkmenbashi Era has an important place in Turkmenistan-Turkey relations. Turkey's financial support in areas such as economy, trade, science, culture and training and investments of Turkish companies in Turkmenistan has been reflected credit upon development of Turkmenistan after the independence and bilateral relations of two countries.

Key words: Saparmurat Turkmenbashi, Turkmenistan, Central Asia, Turkmenistan-Turkey Relations

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İŞGALDEN BAĞIMSIZLIĞA TÜRKMENİSTAN	7
1.1. Tarihi Süreç.....	7
1.2. SSCB Dönemi Türkmenistan ve Ruslaştırma Politikaları	9
1.3. Bağımsızlık Süreci ve Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı) Dönemi.....	12
1.3.1. Siyasi ve İdari Yapı.....	13
1.3.2. Saparmurat Niyazov Dönemi Muhalefet Hareketleri	17
1.3.3. Demografik Yapı.....	19
1.3.4. Coğrafi Yapı.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE VE TÜRKMENİSTAN'IN TEMEL DIŞ POLİTİKA ESASLARI	21
2.1. Türk Dış Politikasının Ana Hatları	21
2.1.1. Atatürk Dönemi.....	23
2.1.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi	26
2.1.3. Soğuk Savaş Dönemi	28
2.2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Politikası ve Türkçülük Akımı....	30
2.3. Türkmenistan Dış Politikasının Ana Hatları.....	37
2.4. Türkmenistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Daimi Tarafsızlık Politikası	40
2.4.1. Tarafsızlık ve Daimi Tarafsızlık Kavramı	40
2.4.2. Daimi Tarafsız Türkmenistan	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ TÜRKMENİSTAN-TÜRKİYE SİYASİ VE ASKERİ İLİŞKİLERİ	46
3.1. Siyasi İlişkiler	46
3.1.1. İşbirliğine Yönelik Adımlar	48
3.1.2. Resmi Düzeyde Karşılıklı Bazı Ziyaretler	50

3.2. Askeri İlişkiler.....	52
----------------------------	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ EĞİTİM, KÜLTÜR, BİLİM POLİTİKALARI VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER.....	54
---	-----------

4.1. Eğitim ve Kültür Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	54
4.1.1. Eğitimde Temel Eser Ruhname	57
4.2. Bilim Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	58
4.3. Türkiye ile İlişkiler.....	59
4.3.1. Eğitim.....	59
4.3.2.Kültür-Sanat	63
4.3.3. Bilim ve Teknoloji	65
4.3.3.1. Tıp ve Sağlık	65

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER.....	67
---	-----------

5.1. Türkmenistan'ın Genel Ekonomik Görünümü	67
5.1.1. Tarım ve Hayvancılık.....	67
5.1.2. Sanayi Kaynakları	68
5.2. Türkmenistan da Yaşanan Ekonomik Gelişmeler.....	69
5.2.1. Ekonomik Kalkınma Planları.....	69
5.2.2. Bankacılık ve Finans Reformları	72
5.2.3. Tarım ve Hayvancılık Reformları	72
5.2.4. Dış Ticaret.....	73
5.3. Türkiye ile İlişkiler.....	75
5.3.1. Finansal Destek ve Yatırımlar.....	76
5.3.2. Ticari Yatırımlar	78
5.3.2.1. Ulaşım ve Haberleşme	78
5.3.2.1.2. İnşaat ve Hizmet Sektörü	79
5.3.3. İthalat ve İhracat.....	81

ALTINCI BÖLÜM

6. TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ ENERJİ POLİTİKALARI VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER.....	84
--	-----------

6.1. Mevcut Enerji Rezervleri	84
-------------------------------------	----

6.1.1. Doğal Gaz	84
6.1.2. Petrol	85
6.1.3. Üretim Hacmi.....	85
6.2. Enerji Politikaları	87
6.2.1. Hazar’da Paylaşım Sorunu ve Türkmenistan’ın Yaklaşımı	88
6.2.2. Enerji İhracatı İçin Alternatif Güzergâh Arayışları	92
6.3. Türkiye ile İlişkiler.....	95
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	105
ÖZGEÇMİŞ.....	128

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.r.: Adı geçen rapor

a.g.t.: Adı geçen tez

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

ASAM: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BİO: Barış İçin Ortaklık

Bkz.: Bakınız

BM : Birleşmiş Milletler

BP: British Petroleum

Der: Derleyen

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

ECO: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

Ed.: Editör

FETÖ: Fetullahçı Terör Örgütü

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Haz.: Hazırlayan

İMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

İSEDAK:İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi

K.D.V.: Katma Değer Vergisi

KAİK: Kaza İnceleme ve Araştırma Kurumu

KGB: Devlet Güvenlik Komitesi

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

NATO: North Atlantic Treaty Organization(Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)

OECD: Organisation for Economic Cooperation and Development

ÖSYM: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi

SETA: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

SSC: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TAPI: Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TmKP: Türkmenistan Komünist Partisi

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyonu

TUDP: Türkmenistan Ulusal Demokratik Partisi

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan

YÖK: Yüksek Öğretim Kurumu

TABLÖLAR**Tablo 1:** Önemli Tarım ve Hayvancılık Üretimleri(Bin Ton)**Tablo 2:** Önemli Sanayi Ürünleri Üretimi**Tablo 3:** Temel Ekonomik Göstergeler**Tablo 4:** Türkmenistan Dış Ticaret Değerleri(\$)**Tablo 5:** 1997 Yılı Ekonomik Krizi Sonrası Temel Ekonomik Göstergeler**Tablo 6:** Türkmenbaşı Dönemi Türkiye ile Türkmenistan Arasında Ekonomi ve Ticaret Alanında Yapılan Anlaşmalar**Tablo 7:** Türkiye-Türkmenistan Ticaret Hacmi(Milyon Dolar)**Tablo 8:** Türkiye'den Türkmenistan'a İhraç Edilen Bazı Mal Grupları('000 \$)**Tablo 9:** Türkmenistan'dan Türkiye'ye İthal Edilen Bazı Mal Grupları('000 \$)**Tablo 10:** Doğal Gaz(Milyar Metreküp) ve Petrol(Milyon Ton) Üretiminin Yıllara Göre İstatistik Verileri 1991-2000**Tablo 11:** Doğal Gaz(Milyar Metreküp) ve Petrol(Milyon Ton) Üretiminin Yıllara Göre İstatistik Verileri 2001-2007

HARİTALAR

Harita 1: Türkmenistan Siyasi Haritası

Harita 2: Hazar ve kıyıdaş ülkeler

Harita 3: Türkiye'den geçen petrol ve doğal gaz boru hatları

GİRİŞ

Türkmenistan'ın bağımsızlık sürecinde ülkede yaşanan reform hareketleri, dış politikası ve Türkiye ile tesis edilen ilişkilerinin gelişim sürecini inceleyerek, günümüz Türkmenistan-Türkiye ilişkilerini yorumlarken kolaylık sağlayıp bir ön çalışma niteliği taşıması adına hazırladığımız altı bölümden oluşan bu tez çalışmasının birinci bölümünde; Türkmenistan'ın bağımsızlık süreci ve Saparmurat Türkmenbaşı döneminde yaşanan gelişmelere değinilmiştir. İkinci bölümde; Türkmenistan-Türkiye ilişkilerine ışık tutması açısından, iki ülkenin dış politikası ana hatlarıyla özetlenmiştir. Üçüncü bölümde; Türkmenistan-Türkiye siyasi ve askeri ilişkileri incelenmiştir. Dördüncü bölümde; Türkmenistan'da eğitim, kültür ve bilim alanında yaşanan gelişmeler ve bu alanda, Türkiye ile olan ilişkiler aktarılmıştır. Beşinci bölümde; ekonomi alanında yaşanan gelişmeler ve yine Türkiye ile olan ilişkiler irdelenmiştir. Altıncı bölümde ise Türkmenistan'ın enerji politikalarına ve Türkiye ile bu alandaki ilişkilerine değinilmiştir. Bu çalışma hazırlarken Türkiye merkezli ve Türkçe kaynaklar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Türkmenistan'a gitme imkanımızın bulunmaması ve internet üzerinde Türkmenbaşı dönemine yönelik yeteri kadar elektronik kaynağa ulaşamaması karşılaştığımız sorunlardan olmuştur. Bu nedenle bu konuyu bizden sonra inceleyecek araştırmacıların Türkmen ve Rusça kaynakları kullanması durumunda konuya farklı bir bakış açıları ve yeni katkılar sağlayabileceğini düşünmekteyiz. Konuya başlamadan önce giriş bölümünde Türkmenistan'ın kronolojik olarak tarihi arka planı, Çarlık Rusya'sı dönemi Türkmenistan'ın işgali ve Türkmenistan'ın bağımsızlık süreci mücadelesi ana hatlarıyla anlatılacaktır.

Birçok farklı görüş olmakla birlikte tarihçilerin genel kanısına göre İslamiyet'i kabul eden konar-göçer Oğuz Türklerine Türkmen denilmektedir. Bu nedenle Türkmen coğrafyası Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna kadar büyük bir coğrafi alana yayılmıştır. Bugünkü Türkmenistan'ın ilk sahipleri olarak ise Töles Türkleri kabul edilir. İslamiyet'in gelişmesine paralel olarak bölge sonraki yıllarda birçok Türk boyunun yerleşim yeri olmuştur.¹ Özellikle ticari ilişkilerin artmasıyla

¹ Ekber N. Necef, Ahmet Anna Berdiyev, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, Kaknüs Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2003, s.13-40

İslam dini 11. üzyıldan sonra Oğuzlar'ın büyük bir kısmının dini haline gelmiş ve Oğuzlar'a bu tarihten itibaren Türkmen adı verilmiştir.²

Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlere; Kıpçak, Çağatay veya diğer Türk boyları her ne kadar karışmış olsa da, Türkmen kimliği ve kültürü geçmişten günümüze kadar özenle korunmuştur.³ Köpetdağ eteklerinde, günümüzden 6 bin yıl öncesine dayanan yerleşik tarım örnekleri ve Ceyhun Medeniyeti kalıntılarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bugünkü Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlerin ekseriyetini etimolojik olarak Salur-Kınık, Yazır, Kayı-Bayat boylarının kaynaşması olan Oğuz Türkleri oluşturmaktadır. Ayrıca Türkmenler, ülke toprakları üzerinde hâkimiyet kuran Sakalar, Hazarlar, Alanlar ve Massagetler gibi eski uygarlıkların da mirasçısı konumundadırlar.⁴ İlerleyen süreçte ise Türkmenistan toprakları üzerinde önemli kabileler etkin olmuştur. Yaşanan savaşlar sonrasında birçok büyük kabile dağılırken bazıları da tamamen yok olmuştur. Bu nedenle Teke, Yomut, Ersari gibi küçük Türkmen kabileleri birleşerek siyasi bir birliktelik kurma yoluna gitmişler ancak 18. ve 19. yüzyılda herhangi bir devlet yapılanması gerçekleştirememişlerdir. Bunun sonucu olarak komşu devletler ve kabileler arası çatışmalar da sınırların her defasında yeniden düzenlenmesine neden olmuştur.⁵ 16. yüzyıldan itibaren Türkistan üzerinde emperyalist girişimlerde bulunan Rusya bu dağınıklığı faydalanarak Türkmenistan üzerine seferler yapmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde Türkmenlerin önemli bir kısmı da Hive Hanlığı'nın siyasi hakimiyetinde bulunuyordu.⁶ Golovaçyev önderliğindeki Rus ordusu, Türkmenistan'ın kuzeyinde bulunan Daşhovuz Türkmenlerine karşı ilk saldırısını 1843 yılında yapmıştır. Rus ordusu karşısında kadın, yaşlı ve çocuklar dâhil dirayetli bir savunma yapan Türkmenler büyük bir mücadele vermiş ancak on binlerce Türkmen hayatını kaybetmiştir. Tarihe "Gazavat Kırımı" olarak geçen bu savaşta, binlerce Türkmen de

² Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1999, s.2

³ A.Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkîli(Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Enderun Yayınları, Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul 1981, s.73, 77

⁴ Umay Türkeş-Günay, **Türklerin Tarihi –Geçmişten Geleceğe-**, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2015, s.590, 591

⁵ Ceylan Tokluoğlu, Bülent Arıci, **Türklerde Yönetim Kültürü Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan Örnekleri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.73

⁶ Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2004, s.158

esir edilmiş ve orada hayatlarını kaybetmişlerdir.⁷ Ruslar, 1845 yılında daha somut adımlar atarak, Türkistan bozkırlarında kaleler inşa etmeye başlamış ve askeri istihkâm bölgeleri kurmuştur. Bölgenin kontrolünü sağlamak için de, 1867’de bir ileri adım olan Türkistan Genel Valiliği’ni inşa etmiştir.⁸

İşgallerini aşamalar halinde başlatan Rusya ve Türkistan arasında 1895 yılına kadar süren 42 yıllık savaş, bölgenin kısım kısım parçalanmasına neden olmuştur. Hindistan’a kadar ilerleyen Rusya, 1873’te Özbek ve Türkmen halklarının oluşturduğu Hive Hanlığı’nı da işgal ettikten sonra aşiretler halinde yaşayan Teke Türkmenlerinin başarılı savunmalarıyla geri adım atmak zorunda kalmıştır. Türkmenler tarafından bozguna uğraması neticesinde Türkistan’da otoritesi sarsılan Rusya, yeni bir savaş hazırlığı yaparak tüm gücüyle tekrar saldırmıştır. Bu saldırılar neticesinde Türkmenistan’ı işgal ederek idaresi altına almıştır.⁹

Türkmenistan’ı işgalinden sonra bölgede halkın bir kısmı Rus hâkimiyetini kabul etmiş diğer kısım, göçer halde yaşayan Türkmen kabilelerine katılmıştır. Türkmenlerin tamamını kontrol altına almak isteyen Çarlık Rusya’sı, 1877 yılında General Lomakin önderliğinde büyük bir askeri harekâta girişmiş ancak Osmanlı-Rus Savaşı patlak verince ordunun önemli bir kısmı geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰

Rus ordusu, 1879 yılında tekrar harekete geçerek Hazar’dan Ahal bölgesine kadar uzanan yol üstü bütün köyleri yakıp yıkmış ve Göktepeye girmiştir. Ancak Türkmenlerin başarılı savunması neticesinde Ruslar geri çekilmek zorunda kalmış ve Rus ordusu ilk kez ağır bir yenilgi ile karşılaşmıştır. Bu yenilginin ardından Rus ordusunun başına Genereal Skobelev getirilmiş ve 1881 yılında ikinci kez savaş başlatılmış savaş sonunda Göktepe Kalesi Ruslar’ın eline geçmiştir. Ruslar; erkek, kadın ve çocuk ayırımı gözetmeksizin binlerce Türkmen’i katletmiş ve bütün evler Ruslar tarafından yağmalanarak geriye bir harabe bırakılmıştır. Bu savaşlar sonrasında bölünen Türkmenistan topraklarının bir kısmı Hive Hanlığı’na, diğer bir

⁷ Orazpolat Ekayev, “İlk Türkmen Devletleri ve Türkmenistan’da İstiklal Mücadeleleri”, **Türkmenistan’da Toplum ve Kültür** (Der.: Büşra Ersanlı, Orazpolat Ekayev), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.39

⁸ Baymirza Hayit, **a.g.e.**, s.158

⁹ Alaeddin Yalçınkaya, **Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında TÜRKİSTAN**, 2. Baskı, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, s.116

¹⁰ Ahmet Buran, **Kurşunlanan Türkoloji**, 1. Baskı, Manas Yayınları, Elazığ 2007, s.144

kısmı da Buhara Emirliği'ne bağlanırken, kalan Türkmenlerin çoğu da yaklaşık 40 yıl boyunca Rus esareti altında yaşamış ve Türkmenler sosyal, iktisadi, kültürel ve birçok yönden geri bırakılmıştır.¹¹

19. yüzyılın sonunda bölgede etkinliğini artıran İngiltere ile bir anlaşma yapan Rusya Avrasya bölgesinde tek söz sahibi olduğunu İngiltere'ye kabul ettirmiştir.¹² İngiltere ile 31 Ağustos 1907 tarihinde yapılan bu anlaşma ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılına dek bölgedeki Rus hâkimiyeti devam etmiştir. Diğer yandan Türkistan'da yaşanan tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nde yankılar uyandırmış, bazı Osmanlı devlet adamları ve aydınları Türkistan'a yardım edilmesi görüşünü dile getirmişler, ancak Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması, Mondros Mütarekesinin getirdiği yükümlülükler ve bölgedeki İngiliz, Rus faaliyetlerinin yoğunlaşması Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye yönelik hareket düşüncesini sadece sözde bırakmış Osmanlı'nın Türkistan ile ilgilenmesi söz konusu bile olmamıştır.¹³

1917 Bolşevik Devrimi sonrası bütün Türkistan coğrafyasında bağımsızlık hareketleri yaşansa da Ruslar, 1920 yılında Hive Hanlığı'nı işgal etmişler ve Harezmi Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir.¹⁴ Türkmenler de bu dönemde Cüneyt Han önderliğinde Ruslar'ın tabiriyle "Basmacılık" Türkistan'daki adıyla ise "Korbaşılar Hareketi" girişimini başlatmışlar ve bu hareket etrafında birleşerek bağımsızlık mücadelesine başlamışlardır. Cüneyt Han ile birlikte önemli ilerleme kaydeden Türkmenler, zaman zaman Rusya'nın kışkırtmaları neticesinde, Özbek ve Karakalpak köylerini yağmalamışlardır. Ancak bu yanlış harekette bulunanlar 1921 yılında Türkmen Milli Komitesi içerisine dahil edilmiştir.¹⁵

1920 yılında Bakü'de yapılan "Doğu Halkları Kongresi" sonrasında Osmanlı subaylarından Enver Paşa ve arkadaşlarının Buhara'ya gelmesiyle Korbaşılar Hareketi farklı bir boyuta ulaşmıştır. Enver Paşa, Türkistan'da coşkuyla karşılanmasına rağmen, Korbaşılar Hareketi Lideri Lakaylı İbrahim tarafından ajan

¹¹ Orazpolat Ekayev, a.g.e., s.39-40

¹² Mehmet Arslan, "Rusya'da Demografik Sorunlar: Bu Sorunların Rusya'nın Eski SSCB Ülkeleri Üzerindeki Nüfuzuna Etkileri ve Çin Tehlikesi", *Avrasya Etüdüleri*, TİKA, Yıl 16, Sayı 38, 2010, s.64

¹³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.516

¹⁴ Nevzat Kösoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991, s.748

¹⁵ A.Z. Velidi Togan, a.g.e., s. 424

olduğu gerekçesiyle esir edilmiştir. Afganistan Kralı Amanullah'ın girişimiyle 2 aylık esaretin ardından serbest bırakılan Enver Paşa'nın, Korbaşlar Hareketi'ne katılarak Duşanbe'de Ruslara karşı başarılı bir mücadele sergilemesi, Türkistan'daki halkların bağımsızlık ümitlerini artırmıştır.¹⁶

Korbaşlar Hareketi, Enver Paşa'nın ve Cüneyd Han'ın elde ettiği başarılar ile gittikçe güçlenmiş ve Moskova'yı rahatsız etmeye başlamıştır. Moskova, Enver Paşa ile anlaşabilmek için muhtariyet teklif etmiş ancak Enver Paşa bu teklifi reddederek Ruslara karşı mücadeleden vazgeçmemiştir ve Korbaşlar ile birlikte baskınlar vermeye devam etmiştir. Enver Paşa'nın bu dik duruşu ve başarıları Türkistan'ın her tarafından gönüllülerin Enver Paşa'nın safına katılmasına neden olmuştur.¹⁷ Ancak Korbaşlar Hareketi belirli bir noktadan sonra durmuştur.

Türkistan'a gelen Enver Paşa'nın gayesi, Turan Devleti kurmak iken, Korbaşların temel gayesi Rusları topraklarından atmak ve bağımsız olmaktı. Bu nedenle Enver Paşa ile Türkistan Türkleri arasında birtakım uyumsuzluklar görülmeye başlandı. Ayrıca Afgan gönüllülerin ülkelerine dönmesi ve Afgan Kralının Korbaşlara verdiği destekten vazgeçmesi üzerine Korbaşlar Hareketi mevzi kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁸

Ruslara karşı 6 yıl kadar direnen Korbaşlar Hareketi, Enver Paşa'nın ölümü ve artan Rus baskısı nedeniyle finansal olarak da çökmüş ve dağılmak durumunda kalmıştır.¹⁹ Ancak Türkmen Lider Cüneyt Han, bütün olumsuz durumlara rağmen Ruslara karşı mücadeleden ödün vermemiş, 1924 yılında Özbekler ile Türkmenlerin birlikte yaptığı ayaklanmaya önderlik etmiş ve Rusların kontrolündeki birçok bölgeyi ele geçirmiştir. Cüneyd Han, Hive üzerine de bir sefer yapmış ancak Rusya'dan gelen takviye birlikler nedeniyle Hive'yi ele geçirememiştir. Rusya bu gelişmeler üzerine Cüneyd Han'ı durdurmak için barış teklifleri sunmuş ancak Cüneyd Han, bu barış tekliflerini Ruslar'ın komplo hareketi olarak algıladığı için reddetmiştir. Ruslar bunun üzerine Cüneyd Han'a karşı harekete geçmişler ve 1927 yılında Cüneyd

¹⁶ Sultan Gök, "Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar", **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, 2012, s.75-77

¹⁷ İlyas Kara, **Enver Paşa:Basmacılar İsyanı**, Yediveren Yayınları, İstanbul 2011, s.132, 136

¹⁸ İlyas Kara, **a.g.e.**, s.139

¹⁹ İlyas Kara, "Basmacılık Hareketinde Enver Paşa'nın Rolü", **Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Tarih Bölümü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.37

Han'ın Türkmenistan'ı terk etmesini sağlamışlardır. Türkmenistan'ı terk eden Cüneyd Han, İran üzerinden Afganistan'a geçmiştir. Bölgedeki Rus birliklerine yaptığı küçük çaplı akınlar ile de 1938 yılında ölümüne kadar mücadele etmeye devam etmiştir. Bağımsızlık umutlarını yitiren Türkmenler, SSCB'nin yönetiminde yaşamak zorunda kalmışlardır.²⁰ SSCB bundan sonraki süreçte Türkistan üzerindeki hakimiyetini sürekli kılmak için gerekli adımları atmış ve bu çerçevede Türkmenistan'da Sovyet idari yapısı teşekkül ettirilmiştir.²¹

²⁰ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2014, s.413

²¹ Günay Göksu Özdoğan, **a.g.e.**, s.32, 35

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İŞGALDEN BAĞIMSIZLIĞA TÜRKMENİSTAN

1.1. Tarihi Süreç

1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasıyla, bir arada bulunan cumhuriyet ve özerk yapıların durumu ilk olarak 1924 anayasasıyla belirlenmiş olup 1936'da son halini almıştır. SSCB'ye bağlı kurulan ilk iki cumhuriyetten birisi Özbekistan SSC(Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) olurken diğeri de Türkmenistan SSC olmuştur. Bolşeviklerin kontrolünde toplanan 5. Harezmi Kongresi kararıyla Harezmi Halk Cumhuriyeti feshedilmiş, kontrolünde olan topraklar da Özbekistan SSC ve Türkmenistan SSC arasında paylaştırılmıştır.²² Ardından 13 Mayıs 1925'te uzun yıllar Sovyet yönetiminin atadığı kadrolar tarafından yönetilecek olan Türkmen Komünist Partisi(TmKP) kurulmuştur. Bu Parti SSCB'nin istekleri doğrultusunda Türkmenistan'ı yönetmiş, yerel kadroların güçlenmesine izin vermemiş ve karşı çıkanlar sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir.²³

1930'lu yıllara gelindiğinde Bolşevikler arasındaki iktidar savaşını sonlandırıp nüfuzunu arttıran Stalin, Sovyet Cumhuriyetlerindeki ulusal liderleri etkisiz bırakarak, SSCB yönetimine hâkim olmuş ve Türk Cumhuriyetleri'ne karşı bir Ruslaştırma girişimini başlatmıştır. Bunun en bariz örnekleri de Kiril alfabesinin zorunlu kılınması, ulusal destan kahramanlarının kitaplardan çıkarılması ve Rusya tarihinin aşılmasıdır.²⁴

Önceki dönemlerde Türkleri Latin alfabesine geçiren Rusya, Türkiye'nin Cumhuriyetin ilanından sonra Latin alfabesine geçmesiyle bu durumu sakıncalı görmüş ve Türkleri Kiril alfabesine geçirmiştir.²⁵ Komünist rejimin bu tutumlarına karşı çıkan Abdulhekim Gulmuhammedoğlu, Amandurdı Alamiş, Garaca Burunoğlu ve Berdi Kerbabayev gibi aydınlar da Stalin rejimi tarafından eserleriyle birlikte yok

²² Nevzat Kösoğlu, *a.g.e.*, s.748

²³ Ali Yaman, *Tarihsel Süreçte Türkmenistan, Türkmenistan*(Ed.: Kamer Kasım), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.35

²⁴ Günay Göksu Özdoğan, *a.g.e.*, s.37

²⁵ Turan Can, "Türk Dünyasında Kültürel Asimilasyon Politikaları", <http://www.altayli.net/turk-dunyasinda-kulturel-asimilasyon-politikalari-ii.html>(Erişim Tarihi:15.06.2017)

edilmiş veya etki altına alınmıştır. Örneğin Sovyet döneminin en büyük Türkmen yazarlarından birisi olan Berdi Kerbabayev'in 17 dile tercüme edilen 3 ciltlik "Aygıtlı Edim" romanı halk arasında milliyetçiliği ateşlediği için Sovyet rejiminin talimatlarıyla yeniden yazılmaya mecbur edilmiştir. 1934 yılında ise I. Sovyet Yazarları Kongresi'nde, adı geçen aydınlar kınanmış ve kalanlar da devlet görevlileriyle birlikte sürgüne gönderilmiştir.²⁶

Halkın gözünde itibar kazanmak isteyen Türkmenistan Komünist Partisi yöneticileri ise, Türkmenlere yönelik koruma hamleleri yapmak istemişlerse de Stalin yönetimindeki Sovyet Komünist Partisi, milliyetçilikle suçladığı Türkmenistan Yüksek Sovyeti Başkanı Nadirbay Aytakov ve Başbakan Gaygısız Atabay'ı, 1937-1938 yıllarında sürgüne göndermiştir.²⁷ Stalin'in bu tutumları neticesinde Türkmenistan'da 1937-38 yılları da "*Tutha-tutlık (keyfi ve toplu tutuklama) yılları*" olarak anılmıştır. Stalin yönetiminin 1930 yılında başlattığı soykırım çalışmalarını 1950'li yıllara kadar durmaksızın devam etmiştir. 1931-32 yıllarında Türkmen Sovyet rejimine karşı Karakum'da çıkan ayaklanmanın başı olarak gösterilen "Türkmen Azatlığı" isimli gizli örgüte üye oldukları ve burjuva oldukları bahanesiyle köylerde oturan Türkmenlerin de binlercesi öldürülmüştür. Tarihi belgelere bakıldığında ise böyle bir örgütün olmadığı Sovyetlerin insanları yok etmek için kullandığı bir taktik olduğu görülmüştür.²⁸

Stalin yönetiminin bu uygulamalarına karşı isyanlar ortaya çıkmış ancak kıtlık, sosyo-ekonomik nedenler, büyük insan kayıpları ve göçlere yol açmıştır. Ruslar, Türkmenlerin çoğunun özel mülkiyetine el koymuş ve yaşam biçimlerini zayıflatmıştır. Bu nedenle Türkmenlerin önemli bir kısmı da sürüleriyle birlikte Afganistan ve İran'a göç etmek zorunda kalmıştır. Sovyet Ordusu, Türkmenlerin İran ve Afganistan'a geçmesini önlemek için de Türkmenistan'ın güney ve doğu sınırlarına askeri üsler inşa etmeye başlamıştır.²⁹ Türkmenistan'ın mevcut toplumsal

²⁶ Esedullah Oğuz, **Türkmenistan:Stalin'den Niyazov'a**, Cep Kitapları A.Ş., Birinci Baskı, İstanbul 1996, s.18, 19

²⁷ Saadetin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2011, s.300

²⁸ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s.19

²⁹ Ali Yaman, **a.g.e.**, s.36, 37

yapısı ve sürekli çıkan isyanlar yüzünden Moskova yönetimi 1960'lı yıllara kadar TmKP'de Rus yöneticilerin aktif rol oynaması için azami hassasiyet göstermiştir.³⁰

1.2. SSCB Dönemi Türkmenistan ve Ruslaştırma Politikaları

Çarlık Rusya'sı döneminden başlayarak SSCB dönemine kadar sistematik bir biçimde ilerleyen asimilasyon çalışmaları, bizzat devlet tarafından yürütülmüş olup bu çalışmalarda görev alan en önemli isimlerden birisi ise Rus Ortodoks misyoner Nikolay İvanoviç İlminsky olmuştur. Türkistan'daki Müslüman toplulukların çoğu Kuran-ı Kerim'den dolayı Arap alfabesini bazıları da Latin alfabesini kullanıyordu. İlminsky'nin Rus-Türklük Bilimi adını verdiği asimilasyon çalışmaları neticesinde Türkistan halklarının alfabeleri değiştirilmiş ve günlük hayatta kullanılan birçok kelimenin yerine Rusça kelimeler yerleştirilmiştir.³¹

İlminsky yöntemi ile her ayrı Türk boyu farklı birer milletmiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Zaman içerisinde yüz binlerce Türk, Hıristiyan yapılsa da, bu durum bir noktada durmuştur. Zira Ortodoks kilisesi sadece bir Rus'un gerçek Ortodoks olabileceği tezini savunarak bu uygulamaya karşı çıkmıştır. Bu politikalar neticesinde oluşan dil deformasyonu ile Türkistan'da yaşayan Türk halkları neredeyse birbirini anlayamayacak duruma gelmiştir.³² Kilisenin bu tutumu sonrasında ise Sovyetler din kavramını Türklerin hayatından tamamen atmak için Komünist İdeoloji yolunda din aleyhine propagandalar yapmaya başlamış, Müslümanların dini ibadetlerini yapması engellenmiş, hatta "ateistler üniversitesi" gibi kurumlar dahi açılmıştır. Yine bu uygulamalar da katliamlar, sürgünler ve göçlerle sonuçlanmıştır.³³

Bunun yanı sıra yüz binlerce Türk işçi ekonomik kalkınma bahanesiyle Sovyetlerin çeşitli bölgelerine sürgün edilmiştir. Ayrıca yine Türkistan'ın çeşitli bölgelerine aynı bahaneyle Rus işçiler yerleştirilmiş, Türk nüfusunu dağıtarak millet

³⁰ Haluk Alkan, Türkmenistan'da Bağımsızlık Sonrası İç Siyasal Yapı, **Türkmenistan**(Ed.:Kamer Kasım), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.65

³¹ Çağrı Alagöz, "Sovyetler Birliği'nde Türk Halkları'na Uygulanan Dil Politikalarının Kurumsal Temelleri", **Yükselen İpek Yolu III. Cilt İpek Yolu'nda Kültür ve Sanat**, Türk Yurdu Yayınları, Yayın No 107, Ankara 2016, s.211

³² Alaeddin Yalçınkaya, **Ruslar'dan Türkistan Türkleri'ne Kültürel Asimilasyon**, <http://www.turkalemimiz.com/Home/Getturkistan?categoryid=3&aid=929>(Erişim Tarihi: 07.05.2017)

³³ Ali Yıldız Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, Sayı 44, Erzurum 2015/2, s.227

bilincini yok etmek hedeflenmiştir. Netice itibariyle Türklerin büyük bir kısmı milli kimliğini kaybetmiştir.³⁴

Rusya bu politikalar ile Türkistan halklarını parçalara bölüp, Ruslaştırarak, Türkleri birbirinden ayırma amacı gütmüş ve Türkiye Türkleri ile de bağlarını kopartmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için de eğitimi bir araç olarak kullanmıştır. Böylece Türkistan'da yüzlerce Rus Okulu ve Ortodoks Kiliseleri açmıştır. Hatta bu iş için özel olarak “*Ruslaştırma Kurumu*” dahi kurulmuştur. Ayrıca basın ve yayın kuruluşlarının sayısını arttırarak gazete ve dergiler yoluyla da Ruslaştırma politikasını desteklemiştir.³⁵

Sovyet yönetiminin asimilasyon çalışmalarının sonucu olarak; Türk Cumhuriyetleri'nde Rus nüfuzunun, dil ve etnisite üzerinde ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir.³⁶ Buna rağmen diğer ülkeler arasında Ruslaşma açısından kültür ve benliğini en iyi muhafaza etmeyi başaran Türkmenistan olmuştur. Türkmenistan %98'lik ana dili konuşma ve en az Rusça konuşan nüfus oranı (%26) ile diğer ülkelere nazaran Rus politikalarından daha az etkilenmiştir.³⁷ Sovyetlerin tamamına yayılan bu Ruslaştırma politikalarına karşı ise Gaspıralı İsmail, Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan Türk halkları arasında yeni bir eğitim modeli olan “Cedid Hareketini” başlatmıştır. Gaspıralı, çıkardığı Tercüman gazetesi ile bu fikriyatın yayılmasına büyük özen göstermiştir. Gazete sayesinde Cedid düşüncesi Osmanlı'dan Balkanlara Sovyetlerden İran'a kısacası Türkçe konuşabilenlerin olduğu bütün coğrafyalara dağılmıştır.³⁸ Temelinde Türklerin birliğinin sağlanması fikri olan bu hareket Türkmenistan da dâhil olmak üzere Türk Cumhuriyetleri arasında hızla etkisini göstermeye başlamıştır.³⁹ İlimsky de Gaspıralı İsmail'in “Dilde Fikirde İşte Birlik” tezi ile başlattığı Cedid Hareket'inden haberdar olup,

³⁴ Mehmet Yüce, **Ruslar'ın Türkistanda Uyguladıkları Ruslaştırma Politikası**, <https://guneyturkistan.wordpress.com/2008/12/26/ruslarin-turkistanda-uyguladiklari-ruslastirma-politikasi/>(Erişim Tarihi: 20.06.2017)

³⁵ Mirzahan Egamberdiyev, “Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki Eğitim Politikası(1870-1917)”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2005, s.104-105

³⁶ Ayhan Nuri Yılmaz, Türkiye, “Avrasya ve Orta Asya Halklarının Kimlik ve Entegrasyon Algılarına Dair Anket Çalışması”, **Avrasya Etüdlere**, TİKA, Yıl 18, Sayı 42, s.111

³⁷ Bilgehan Atsız Gökdağ, Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü, **Türkler**(Haz.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara 2002, s.108

³⁸ Mehmet Yalçın Yılmaz, “İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 29, Autumn III, 2014, s.346

³⁹ Metin Arıkan, “Gaspıralı'nın Türk Dünyasına Tesirleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Cilt V, Sayı 1, İzmir, 2005, s.13

Sovyet makamlarına bir rapor hazırlamıştır. Sovyet Hükümeti de buna karşı birtakım tedbirler hazırlamıştır.⁴⁰

SSCB’de Stalin’li yıllar katliamların gölgesinde geçmeye devam etmiştir. Zorunlu tarım reformları nedeniyle birçok zengin, fakir, köylü açlıktan hayatını kaybederken, rejim karşıtı muhalefet eden yahut yabancılarla ilişkisi olduğundan şüphelenilen birçok kişi de yine ya idam edilmiş ya da sürgünde ölmüştür. Bu ölümlerin sayısının 40 milyonun üzerinde olduğu belirtilmektedir. Stalin ölümüne kadar muhalefettekilerle karşı siyasi temizlikleri devam etmiştir.⁴¹

1953 yılında Stalin’in ölümünden sonra Komünist Parti liderliğine gelen Kruşçev’in 1958 yılında Devlet Başkanı olduktan sonraki ilk işi SSCB’deki bütün Stalin izlerini silmek olmuştur. Birçok kasaba, köy gibi yerin adı değişmiş ve Stalin politikaları yerden yere vurulmuştur.⁴² Kruşçev, her ne kadar Stalin destekçisi olsa da yönetimde söz sahibi olduktan sonra Stalin’i silmek için elinden geleni yapmıştır. Stalin karşıtı açıklamaları destekçileri tarafından eleştirilmiş ve Macaristan ile Polonya’da isyan çıkmasına neden olmuştur. Ancak Kruşçev geri adım atmayarak her iki ülkedeki isyanı da bastırmıştır. Kruşçev döneminde Sovyetler Birliği’nin kalkınmasına yönelik birçok reform hareketleri de yapılarak Stalin politikalarının çoğu terk edilmiştir.⁴³

Kruşçev her ne kadar reform hareketleri yapsa da Türkmenistan için değişen çok bir şey olmamış baskıcı sert tutumlar yine devam etmiştir. Zira 1953-1964 tarihleri arasında Türkmenistan SSC Devlet Başkanı olan Suhan Babayev parti kadrolarını ağırlıklı olarak Türkmenlerden oluşturduğu için Kruşçev tarafından milliyetçilik suçlamasıyla partiden atılmıştır. 1970’li yıllarda Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine getirilen ve 1985 yılına kadar görevde kalan Muhammednazar Gapurov bile yönetimde ağırlıklı olarak Ruslara yer vermesine, ülkedeki bütün muhalefet hareketlerini bastırmasına ve Rus merkezli politikalar izlemesine rağmen bu kez de yolsuzlukla suçlanarak görevden alınmıştır.⁴⁴ Bağımsızlığa kadar giden

⁴⁰ Ayhan Nuri Yılmaz, **a.g.m.**, s.112

⁴¹ “40 Milyon Stalin Kurbanı Anılıyor”, **Dünya Bülteni**, <http://www.dunyabulteni.net/haberler/313708/40-milyon-stalin-kurbani-aniliyor>(Erişim Tarihi: 20.06.2017)

⁴² İlber Ortaylı, “Sovyetler’in Kruşçev Dönemi”, **Milliyet**, 12.10.2014

⁴³ Ali İlker, **Nikita Kruşçev – Eski Sovyetler Birliği Başkanı**, <http://olayneymis.com/nikita-kruscev/>(Erişim Tarihi:21.06.2017)

⁴⁴ Ali Yaman, **a.g.m.**, s.39

süreçte Türkmenler, Rusya'nın sosyalist rejimleri nedeniyle hem maddi hem manevi açıdan büyük yara almıştır. Rusya Türkmenistan'ı hem ekonomik hem de sosyal olarak sömürmüş bu durum da ülkenin sanayileşememesine ve maddi olarak çökmesine neden olmuştur.

1.3. Bağımsızlık Süreci ve Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı) Dönemi

1985'li yıllarda Gorbaçov'un Sovyet yönetimindeki yolsuzluklar ile uğraşmasını fırsat bilen Saparmurat Niyazov, Türkmen Komünist Partisi'nde önemli pozisyonlara nüfuz etmiştir.⁴⁵ Türkmenlerin en büyük kabilesi olan Teke kabilesine mensup olan ve 1985 yılından 2006 yılında ölümüne kadar Türkmenistan'ın başında kalacak olan Saparmurat Niyazov, Türkmen Komünist Partisi Birinci Sekreterliği ve Hükümet Başkanlığı görevine seçildikten sonra Gorbaçov Rusya'sına karşı soğuk bir tavır sergilemiş ve ülkesini iktisadi olarak kalkındırmanın yollarını aramıştır.⁴⁶

Gorbaçov'un hedefleri doğrultusunda Ekim 1990'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile Niyazov göreve getirilmiştir. Ağustos 1991 yılında Haziran'da iktidara gelen Boris Yeltsin'e yönelik darbe girişimini Niyazov'dan hoşnut olmayan Türkmen yöneticiler de desteklemiş ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Netice olarak başarısız darbe girişiminden sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden süreçle Türkmenistan 27 Ekim 1991'de gönülsüz de olsa yapılan referandum sonucu bağımsızlığını ilan etmiş ve Alma Ata Deklarasyonu'na katılarak Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olmuştur. 1991'de Türkmen Komünist Partisi feshedilerek Türkmenistan Ulusal Demokratik Partisi (TUDP) adını almıştır.⁴⁷ Türkmenistan'ın yeterli askeri altyapıya sahip olmaması, etrafının istikrarsız ülkelerle çevrili olması ve doğal gaz gibi kaynaklarını dünya pazarına ulaştıracak imkânlarla sahip olmaması SSCB'nin dağılma sürecinde gönülsüz bir bağımsızlığa neden olmuştur.⁴⁸

Bağımsızlık öncesi dönemde Milliyetçilik duygusuna sahip bazı aydınlar ve ayrılıkçı gruplar bağımsızlık idealinden programlarında veya eserlerinde sıkça

⁴⁵ Matej Kurian, "Turkménsky sultanizmus podľa Nijazova: analýza režimu 1991–2006", *Stredoevropske Politicke Studie*, Vol 9, No-1-2, Summer 2007, s.191

⁴⁶ Haluk Alkan, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, USAK Yayınları, Ankara 2011, s.327

⁴⁷ Haluk Alkan, *a.g.e.*, s.330

⁴⁸ Haluk Alkan, *a.g.e.*, s.328

bahsetmelerine rağmen birlik ülkelerinin yönetim olarak hiçbirinde bağımsızlık fikri ağırlıklı olarak görülmemiştir. Saparmurat Niyazov da bu liderlerden biri olup, yeni bir birlik kurulmasını öngören fikri ortaya atmıştır. Zaten 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölge devletlerinin psikolojik, sosyolojik ve ekonomik olarak hazırlıksız yakalanmalarına neden olmuş, bu durum da uzun yıllar sıkıntılar yaratmıştır.⁴⁹

1.3.1. Siyasi ve İdari Yapı

Türkmenistan'ın geçiş dönemi sürecinde ülkenin başında bulunan Niyazov yönetimde tek söz sahibi olmuş ve aşırı baskıcı politikaları ile gündeme gelmiştir. Gerek insan hakları ihlali gerekse siyasi kısıtlamalar ile demokratik devletlerin çok aksi bir tutum sergilediği iddia edilen Niyazov, bu politikalarına dayanak olarak; Türkmenistan'ın kendine özgü bir gelişim modeli uyguladığını ileri sürmüştür.⁵⁰ Niyazov'un bu tutumları demokratik olarak tartışılmalı da geçiş sürecinde iktidar kavgalarını önlemiş ve olumlu sonuçlar almıştır. Türkmen Halkı gelenekler ve milli özelliklerden beslenen Türkmen modelini olumlu karşılarken aynı zamanda Niyazov'un sert tutumlarına da karşı çıkmıştır.⁵¹

Türkmenistan 2 Mart 1992 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) genel kururu kararıyla BM üyesi olmuştur.⁵² Yeni anayasa'nın 12 Mayıs 1992'de parlamentoda kabulü ve halk oylamasıyla başkanlık sistemi öngörülmüş, devlet başkanı geniş yetkilere sahip olmuştur. Devlet başkanı yürütmenin ve devletin başı olmuş, bunun yanında yasama yetkisi de verilmiştir. Böylece Devlet Başkanı'nın, Hükümet Başkanlığı, Halk Maslahatı Başkanlığı ve Silahlı Kuvvetler Başkanlığı görevlerini de yürütmesi kararlaştırılmıştır.⁵³ Ancak yasama yetkisi ve kanun yapma yetkisi parlamentonun onayına bağlanmıştır. Diğer yandan devlet başkanı gerekli görmesi

⁴⁹ Güngör Turan, Ahmet Dinç, **Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna Türkmen İktisat Tarihi**, Sonçağ Yayıncılık ve Matbaa, Ankara 2015, s.140

⁵⁰ Nermin Güler, "Geçiş Sürecinde Türkmenistan'ın Siyasi Yapısı:Türkmenbaşı Modeli", **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.97

⁵¹ Fuat Uçar, **Dış Türklere**, Fark Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s.302

⁵² United Nations General Assembly, **A/RES/46/229**, 2 March 1992

⁵³ Mustafa Cesar, **Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Onbeş Yıl: 1991-2006, Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri** (Ed.:Orhan Kavuncu-Alaaddin Korkmaz), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Yayınları, Yayın Sıra No:2008/56, Ankara 2008, s.110

durumunda parlamentoyu feshetme ve yüksek mahkeme ve yerel yöneticileri atama yetkisi almıştır.⁵⁴

Türkmenistan anayasası'nda her ne kadar yapı itibariyle demokratik bir hukuk devleti⁵⁵ olduğu belirtilse de uygulanan politikalar itibariyle ülkenin hukuki statüsü sürekli tartışılmıştır. Yine anayasa'nın 30. maddesinde siyasi parti kurma ve örgütlenmeler ile ilgili kısıtlamaların bulunması ve Niyazov'un siyasi parti kurulmasına karşı katı tutumları nedeniyle Türkmenistan'da siyasal yapı yeterince gelişmemiştir.⁵⁶ Ayrıca Niyazov'un politikaları doğrultusunda Türkmenistan halkının bütün hareketlerinin dikkatle takip edildiği görülmüştür. Sovyet döneminde olduğu gibi rejimin iktidarda kalabilmesi için halkın sıkı politikalar ile kontrol altında tutulması ve muhalefetin sindirilmesi hedefi güdülmüştür. Bu nedenlerden dolayı da güvenlik amacıyla Niyazov'un yaklaşık 2.000 özel koruması olduğu iddia edilmiştir.⁵⁷ Türkmenistan'ın bağımsızlığının ilk 15 yılında ülke; siyasi, sosyal ve kültürel birçok alanda Saparmurat Niyazov'un kişiliği üzerine şekillenmiştir. Cumhurbaşkanlığı dışında diğer devlet kurumlarının yeteri kadar gelişmemesi, bağımsız medya eksikliği ve dış dünya ile yeteri kadar bağlantı kurulamaması, Niyazov Türkmenistan'ının en çok eleştirilen yönlerinden olmuştur.⁵⁸

İslamiyet öncesi Türk topluluklarında hükümdarın karar alırken üst akıl olarak sürekli danıştığı ve görüşlerinden faydalandığı bilge kişiler olmuştur. Ayrıca halkın ileri gelenleri de yönetimde söz sahibi olmuştur.⁵⁹ Aynı yönetim tarzı Türkmenlerin de siyasal oluşumlarına yansımıştır. Bugünde Türkmenlerin örgütlenmesinde gelenekçi bir yapının etkisi söz konusudur. "Aksakallar Meclisi" ve kökeninin 3000 yıl öncesine dayandırıldığı halk temsilcilerinin oluşturduğu "Halk

⁵⁴ Tokluoğlu, Arıcı, a.g.e., s.74

⁵⁵ Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi, **Türk Cumhuriyetleri Anayasası**, TÜRKPA Yayınları 4, Ankara 2012, s.183

⁵⁶ Bkz. Türkmenistan Anayasası 30. Madde: Vatandaşlar, Anayasa ve kanunlar çerçevesinde faaliyet gösteren siyasi parti ve diğer toplumsal birlikler kurma hakkına sahiptir. Anayasal düzeni zorla değiştirmeyi amaçlayan, faaliyetlerinde şiddete başvuran, vatandaşların Anayasal hak ve özgürlüklerine karşı olan, savaşı, ırki, milli ve dini düşmanlığı yayan, halkın sağlığı ve genel ahlakına zarar veren, siyasi partilerin, diğer toplumsal ve yarı askeri birliklerin ve ayrıca etnik ve dini nitelikli siyasi partilerin kurulması ve faaliyetleri yasaktır.(**Türk Cumhuriyetleri Anayasası**, s.189)

⁵⁷ Anette Bohr, "Turkmenistan:Power, Politicsand Petro-Authoritarianism", Russia and Eurasia Programme, **Chatham House The Roval Instit of International Affairsute**, March 2016, s.20

⁵⁸ Sebastiyen Peyrouse, **Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development**, , Routledge Taylor&Francis Group, New York 2012, s.69

⁵⁹ Selçuk Duman, "İslâm Öncesi Türk Devletleri'nde Aristokrat Cumhuriyet Gerçeği", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, Giresun 2016, s.56, 59

Maslahatı” bunun en bariz örnekleridir.⁶⁰ Türkmenistan demokrasisinde Aksakallar Meclisi de önemli bir yere sahiptir. Meclis ve devlet başkanı Türkmen geleneği olarak yaşlılara danışmak, onlardan fikir almak düsturunu ilke edinmiştir. Türkmenistan’ın bağımsızlık yıllarında birçok sorunun çözümü, Aksakallar Meclisi sayesinde olmuştur ki bu nedenle bu kurumun konumu devlet danışma kurulu olarak yükseltilmiştir.⁶¹

Ülke yapısında en önemli kurumlardan birisi de Halk Maslahatı’dır. Cumhurbaşkanı, milletvekilleri, bakanlar kurulu, Yüksek Mahkeme, Yüksek Hocalık Mahkemesi Başkanları, il ilçe idare başkanları ve ilçe temsilcilerinden oluşan bu kurum; anayasa’nın 50. Maddesinden aldığı güçle üstün yetkilerle donatılmıştır. Ülkenin bütün kurumlarını içerisinde barındıran bu kurum bütün siyasal ve yargısal kurumlara da direktif verme yetkisine sahiptir. Ancak tahmin edildiği gibi kurumun işleyişini ve kararlarını belirleyen etkin güç yine devlet başkanıdır. Bu bağlamda Halk Maslahatı, kişiye bağlı otoriter bir rejim uygulayan Niyazov’un düşüncelerine ve politikalarına meşruiyet kazandırmak için faaliyet gösteren bir kurum izlenimi vermektedir. Maslahat içinde baskın konumda olan cumhurbaşkanı Türkmenistan’ın en yüksek makamıdır. Yine anayasa ile cumhurbaşkanının görevden alınması zorlaştırılmış ve sadece sağlık problemleri nedeniyle Türkmen Halk Maslahatı’nın 2/3 ’lük salt çoğunluğa dayalı kararıyla görevden alınabileceği hükme bağlanmıştır.⁶²

Türkmenistan’da yasaların, kararnamelerin, askeri, ticari ve toplumsal bütün olayların işleyişini denetlemek için Savcılar, cumhurbaşkanı tarafından üstün yetkilerle donatılmıştır. Yine Başsavcı da Meclis onayı ile Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Savcılık kurumu direk cumhurbaşkanına bağlanmış ve ülkenin genel bir denetleme organı haline getirilmiştir. Böylelikle Cumhurbaşkanının istediği muhalif organı saf dışı bırakabilmesi ve istediği hukuk üstü uygulamayı yapmasını kolaylaştırmıştır.⁶³

⁶⁰ Büşra Ersanlı, **Türkmenistan’da Toplum ve Kültür**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998, s.6

⁶¹ Muhammet Aydoğduyev, Türkmenistan, **Türkler**(Haz.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara 2002, s.1161

⁶² Haluk Alkan, **a.g.e.**, s.341

⁶³ Haluk Alkan, Türkmenistan’da Siyasal Rejimin Geleceği:İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu(USAK) Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Cilt 1, Sayı 2, 2006, s.14

1992 yılında Anayasa'nın kabul edilmesini takip eden süreçte 21 Temmuz 1992 tarihinde ilk cumhurbaşkanlığı seçimini %99.9'luk yüksek bir oranla kazanan Niyazov, 1994 ve 1997'de süresinin dolmasına rağmen görevi Halk Maslahatınca 2000 yılına kadar uzatılmıştır. Yine Aralık 1994'te Halk Maslahatı tarafından ülkenin iç, dış ve ulusal çıkarlarına zarar veren, cumhurbaşkanı'nın kişiliğine gölge düşürenler için sert güvenlik önlemlerinin uygulanmasını öngören yetki yasasını çıkartmıştır. Halk Maslahatı, Türkmenbaşı'nın yazdığı "Ruhname" isimli eseri de Türkmenlerin temel manevi kaynak eseri ilan ederek Türkmenbaşı'na peygamber sıfatı verilmesini kararlaştırmıştır. Ancak buna itiraz eden Saparmurat Niyazov kendisine sadece "Türkmenbaşı" denmesini uygun görmüştür.⁶⁴ Türkmenbaşı ayrıca 19 Nisan 1994 tarihinde ülkedeki dini liderlerin devlet işlerine müdahalesinin durdurulacağını dile getirerek Türkmenistan için "yasalar ile herkesin din özgürlüğü hakkı olan laik ve demokratik devlet" tanımını yapmıştır.⁶⁵

Yasama, yargı ve yürütmenin en üst kurulu olarak kurulan Türkmenistan Halk Maslahatı ile de ülkedeki bütün siyasi kurumların bir arada toplanması sağlanmıştır. 50 kişiden oluşan meclis cumhurbaşkanına yasama yetkisi vermiştir. Devlet başkanının halk tarafından seçilmesine engel koyan Halk Maslahatı ve resmi yetkilileri, siyasi parti faaliyetleri ile basın özgürlüğüne izin vermeyeceklerini dile getirmiş, 1992 yılından itibaren bütün insan hakları örgütlerince Türkmenistan'ın bu totaliter yapısı yıllarca eleştirilmiştir.⁶⁶

Türkmenistan anayasasında çağdaş devletlerin anayasalarında yer aldığı şekilde insan hak ve özgürlüklerine en ileri düzeyde yer verilmektedir. Ancak AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) raporlarına göre ülkede anayasal hak ve özgürlükler Türkmenbaşı tarafından çiğnenmektedir. Devlet geleneğinin ve kurumsallaşmanın tam olarak oturmaması da SSCB sonrası oluşan boşlukta Türkmenbaşı rejimine karşı uyum sorunu yaşamaktadır.⁶⁷

⁶⁴ Haluk Alkan, **a.g.m.**, s.15

⁶⁵ Jatin Kumar Mohanty, **Terrorism and Militancy in Central Asia**, Kalpaz Publications, Delhi 2006, s.174

⁶⁶ Nermin Güler, **a.g.m.**, s.98

⁶⁷ Anıl Çeçen, **Türk Devletleri**, Fark Yayınları, 4. Baskı, Eylül 2007, s.538

1.3.2. Saparmurat Niyazov Dönemi Muhalefet Hareketleri

Türkmenistan'daki ilk siyasal oluşum, 1989 yılında Nurverdi Nurmamedov, Baba Göklen, Akmuhammed Velsapar gibi Türkmen aydınları tarafından “*Ağzıbirlik Demokratik Halk Hareketi*” adıyla kurulmuştur. Bu oluşum, Türkiye modelini esas alarak demokratikleşme ve kültürel yapılanma üzerinde yoğunlaşan bir programla siyaset sahnesine çıkmıştır. Türkmenistan'ın kalkınması için gayret göstereceklerini belirten hareket, siyasi vazifeler, iktisadi vazifeler, medeni vazifeler ve sosyal vazifelerden oluşan 44 maddelik bir program belirlemiştir.⁶⁸ Örgüt'ün ilk vazifelerinden birisi Türkmen Türkçesini resmi dil yapmak olmuştur. Bu amaçla Bilimler Akademisi'nde toplantılar yapmaya başlamış, gazetelerde bildiri yayınlamış ve radyolarda demeçler vermiştir.⁶⁹ Örgüt ilk siyasi gösterisini de 12 Ocak 1990'da Göktepe Savaşı'nın 110. yılını anmak amacıyla toplanarak yapmıştır. İkinci bir siyasi oluşum da Shokrat Kadirov önderliğinde Bilimler Akademisi üyesi olan bir grup tarafından yapılmış bu harekete de “*Paykhas Hareketi*” adı verilmiştir. Ancak Paykhas daha çok liberal fikirlerin teşvik edilmesi için çaba göstermiş ve Türkmenistan'ın ilk bağımsız dergisi “*Dayanak Dergisini*” çıkarmaya başlamıştır.⁷⁰

Ağzıbirlik Hareketi'nin gittikçe güçlenmesi ve üye sayısının artması Türkmen resmi makamlarının endişeye kapılmasına neden olmuş bu nedenle bir dizi tedbirler alınmıştır. İlk olarak hareket üyelerinin Bilimler Akademisinde toplanması yasaklanmış ve üyeler istihbarat tarafından yakın takibe alınmıştır. Ancak bu tedbirlere rağmen Ağzıbirlik üyeleri toplantılarını yapmaya devam edince kapatılması kararlaştırılmıştır.⁷¹ 1991-1993 yıllarında Saparmurat Niyazov'un rejim üzerindeki etkinliğinin artması beraberinde yeni muhalif oluşumlar ve bu oluşumların şiddetli itirazlarını doğurmuştur. Bu muhalefet hareketleri sonuç getirmediği gibi tasfiyeleriyle sonuçlanmıştır. Ekim 1990'da Ağzıbirlik Hareketi bizzat Türkmenbaşı'nın emri ile kapatılarak üyeleri Şirali Nurmuradov ile birlikte Kadirov ve Velsapar dolandırıcılıkla suçlanarak Ulusal Güvenlik Komitesine sevk edilmiş, ülkeden sürgün edilmeye çalışılmıştır.⁷²

⁶⁸ Turkmenistanın “Agzybirlik” Demokratik Halk Hareketi, **Programma we Düzgünnama**, Aşgabat 1991, s.4

⁶⁹ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s.61

⁷⁰ Rustem Safronov, **Opposition in Exile:Turkmenistan**, Eurasianet, December 2002, <http://www.eurasianet.org/departments/rights/articles/eav120902.shtml> (Erişim:14.04.2016)

⁷¹ Esedullah Oğuz, **a.g.e.**, s.61

⁷² Haluk Alkan, **a.g.e.**, s.338

Bu hukuksuz davranışlar iktidar ile muhalefet arasında 1992-1996 yıllarında sıkı bir siyasi mücadeleye sahne olmuştur. Dönem içerisinde Türkmenbaşı; iktidarını meşrulaştırmak için Televizyon ve Radyo yayınlarını kısıtlayarak basın organlarına doğrudan müdahale etmiş, hatta basın yayın organlarının bir kısmını kapatmış, yurtdışına çıkışları sıkı kontrol altına almış ve kitle iletişim araçlarını kullanarak kendi isminin cadde ve sokaklara verilmesi propagandasını yapmış ve heykelinin ülkenin her köşesine dikilmesi için talimat vermiştir.⁷³

Türkmenistan'ın ilk Dışişleri Bakanı Avdi Kuliev, Türkmenbaşı'nın tutarsız politikaları ve artan protestolar sonrası 1992 yılında hükümetten istifa etmiş, Moskova'dan döndükten sonra Türkmenistan Vakfı'nı kurmuştur. Daha sonra Türkmenistan Birleşik Demokratik Muhalefeti'ni kuran Kuliev, Türkmenistan'ın kötü gidişatını eleştirmiş ve kısa zamanda büyük bir destekçi kitlesi toplamıştır. Hatta Türkmenbaşı'nın devrilebileceği umutları bile yeşermiştir. Ancak potansiyel bir tehdit olarak görülen Kuliev için Ulusal Güvenlik Konseyi tedbirler almış, sınır dışı edilmiş ve Türkmenistan Vakfı'nın önde gelen isimleri Muhammedkuli Aitmuratov, Khosali Karayev gibi muhalifler de Taşkent'te tutuklanarak Türkmenistan'a iade edilmiştir.⁷⁴ Muhalefet yolunda atılan adımlar her defasında sindirilmiş, Türkmenistan'ın demokratikleştirilmesi yolunu kesmiştir.

Ülkedeki hemen hemen bütün Sivil Toplum Kuruluşları, sanatçılar, yazarlar otoriter rejimin ideolojik araçları haline gelmiştir. Abartı yöntemini kullanan bu kitleler, sahte imzalar ile Türkmenbaşı'nı Nobel'e bile aday göstermişlerdir. Yine 1994 yılında ortaya atılan "Halk, Vatan, Türkmenbaşı, Tek Vatan, Tek Başkan" sloganlarının çalıntı olduğunun ortaya çıkması ideolojik hareketleri başarısızlığa uğratmış, muhalifler yasadışı yollarla bastırıldığı çeşitli broşür, dergi ve ülkede yaklaşık 1 milyon dinleyicisi olan Radio Liberty ile BBC'ye verdiği gizli demeçlerle iktidarı kendi teziyle çürütmeye çalışmıştır. Tüm bu yaşanan gelişmeler sonrası Türkmen halkının hoşnutsuzluğu giderek artmış muhalifler güç kazanmaya başlamıştır.⁷⁵

⁷³ Nermin Güler, **a.g.m.**, s.101

⁷⁴ Rustem Safronov, **a.g.m.**

⁷⁵ Nermin Güler, **a.g.m.**, s.102

1.3.3. Demografik Yapı

1913 yılında 1 milyon 40 bin nüfusu olan Türkmenistan nüfusun iki katına 57 yıl gibi uzun bir sürede ancak 1970 yılında ulaşabilmiştir. 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında ülkede yaşanan iç savaş ve Türkmenlerin bağımsızlık mücadelesi, 1920 yılında meydana gelen kıtlık ve 1930'lu yıllardaki tarım reformları ile zorunlu iskan politikaları nedeniyle önemli ölçüde insan kaybının yaşanması Türkmenlerin nüfus gelişimini olumsuz etkilemiştir. 1970 yılında nüfusun iki katına ulaşma süresi 23 yıla inmiştir.⁷⁶

1993 yılı itibariyle 4.254.000 ulaşan Türkmenistan nüfusun %78'ini Türkmenler oluştururken, %12'sini de diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Nüfus artışı ve göçler ile ülke nüfusuna oranla %10 olan Rus etnik grubu son iki yılda %6'ya kadar düşmüştür. Türkmenistan nüfusunun %88'i İslam dinine, %10'u Hıristiyan, %2'si de diğer dinlere mensup insanlardan oluşmaktadır. Ülke nüfusunu %9 Özbek, %5 Tatar, %2 Kazak ve diğer halklar oluşturmaktadır.⁷⁷ Ayrıca Türkmen nüfusun yaklaşık 3 milyonunun da İran ve Afganistan sınırları içinde yaşadığı tahmin edilmektedir.⁷⁸ Türkmenistan'da 1998 yılı itibariyle istihdam edilen nüfus ise 1.838.700 kişidir. Bu sayının %12.5'i sanayi, %48.3'ü tarım, %5.9'u inşaat, %4.3'ü ulaşım ve haberleşme sektöründe kalan kısım ise diğer sektörlerde çalışmaktadır.⁷⁹ 2012 verilerine göre ise 5 milyon civarına ulaşan nüfusun işgücü sayısı 2.3 milyondur. Ülke nüfusuna oranla fakirlik seviyesi %30 civarındadır.⁸⁰ Günümüzde ise 2014 yılı nüfus sayımlarına göre Türkmenistan'ın ülke nüfusu 5.307.188'dir.⁸¹

1.3.4. Coğrafi Yapı

Türkmenistan zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip Hazar'a kıyıdaş oluşu ve Orta Asya bölgesinin merkezi konumunda olması nedeniyle jeopolitik bir öneme sahiptir. Güneyde İran, güneydoğuda Afganistan, kuzeydoğuda Özbekistan, kuzeyde Kazakistan ve Hazar ile sınıra sahip olan Türkmenistan'ın 488.100

⁷⁶ Fahri Solak, Türkmenistan'ın Demografik Yapısı, **Türkler**(Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 18, Ankara 2002, s.1292, 1293

⁷⁷ Durmuş Tatlıoğlu, "Türkmenistan'da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, s.208

⁷⁸ Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993, s.69

⁷⁹ Fahri Solak, **a.g.e.**, s.1295

⁸⁰ Birleşmiş Markalar Derneği, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Mart 2012, <http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Turkmenistan.pdf>(Erişim:29.11.2017)

⁸¹ **Türkmenistan**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkmenistan>(Erişim:29.11.2017)

kilometrekare yüzölçümünün yaklaşık 350.000 kilometrekare'sini Karakum Çölü oluşturmaktadır. Başkenti Aşkabat olan bugünkü Türkmenistan Cumhuriyeti'ni beş eyalet oluşturmaktadır. Bunlar; Balkan, Aşkabat, Merv, Çarju ve Daşhovuz eyaletleridir.⁸² Asya Kıtası'nın iç kesimlerinde yer aldığı için ülkede karasal iklim hâkimdir. Yazlar sıcak ve kurak geçtiği gibi, gece ile gündüz arasındaki büyük sıcaklık farkları görülmektedir. Yaz aylarında sıcaklık 50 dereceye kadar yükselmektedir. Kış mevsimi ise soğuk ve kısa sürmektedir.⁸³

Harita 1: Türkmenistan Siyasi Haritası

Kaynak: Worldmapfinder

⁸² Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s.379

⁸³ Durmuş Tathioğlu, *a.g.m.*, s.209

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE VE TÜRKMENİSTAN'IN TEMEL DIŞ POLİTİKA ESASLARI

2.1. Türk Dış Politikasının Ana Hatları

Türkmenistan ve Türkiye ilişkilerine başlamadan önce iki ülkenin diplomatik ilişkilerine ışık tutması için dış politikalarının ana hatları ve tarihi evrilme sürecinden bahsetmek gerekir. Dış politika terimi üzerine önemli ölçüde durulması 1. Dünya Savaşından sonra olmuştur. Öncesinde hükümdarlar veya en yetkili kişilerin kontrolünde olan dış politika konusuna parlamento geleneği olan ülkelerde bile yeterince önem gösterilmemiştir. 1. Dünya Savaşının yalnız cephede değil bütün alanlarda yıkıcı bir etki göstermesiyle özetle savaşları yok edebilmek için uluslararası ilişkiler alanına yoğunlaşmıştır. 2. Dünya Savaşının da patlak vermesiyle uluslararası ilişkiler alanının bir konusu olan “*Dış Politika*” kavramı üzerine yapılan çalışmalar hızlanmış, çok sayıda kitap yayınlanmış ve çeşitli araştırma enstitüleri kurularak kitlelerin bu konuda bilinçlenmesi hedeflenmiştir.⁸⁴

Statükocu ve dengeci bir diplomasi yürüten Osmanlı İmparatorluğu asırlarca Avrupa'nın güç dengelerinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Türkiye ise Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonucu, Anadolu topraklarında kurulan yeni bir devlet olarak ondan kalan bu unsurları devralmış ve mirasçısı olmuştur. Dolayısıyla dış politikası Osmanlı ile benzer özellikler taşımaktadır. Yeni kurulan devletler dış politika yürütmekte sıkıntılar çekerken Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın mirasını devraldığı için dış politika yürütmekte çok sıkıntı yaşamamıştır. Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti, bazı yönlerden Osmanlıyı reddederken bazı yönleriyle de tamamen kabullenmektedir.⁸⁵

Bir ülkenin dış politikasını etkileyen unsurların başında o ülkenin kültürel özellikleri, tarihi süreci, coğrafi konumu, fiziki yapısı, demografik yapısı, jeopolitik konumu, sosyo-politik yapısı ve uluslararası sistemin gereklilikleri gibi birçok faktör gelir. Türkiye, coğrafi konumunun vermiş olduğu Batı ve Doğu arasındaki köprü

⁸⁴ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiyedeki Dünü ve Bugünü, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 1, 1980, s.309, 310

⁸⁵ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:1 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.20-21

konumu, Hazar ve Orta Doğu gibi zengin enerji kaynaklarına sahip bölgelere yakınlığı ile uluslararası politikaların merkezinde yer alan bir önemli bir jeopolitik konumdur. Bu jeopolitik konumu avantajların yanı sıra dezavantajlar da yarattığı için Türkiye dış politika uygularken denge siyaseti güderek bunun yanı sıra bazı riskler de alabilmektedir.⁸⁶ Türkiye topraklarınının hem geçmişte hem de günümüzde göç yolu olması ülkeye güvensizlik duygusu getirmiştir. Bu nedenle Türk dış politikasında güvenlik faktörü önemli bir konudur. Türkiye'nin, Yunanistan, İran, Irak, Suriye, Rusya ve Bulgaristan gibi geçmişte politik anlaşmazlıklardan dolayı sorunlar yaşaması güvenlik endişelerini artırmakta ve dış politikada ittifak arayışına yöneltmektedir.⁸⁷

Bunun yanı sıra dünyaya açılmak ve ticareti canlandırmak için önemli bir avantaj olan denizler, ülkeyi dış tehditlere karşı korumak için de bir dezavantaj olabilmektedir. Türkiye, kuzeyde Karadeniz aracılığıyla; Balkanlar, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Hazar ve Hazar ötesi havzaya, batı'da Ege aracılığıyla; Balkanlar ve Orta Avrupa'ya, Güney'de Akdeniz aracılığıyla; Ortadoğu, Afrika ve okyanuslara açılabilen bir ülke kilit bir konumdur.⁸⁸ Ayrıca boğazlar konusu da Türkiye'nin stratejik önemini bölgesel boyutun ötesinde evrensel bir boyuta taşımaktadır. Savunması zor ve sorunlu bölgeler olduğu için de çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir.⁸⁹

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türk dış politikası Atatürk döneminden bu yana Sovyet algısı ve Sovyet tehdidi ekseninde gelişmiştir. Belirli bir döneme kadar dış politikasında Sovyetlerle iyi geçinme siyaseti izleyen Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikasında bir Sovyet tehdidi söz konusu olmuştur. Bu Sovyet tehdidi sorunsalı da Türkiye'nin Orta Asya'da bulunan soydaşlarına yönelik politikalarına uzun yıllar dış politikasında yer vermesine engel olmuştur. Bu nedenle Türkmenistan-Türkiye ilişkilerini incelerken Atatürk döneminden bu yana Türkiye'nin batı ve Sovyetler ile denge siyaseti üzerine gelişen dış politikasını ana hatlarıyla irdelemek gerekir.

⁸⁶ Cengiz Çandar, "Yirmi Birinci Yüzyıl'a Doğru Türkiye: Tarih ve Jeopolitiğin İntikamı", Türkiye Günlüğü, Ankara, 1992, s.31-34

⁸⁷ Baskın Oran, a.g.e., s.24, 25

⁸⁸ Yaşar Hacısalıhoğlu, Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001, s.8

⁸⁹ Baskın Oran, a.g.e., s.25

2.1.1. Atatürk Dönemi

Osmanlı'nın son döneminde tarih sahnesine çıkan Mustafa Kemal, I. Dünya Savaşı ile yıkılan Osmanlı enkazından Türk Milleti'ni çıkararak Avrupa Modelli bağımsız bir milli Türk Devleti kurmayı düstur edinmiş ve bu doğrultuda Milli Mücadeleyi başlatmıştır.⁹⁰ Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk dış politikası'ndaki etkili isim de yine şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Atatürk'ün dış politikası Milli Mücadele dönemi ve Lozan Anlaşması'ndan sonra ölümüne kadar geçen süreç olmak üzere iki evrede şekillenmiştir. Milli Mücadele döneminde Türk dış politikası daha çok savaş ve diplomasinin bir arada yürütülmesiyle şekillenmiştir. Bu politika ile Türk ordusunun güçlenmesinin yanında düşmanın zayıflatılması hedeflenmiştir. Lozan Anlaşması'ndan sonra ise Türk dış politikasının barışçıl yaklaşımlarla başarılı bir şekilde yürütülmesi Atatürk dönemi dış politikasının en çok göze çarpan özelliklerinden birisi olmuştur.⁹¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilk yıllarında Türk dış politikasına yön veren en önemli unsur güvenlik endişesi olmuştur. 1923-1930 yıllarında Türk dış politikası'nın karar alıcılarının ülkenin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı açısından en çok endişe ettikleri durum Batı'dan gelebilecek tehlikeler olmuştur. Bu sebeptendir ki bağımsızlık sonrası denge siyasetiyle Sovyetlerle olan diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine azami özen gösterilmiştir.⁹² Bunun yanı sıra Lozan'da sonuçsuz kalan sorunlarını çözen Türkiye Batı ülkeleri ile de sağlıklı diplomatik ilişkiler kurmayı önemli bir hedef edinmiştir. Zira Atatürk, Türkiye'nin muasır medeniyetler arasında yerini alabilmesi için çağdaşlaşmayı zorunlu olarak görmüş, İlke ve İnkılapları ile de Türkiye'yi batı çizgisine yakınlaştırmıştır. Bu sebeple Türk dış politikası'nda batıya yönelim kaçınılmaz olmuştur. Bu yöneliş günümüze kadar da Türk dış politikası'nın temel çizgilerinden birisi olmuştur.⁹³

⁹⁰ Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 48, Cilt XVI, Kasım 2000, s.858

⁹¹ Günay Çağlar, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 15, Erzurum 2000, s.317

⁹² Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 3, Ankara 1968, s.244

⁹³ Yusuf Sarıncay, **a.g.m.**, s.861

Cumhuriyetin ilk yıllarında barışçıl bir dış politika izleyen Türkiye'nin bu politikası Atatürk'ün: "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" sözleriyle temellendirilmiştir. Atatürk askeri yollara başvurmayı sadece politik hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir araç olarak görmüştür. Barışçılığın gereği olarak yayılmacı politikaları reddeden Atatürk Dönemi Türk dış politikası, Hatay ve Musul meselelerini Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almasına rağmen savaş sebebi olarak görmemiştir. Türkiye barışçı politika hedeflerinde kararlı, samimi olduğunun ve savaşın uluslararası politika aracı olarak kullanılmasına karşı olduğunun bir göstergesi olarak 27 Ağustos 1928'de savaşın politika aracı olarak kullanılmasını yasaklayan Briand-Kellog Paktı'nı⁹⁴ imzalamıştır.⁹⁵ Türkiye'nin 1930'lu yıllarda batı ile ilişkilerinin normale dönmesi ve 1932 yılında da Milletler Cemiyeti'ne girmesi uluslararası iş birliklerine katılım, barışçıl politika hedefleri ve batıya olan yaklaşımı adına önemli bir gelişme olmuştur.⁹⁶

Atatürk, sadece sorunların barışçıl yollarla çözülememesi durumunda nefsi müdafaa için askeri yollara başvurulması gerektiğini ve savaşın bir cinayet olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle de ülke gücünü dış politikada bir prensip olarak görse de devletin güvenliği tehdit altında olduğunda, gücünün yetmediği durumlarda komşularıyla güvenlik alanında işbirliği yapmayı da elzem görmüştür. Bu bağlamda Atatürk karşılıklı saygı, toprak bütünlüğü ve bağımsızlık ilkesine saygı kapsamında bölgesel güvenlik paktlarının yapılmasında herhangi bir sakınca görmemiştir. İtalya ile 30 Mayıs 1928'de Dostluk Anlaşması imzalanmasına rağmen 1934 yılında İtalya'nın Orta Doğu'da yayılmacı girişimlerde bulunması ilişkilerin bir anda bozulmasına neden olmuştur.⁹⁷ Çevresinde oluşan güvenlik tehditleri nedeniyle de Türkiye, bölgesel ittifakları zorunlu görmüş ve 9 Şubat 1934'te Balkan devletleri ile Balkan Antantı⁹⁸, 8 Temmuz 1937'de ise Ortadoğu Ülkeleri ile Sadabad Paktı'nı imzalamıştır.⁹⁹

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Baskın Oran, **Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:2 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.308

⁹⁵ Mahmut Bolat, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s.50

⁹⁶ Yusuf Sarıncay, **a.g.e.**, s.862

⁹⁷ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt1, Sayı 29, 2010/2, s.253

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Baskın Oran, **Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:2 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.350

⁹⁹ Mahmut Bolat, **a.g.m.**, s.51

Bölgesel anlaşmaların temelinde, Atatürk'ün İslamcılık ve Turancılık ideolojilerini reddederek dış politikada bölge ülkeleriyle işbirliği halinde emperyal ülkelere karşı bir politika geliştirmesi prensibini yatmaktadır. Bu politika ile bölgede yaşanan sorunları analiz ederek Türkiye üzerinde doğuracağı olumsuz sonuçları bertaraf etmek ve bölgedeki güç dengesini Türkiye lehine çevirmeye gayret göstermiştir. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay'ın Türk topraklarına katılması güç dengesi siyasetinin en önemli sonuçlarındanıdır.¹⁰⁰

Genel olarak Atatürk'ün temel dış politika prensiplerini Ord. Prof. Dr. Sadi IRMAK maddeler halinde şöyle özetlemiştir:

1. *Başka devletlerin iç işlerine karışmamak ve onları kendi iç işlerimize hiç bir suretle karıştırmamak*
2. *İç işlerimize karışma dıştan yardım istemenin sonuçları olduğuna göre böyle bir yardıma muhtaç duruma düşmemek.*
3. *Dış borçlanmayı zorunluluk haline getiren bütçe açıklarına meydan vermemek.*
4. *Dış Politikada milli çıkarlarımızın emrettiği yolu seçmek hiç bir suretle macera yolunu tutmamak mümkün olduğu kadar çıkar gruplarının etkisini yurttan uzak tutmak.*
5. *Daima barıştan yana olmak ve böyle bir barışın biricik çaresi bütün dünyanın huzur ve sosyal adalet içinde olması görüşünü ön planda tutmaktır.*

Bu maddeler ve bahsedilen konular doğrultusunda Atatürk dönemi Türk dış politikası sadece toprak yönünden değil iktisadi, sosyal ve bağımsız olarak barışçıl denge siyaseti güderek tam bağımsız milli bir dış politika ile Türkiye Cumhuriyeti'ni kalkındırmak olmuştur.¹⁰¹ Atatürk dönemi Türkiye dış politikası'nda Milli Mücadele döneminden bu yana Sovyetler ile ilişkileri güçlü tutmak, jeopolitik konumu gereği de Batı ile işbirlikleri yaparak Sovyetler arasında bir denge kurmak temel amaç olmuştur. Böylelikle Avrupa ve dünyanın bunalımda olduğu bir dönemde Atatürk'ün gerçekçi, barışçı ve çok yönlü bir dış politika uygulamasıyla Türkiye bölgede bir

¹⁰⁰ Günay Çağlar, a.g.e., s.319

¹⁰¹ Sadi Irmak, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, s.490

istikrar ülkesi haline gelmiş uluslararası kamuoyunda sınırlı gücü ve kısıtlı kaynaklarına rağmen itibarlı bir devlet olmasını sağlamıştır.¹⁰²

2.1.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi

Versay Anlaşması'nın getirmiş olduğu adaletsizlik nedeniyle Almanya 1933 yılından itibaren hızla silahlanmaya başlamış ve kendisine ait olan toprakları kontrol altına almak için girişimler başlatmıştır. Hatta Almanya hakimiyetini sağlamak için 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırmasıyla birlikte yeni bir dünya savaşının başlamasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile uluslararası dengeler bozulmuş, dünya yeni bir karmaşaya sürüklenmiştir.¹⁰³ Türkiye bu savaşın başlamasıyla birlikte bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için savaş dışında kalmayı temel amaç olarak görmüştür. Bu çerçevede İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmış olmasına ve baskı görmesine rağmen savaşa katılmamıştır. Diğer yandan Sovyetlerle savaşa girmemeye özen göstermiş ve 1941 yılında ise Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştır.¹⁰⁴

1938 yılında Atatürk'ün ölümü ile Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü savaş dışında kalmak için içerde ve dışarıda birtakım tedbirler alma arayışına girmiştir. Çünkü İnönü'nün temel gayesi ülkeyi savaş dışında tutmak olmuştur. İnönü bu politikasını uygulayabilmek için büyük devletler ile yaptığı ittifaklar ile denge siyaseti gütmüştür.¹⁰⁵ Bu çerçevede İnönü ilk olarak İngiltere ile olan ilişkileri hızlandırmış, 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunu yayınlamıştır. Ardından Hatay sorunu halledildikten sonra 23 Haziran 1939 tarihinde Türk-Fransa Ortak Deklarasyonunu yayınlamıştır. Alman-Sovyet baskısının ortaya çıkmasıyla birlikte ise Fransa ve İngiltere ile 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da bir ittifak anlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁶

¹⁰² Yusuf Sarıncay, **a.g.m.**, s.863

¹⁰³ Alon Taylor, "World War II: The Invasion of Poland and the Winter War", **The Atlantic**, June 26, 2011, <https://www.theatlantic.com/photo/2011/06/world-war-ii-the-invasion-of-poland-and-the-winter-war/100094/> (Erişim:13.01.2017)

¹⁰⁴ Haluk Ülman, **a.g.m.**, s.245

¹⁰⁵ Ahmet İlyas, Orhan Turan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s.320

¹⁰⁶ Mücahit Özçelik, **a.g.e.**, s.253

1942 yılında Almanya'nın üst üste zaferler elde etmesi Türk dış politikasında bazı dengelerin de değişmesine neden olmuştur. İsmet İnönü savaşın gidişatına paralel olarak iç politikada Alman yanlısı bir tutum sergilemiş ve Alman yanlısı olarak bilinen, Numan Menemencioğlu'nu Dışişleri Bakanlığı görevine getirmiştir. Bu durum Türkiye'nin batı ile yaptığı ittifakları gölgelemiş ve tarafsızlığı konusunda şüpheler uyandırmıştır.¹⁰⁷ Bu nedenle 1941-1943 yılları müttefik devletlerin Türkiye'ye karşı uyguladıkları baskıcı yıllar olarak siyasi tarihe geçmiştir. Almanya, Türkiye'yi kendi yanına çekerek Türk topraklarını kullanmak isterken, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve İngiltere ise Türkiye'nin müttefik kuvvetlerin yanında savaşa girmesi için baskı uygulamıştır. Türk siyasi karar alıcıları baskılara karşı oyalama siyaseti uygulayarak savaştan kaçınmak için zaman kazanmaya uğraşmış ve oldukça zorlanmışlardır.¹⁰⁸

1943 yılında Almanya'nın Stalingrad'da ve Kuzey Afrika'da aldığı yenilgiler nedeniyle, savaşın gidişatında müttefik devletler lehine gelişmeler yaşanmıştır. Müttefik Devletler Almanya'yı tümüyle mağlup etmek ve Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki etkinliğini tamamen kırmak için Türkiye'nin savaşta yer almasına yönelik baskılarını artırmışlardır. Ancak Türkiye, savaşabilecek teçhizatının yeterli olmadığı ve Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması'nın halen yürürlükte olması gibi ileri sürdüğü nedenlerle savaş dışında kalma başarısını devam ettirmiştir. Türkiye; Alman yenilgisinin kesinleştiğini görmesi üzerine Sovyetlerle ilişkilerini düzeltmek ve artan baskıları yatıştırmak için 2 Ağustos 1944 yılında Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Türkiye savaşa girmediği halde savaş sonrası oluşan denge siyasetinde söz sahibi olmuştur.¹⁰⁹

Ayrıca Türkiye, Sovyetlerle olan ilişkilerini yoluna koymak için Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istifasını duyurmuş, Türkçülük-Turancılık davası yoluyla Sovyetlere yönelik politika üreten aydın ve yazarlar tutuklanmış ve Sovyet vatandaşı olanlar Sovyetler Birliği'ne iade edilmiştir. İlaveten Sovyetlere ait savaş malzemesi taşıyan gemilerin boğazlardan geçişine izin verilmiştir. Ancak tüm

¹⁰⁷ İlyas, Turan, **a.g.m.**, s.327

¹⁰⁸ Günay Göksu Özdoğan, II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm, **Türk Dış Politikasının Analizi**(Der.: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2004, s.135

¹⁰⁹ Günay Göksu Özdoğan, **a.g.e.**, s.136

bu gelişmeler Sovyetleri tatmin etmeye yetmemiş Türkiye olumlu bir tepki alamamıştır.¹¹⁰

2.1.3. Soğuk Savaş Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota vererek 7 Kasım 1945'te bitecek olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirmiştir. Türkiye'nin Sovyetlerin ne istediğini sorması üzerine, Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov vasıtasıyla Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak talep ederek Türkiye ile anlaşmak için şart koşmuştur. Böylece Sovyetler Birliği 1939 yılındaki isteklerini yineleyerek Türkiye'ye karşı düşmanca tavrını sürdürmüştür. Bu nedenle Türk dış politikasında tekrardan bir güvenlik kaygısının oluşmasına neden olmuştur. Sovyetler bu tutumuyla Türkiye'nin batı ile ilişkilerini kesip onu yalnızlığa iterek Akdeniz ve Orta Doğu'da hâkimiyet kurmaya çalışmıştır.¹¹¹ Türkiye ise bir taraftan Sovyetler Birliği'nin taleplerini reddederken diğer taraftan İngiltere ve ABD (Amerika Birleşik Devletleri)'nin desteğini alabilmek için çaba sarf etmiştir.¹¹²

Sovyetlerin boğazlar konusundaki ısrarı ve Türkiye'ye baskısı, Amerika ve İngiltere'nin endişelenmesine neden olmuştur. Türkiye'nin özellikle ABD'den güvence almak istemesine İngiltere'nin yardımı ve aracılığıyla ABD olumlu cevap vermiştir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da yayılcı politikalar gütmesi, Libya'dan askeri üs istemesi ABD Başkanı Harry S. Truman'ı endişelendirmiştir. Sovyetlerin yayılcı politikalarından rahatsızlık duyan ABD kamuoyu Sovyetlere karşı izleyeceği politikalar için hazırlıklara başlamış hatta bu dönem Türkiye'ye güvence bile vermiştir.¹¹³ ABD 1946 yılından sonra politikalarını sertleştirerek Sovyetlere karşı “Çevreleme Politikası”nı¹¹⁴ başlatmış ve Sovyetlerin genişleme alanında bulunan Türkiye'ye destek vermeye başlamıştır.¹¹⁵ 12 Mart 1947

¹¹⁰ Mücahit Özçelik, **a.g.m.**, s.264, 265

¹¹¹ Haluk Ülman, **a.g.m.**, s.260

¹¹² İlhan Aksoy, Atatürk Dönemi Dış Politika Gelişmeleri, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**(Ed.:E. Semih Yalçın), Siyasal Kitabevi, Genişletilmiş Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Ankara 2005, s.364

¹¹³ Süleyman Seydi, Cihat Göktepe, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **bilig Dergisi**, Sayı 72, Kış 2015, s.202

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Baskın Oran, **Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:2 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.565

¹¹⁵ Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri(1939-1947)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3, 2010, s.268

yılında ABD Başkanı Truman'ın konuşmalarını içeren, SSCB tehdidi altında olan ülkelere ekonomik ve askeri yardım yapılmasını öngören Truman Doktrini¹¹⁶ ile de Soğuk Savaş'ın fitili ateşlenmiştir. 1991 yılına kadar devam edecek olan Soğuk Savaş dünyanın iki süper gücü ABD ve SSCB'nin önderliğinde iki kutuplu sistemi meydana getirmiştir.¹¹⁷

Bu dönemde Sovyetler Birliği ve komünizmin etkisi altında kalan ülkeler, Varşova Paktı'nda, ABD etkisinde kalan ülkeler ise NATO (Kuzey Atlantik Örgütü Anlaşması)'da yer almıştır. Komünizm tehdidine karşı ortaya çıkan Truman Doktrini ve Marshall Planı¹¹⁸ Türkiye'de dönemin Demokrat Parti iktidarını biraz olsun rahatlatırsa da hükümet adına SSCB'nin tehdidi tamamen ortadan kalkmamıştır. Türk dış politikası karar alıcıları bu tehdidi tamamen ortadan kaldırmalarının çaresi olarak batı bloğu'na yönelmiş NATO'ya üye olmaya uğraşmıştır.¹¹⁹

Türkiye'nin NATO'ya üyeliği zorlu bir süreçte olmuştur. Zira başvurusu iki kez reddedilmiştir. Bunun nedenleri ise Doğu Akdeniz savunması için NATO dışında ayrı bir pakt kurma düşüncesi, NATO ülkelerinin genişleme artınca yardımların azalacağı endişeleri ve paktın savunulması mümkün olmayan bir genişliğe ulaşmasından duyulan endişeler olmuştur. Türkiye NATO'ya girebilmenin yolunu ABD'yi ikna etmek olarak görmüş bu nedenle iç ve dış politika kararlarında özellikle Amerikan hoşnutluğunu yahut çıkarlarını göz önünde bulundurmaya çalışmıştır. Nitekim 1949'da İsrail'in tanınması ve 1950'de BM kapsamında Kore'ye asker gönderilmesi örnek olarak gösterilebilir. ABD'de Doğu Akdeniz'de ayrı bir pakt kurulamayacağını ve savunma planlarını Türkiye olmadan yapamayacağını görmüş, Türkiye'nin NATO üyeliğine dair engeller kırılmıştır. 1 Eylül 1951'de üyelik görüşmeleri için davet edilen Türkiye bu süreçte dış politikasında birçok değişiklikler yapmıştır.¹²⁰

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Baskın Oran, **Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:2 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.539

¹¹⁷ Seydi, Göktepe, **a.g.m.**, s.203

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Baskın Oran, **Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:2 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.538

¹¹⁹ Olcay Özkaya Duman, Haktan Birsal, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012 s.307

¹²⁰ İlter Turan, Dilek Barlas, Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri, **Türk Dış Politikasının Analizi**(Der.:Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2004, s.155

İlerleyen süreçte Türkiye, jeopolitik konumunun vermiş olduğu avantajlar nedeniyle Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya, Orta Doğu, Akdeniz eksenindeki gücünü ortaya koyarak ve NATO içerisindeki askeri etkinliğini artırarak NATO'nun gözde ülkelerinden birisi haline gelmiştir. Türkiye'nin bu mevcut durumu Soğuk Savaş döneminde Batı'nın bir merkez üssü haline gelmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra bölgesel ve yerel çatışmalardan uzak durarak bu çatışmaların yayılmasına karşı sergilediği işbirlikçi tavırları ile de bölgesinde bir istikrar ülkesi izlenimi vermiştir.¹²¹

Türkiye NATO üyesi olduktan sonra Türk dış politikası daha çok ABD merkezli olmak üzere müttefiklerinin kararlarını destekleme doğrultusunda ilerlemiştir. Bu yüzden Soğuk Savaş Dönemi Türk dış politikası yıllarca eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden birine örnek Baskın Oran'dır. Baskın Oran özetle; Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası'nda Sovyet tehdidi algısı abartılıdır. Türkiye'nin bu tehditten ABD müdahalesiyle kurtulduğu da yanlış bir yaklaşımdır. NATO, Türkiye'yi örgüte girmek için zorlamamış, bilakis Türkiye ülkenin sosyo-psikolojik durumu ve bunu kullanan sınıfsal yapının ısrarı olmuştur. Türkiye NATO'ya üye olarak bağımsızlığını kısıtlayıcı bir dış politika izlemiştir. Türkiye iktisadi durumu düzeltmek için umudunu sürekli dış yardımlarda aramış bu durumda ülkeyi dışa bağımlı bir hale getirmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde zaman zaman uyguladığı Amerikan yanlısı tutumları da bölge ülkeleri ile sorunlar yaşamasına ve güven kaybına neden olmuştur.¹²²

2.2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Politikası ve Türkçülük Akımı

Rusya'dan kaçarak Türkiye'ye gelen Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali (Turan), Ahmet Ağaoğlu gibi dış Türk kökenli aydınlar ve Ziya Gökalp ile Hüseyin Nihal Atsız Türkiye topraklarında Cumhuriyet öncesi ve sonrası Türkçülük-Turancılık akımının gelişmesinde aktif rol oynayan, yön veren ve belirli grupları etkileyen en önemli isimler olmuştur.¹²³ Türkçülük-Turancılık kavramının temelinde "İlk önce Osmanlı sınırları içerisinde yaşamış Türkleri bir araya getirmek daha sonrasında ise Orta Asya Türkleri ile bütünleşmek" görüşü Türkiye Cumhuriyeti'nin

¹²¹ Nasuh Uslu, *Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Period*, Nova Science Publisher Inc, New York 2004, s.1

¹²² Baskın Oran, *a.g.e.*, s.496, 497

¹²³ Emre Yıldırım, Türkiye'de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği, *International Journal Of Social Science*, Number 28, Autumn 2014, s.73, 95

bir görevi olduğu bazı çevrelerce savunulsa da ¹²⁴ 1931 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Programının ilk bölümünde yer alan: “1- Vatan, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasî sınırlarımız içindeki yurttur.” vatan tanımı ile sadece Anadolu toprakları Türklerin yaşadığı yer olarak belirtilmiş. Türkçü-Turancı hedefler hükümet gündemine alınmamıştır.¹²⁵ 1939 yılında 2. Dünya Savaş’ının patlak vermesiyle uluslararası arenada yaşanan politik gelişmelerden Türkiye’de etkilenmiştir. Tabi bu etkilenmeler ve yaşanan gelişmeler savaşın gidişatına göre değişmiştir. Savaş sırasında yaşanan Türk-Alman yakınlaşması Turancı siyasi akımı savunan grupların fikirlerini kamuoyunda açıkça dile getirmeleri için olanak sağlamıştır. Türk hükümeti ilk başlarda bu oluşumlara karşı bir müdahalede bulunmasa da savaşta Alman üstünlüğünün etkisini kaybetmesiyle hükümetin bu gruplara olan tavrı da değişmiştir.¹²⁶

Almanya 2. Dünya Savaşı’nda Sovyetlere karşı Türkiye’yi yanında savaşa çekmek için, bu aydınların fikir ve görüşleri etrafında kurulan bazı topluluk ve yayın organlarını destekleyerek Türk kamuoyu ve Hükümetini etkilemeye çalışmıştır. Türkiye savaşa girmeyince aşırı sağ gruplar Almanya tarafından Sovyetlere karşı propaganda malzemesi olarak kullanılmak istenmiştir. 1941-1943 yıllarında Türkiye topraklarında yoğun bir Alman propaganda trafiği yaşanırken Türkçülük iki ülke arasında diplomatik bir mesele haline gelmiştir. Türkiye savaşa katılmamak için bir nevi bu durumu iç ve dış siyaseti gözeterek diplomatik bir manevra olarak kullanmıştır. Almanların sağcı grupları desteklemesine karşı Sovyetler de sol grupları desteklemiş bu durum da Türkiye’de yıllarca sürecektir olan ideolojik çatışmaların fitilini ateşlemiştir.¹²⁷ Türkiye’nin 1946 yılında çok partili hayata geçişiyle tek partili dönemde itibarsızlaştırılan Türkçülük kavramı yeniden önem kazanmaya başlamıştır. 2. Dünya Savaşı sırasında yapılan Nazi propagandaları da Türkçülük akımının ırkçı bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Önceki

¹²⁴ Murat Yılmaz, “Nihal Atsız-Turan Yazgan Örneğinde Türk Dünyası Birliği Düşüncesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 212, Ekim 2014, s.163, 176

¹²⁵ Nizam Önen, “**Turancı Hareketler:Macaristan ve Türkiye(1910-1944)**”, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu yönetimi ve Siyaset bilimi Anabilim Dalı, Ankara 2003, s.294

¹²⁶ Mithat Kadri Vural, “En Büyük Tehlike” Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 18, Bahar-Güz 2009, s.39, 53

¹²⁷ Mithat Kadri Vural, **a.g.m.**, s.41

dönemlerde Çarlık Rusya'sı ve Sovyet Rusya'sındaki Türklerle sınırlı olan Turancılık fikri Çin, Irak, Yunanistan, Bulgaristan, Kıbrıs ve Romanya'da yaşayan Türkleri de içine almış ve etki alanı genişletilmiştir.¹²⁸ Ancak önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi 1922 yılında Korbaşlar Hareketi'ne önderlik eden Enver Paşa'nın ölümü ile Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında yakınlaşma meydana gelmiş ve 1925 yılında iki ülke arasında Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmayla Türkiye ve Sovyetler Birliği 1939 yılına kadar dostluk ve iyi komşuluk çerçevesinde ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Hatta Türkiye Pan-Türkist, Pan-Turanist ve Pan-İslamist hareketleri desteklemeyeceğine dair Sovyetler Birliğine resmi anlamda teminat vermiştir. Türkiye'de yukarıda ifade ettiğimiz gibi bazı gruplar tarafından Türkçü-Turancı fikir akımları başlatılsa da hükümet resmi olarak hiçbir somut adım atmamış üstüne bu grupları da pasifize edecek politikalar üretmiştir. Sovyetler Birliği de Türk-Müslüman halklarının Türkiye ile ilişki kurmasının tehlikeli boyutlarını bildiği için aynı şekilde hiçbir ilişki ortamına imkân vermemiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın bitimine kadar Orta Asya ve Kafkas Halkları ile Türkiye'nin resmi anlamda kayda değer bir ilişkisi olmamıştır.¹²⁹

Soğuk Savaşın sona ermesi ve akabinde SSCB'nin dağılmasıyla dünya dengelerinde birtakım değişimler meydana gelmiştir. SSCB'nin yıkılmasıyla bölgede ortaya çıkan güç boşluğu bölge içi ve bölge dışı devletlerin rekabet etmelerine neden olmuştur. Şüphesiz bu yeni düzenden en çok etkilenen de Türkiye olmuştur. NATO'nun öneminin tartışılması ve iki kutuplu düzenin sona ermesiyle Türkiye bir güvenlik boşluğuna düşmüş ve dış politikasını yeniden şekillendirme yolunda adımlar atmaya başlamıştır. Özellikle SSCB'nin yıkılışı ile Orta Asya bölgesinde bağımsızlığını kazanan 5 Türk Devletine yönelik politikalar geliştirmeye çalışmıştır.¹³⁰

Türkiye bu devirden itibaren Orta Asya'ya karşı olan söylemlerini de bölge lideri olmak yönünde değiştirmiştir. Türkmenistan ilişkileri de Türkiye'nin Orta Asya Politikası çerçevesinde gelişmiştir. Nitekim bu politikanın ilk sinyallerini de

¹²⁸ Ceylan Tokluoğlu, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 84, Kasım 2012, s.103, 142

¹²⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:2 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.366

¹³⁰ Baskın Oran, *a.g.e.*, Cilt 2, s.368, 370

dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal 1 Eylül 1991 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılış konuşmasında vermiştir.¹³¹ Prof. Dr. Şükrü S. Gürel'e göre: *“Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni uluslararası koşullar, Türk dış politikasının amaçları konusunda değilse bile, davranış biçimi açısından kaçınılmaz değişikliklere yol açmıştır”*.¹³²

1991 yılında bu devletleri tanıyan ilk ülkelerden biri olan Türkiye, Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Orta Asya ülkelerini ziyaretiyle siyasal ilişkilerine ivme kazandırmış, bölgedeki ülkelerin sosyal ve kültürel alandan gelişebilmesi ve kalkınabilmesi için 1992 yılında Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur.¹³³ 1993 yılına gelindiğinde bu ülkeler ile 140'ın üzerinde ikili anlaşma imzalanmıştır.¹³⁴ Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti TİKA'yı bölgesel kalkındırmayı hızlandırmak ve işbirliklerini geliştirmek için bir dış politika aracı olarak kullanmıştır. İlk ofis Türkmenistan'a açılmış daha sonrasında bölgedeki ofis sayısı 6'ya çıkmıştır. TİKA bölgede sağlık, tarım, eğitim, sanayi, turizm ve kültür alanında yaptığı birçok projeye bölge ülkelerinin kalkınmasına önemli destek sağlamıştır.¹³⁵ Türkiye'nin bölgeye yönelik yeni politikaları ile de ülke içinde Türkçülük kavramı yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye bölge ülkeleri ile siyasi bağlarını güçlendirmek için bir nevi ulusal ve etnik kimlik politikası üzerinden hareket etmiştir.¹³⁶

Yüzünü batıya dönen ancak umduğunu bulamayan Türkiye bu yıllarda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı kapsayan Türk Cumhuriyetleri açılımıyla dış politikada yönünü doğuya çevirmiştir.¹³⁷ Bu durumda

¹³¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tarihe Düşen Notlar-1, **Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları**(1 Eylül 1990-1 Ekim 2011), TBMM Başkanlığı Yayınları, Aralık 2011, s.12, 13

¹³² Şükrü S. Gürel, Değişen Uluslararası Koşullarda Türk Dış Politikası, **Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği**(Ed.:Erol Manisalı), Uluslararası Girne Konferansları, TİKA Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, 1993, s.45

¹³³ **Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı**, <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>(Erişim Tarihi: 07.07.2016)

¹³⁴ Fatih Yalçınkaya, Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010), **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2010, s.2

¹³⁵ Sedef Zeyrekli Yaş, “Türkiye'nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel'in Rolü”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, Haziran 2013, s.1,10

¹³⁶ Farkhad Alimukhamedov, “Turkey's Central Asia Policy in The Changing World: Priorities, Policies and Actions”, **South-East European Journal of Political Science**, Vol IV, No 1, January-June 2016

¹³⁷ Efe Çaman, Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı, **ASAM**, Avrasya Dosyası, Cilt 12 Sayı 1, s.185

Turgut Özal dönemi Avrupa Birliği (AB) üyeliğinin başarısız olması önemli bir faktördür. Yeni Türk Cumhuriyetleri, Türk yatırımcılar için de bir fırsat olmuştur.¹³⁸

Bağımsızlığını yeni kazanan bu ülkeler de Türkiye'yi Batıya açılan bir kapı mahiyetinde, Türkiye'yi Batı'dan doğuya sermaye ve teknoloji aktaracak bir aracı olarak görmüşlerdir.¹³⁹ Ancak Türkiye'nin bölgeye yıllarca uzak ve soğuk tavır sergilemesi, bölge ülkelerinin yapısını tam olarak kavrayamamasına neden olmuş, bu durum da Türkiye'nin Orta Asya politikasının sistemli bir şekilde ilerlemesine engel olmuştur. Türkiye bölge ülkelerine daha çok manevi ve duygusal yönlerle yaklaştığı için kendini "Ağabey" olarak görmüş, resmi ziyaretlerde de basına demeçler yansımış, bu durum da Orta Asya politikasında hatalar yapmasına neden olmuştur. Bölge ülkeleri ilk başlarda Türkiye'yi kendilerine yardım edebilecek en önemli unsur olarak görüp ağır bir sorumluluk yükleseler de yıllarca Sovyet yönetimi altında yaşamalarından kaynaklanan ve tekrar yeni bir devletin boyunduruğu veya koruyuculuğu altına girmek istememeleri nedeniyle Türkiye'nin bu tutumuna şüpheyle yaklaşmışlardır.¹⁴⁰

Türkiye'nin, Orta Asya politikasındaki istikrarsızlık ve tutarsızlıklarına rağmen Rusya ve İran tarafından da Turancılıkla suçlanmıştır. Türkiye her ne kadar Rusya karşısında bölgede siyasi olarak söz sahibi olmaya çalışsa da umduğunu bulamamıştır. Zira Sovyet nüfuzu bölge ülkelerinde hem ekonomik hem askeri hem de kültürel olarak etkisini devam ettirmekteydi. 1992 yılında düzenlenen "Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi" toplantısında bölge ülkelerinin Türkiye'nin Rusya'yı dışarıda bırakan politika önerilerine karşı çıkmaları Türkiye'nin henüz güven kazanamadığının ve Rus etkisinin devam ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Demirel'in Rus rublesinden vazgeçilmesi, Özal'ın batıya pazarlanacak olan enerji kaynaklarının Rusya'yı dışarıda bırakacak şekilde Türkiye topraklarından geçmesi önerisi, Rusya'nın baskısı nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Türkiye, bölge ülkelerinde yaşayan Rus nüfusu ve Sovyet nüfuzunun uzun yıllar süreceğini göz ardı ettiği için Orta Asya politikasında başarılı bir yol izleyememiştir.¹⁴¹ Öte yandan batıda

¹³⁸ Farkhad Alimukhamedov, **a.g.m.**

¹³⁹ Halit Refiğ, Tarih Bilinci ve Kültürde İşbirliği, Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği (Ed.:Erol Manisalı), Uluslararası Girne Konferansları, TİKA Kıbrıs Araştırmalı Vakfı, 1993, s.71

¹⁴⁰ Fatih Yalçınkaya, **a.g.m.**, s.6

¹⁴¹ Emrah Denizhan, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve Tika, **Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, s.17, 23

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri politikaları bazı kesimlerce yayılcılık olarak nitelendirilirken genel kanaat, bu ülkelerin dünyaya entegrasyonu için Türkiye'nin önemli bir rol oynayacağı şeklinde olmuştur.¹⁴²

Bunun yanı sıra bazı analistler Türkiye'nin Orta Asya politikasında Rusya'yı karşısına almak istemediği bölgeye ideolojik amaçlardan uzak ekonomik, işbirliği temelli ve bölge ülkelerinin kalkınmasına yönelik hareket ettiği görüşünü de dile getirmiştir.¹⁴³ Tüm bu tepkilere rağmen Türkiye çıkar gözetmeden yardım maksatlı girişimlerine gerek devlet destekli gerekse sivil toplum örgütleri ve dernekler vasıtasıyla istikrarlı bir şekilde devam etmiştir.¹⁴⁴

Türkiye'nin bölge ülkelerinin “Ağabeyi” olma hedefleri başarısız olsa da ilerleyen yıllarda bölge ülkeleri ile ekonomik ve kültürel işbirliği trafiği artmıştır. Bu dönemde bölgeye karşı olan söylemler daha milliyetçi bir hale gelirken dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1 Eylül 1993 yasama yılı açılışında Adriyatik'ten Çin Seddi'ne deyimini kullanmış Orta Asya ile ilişkilerin artacağına ve gereken her türlü desteğin verileceğine şu sözlerle değinmiştir: “ *...Avrasya olgusu üzerinde hassasiyetle duruyorum. Adriyatik'ten Çin Denzine kadar uzanan kuşakta, 11 milyon kilometrekare üzerinde, aynı kökleri paylaşan 200 milyon insanın, tarih, dil, din, kültür gibi ortaklıkları her geçen gün daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu, bir gerçektir ve bunun kabul edilemeyecek bir tarafı da yoktur. Destanlarımız, şarkularımız, ninnilerimiz, örflerimiz, âdetlerimiz, yediklerimiz içtiklerimiz, konuştuğumuz dil, birdir. Bundan daha birleştirici unsurlar, başka ortaklıklarda görülemez. Amacımız, bağımsızlığına yeni kavuşan ve yıllardır uzak kaldığımız kardeşlerimizin kendi ayakları üzerinde durmalarına ve uluslararası toplum içinde her bakımdan saygın birer üye olarak hak ettikleri yerlerini almalarına yardımcı olmaktır.*”¹⁴⁵

¹⁴² Andrew Mango, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkilere Batı'dan Bir Bakış, **Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği**(Ed.:Erol Manisalı), Uluslararası Girne Konferansları, TİKA Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, 1993, s.61

¹⁴³ Thomas Wheeler, “Turkey's role and interests in Central Asia”, **Saferworld**, October 2013, <https://www.saferworld.org.uk/downloads/pubdocs/turkeys-role-and-interests-in-central-asia.pdf>(Erişim Tarihi: 07.06.2016), s.1, 16

¹⁴⁴ Celalettin Yavuz, Avrasya Jeopolitiğinde Türk Merkezli Gelişmeler: Enerji Sinerjiye Dönüşür Mü?, **Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri**(Ed.:Orhan Kavuncu-Alaaddin Korkmaz), TOBB Yayınları, Yayın Sıra No:2008/56, Ankara 2008, s.209

¹⁴⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, **a.g.e.**, s.55

Demirel'in yoğun Orta Asya gezileri ikili ilişkilerin düzelmesini sağlamış bu durum da Türk Dünyası ülkeleri ile ithalat ve ihracat göstergelerine yansımıştır. 1993-1995 Demirel dönemi ile birlikte Türkiye imkânları ve kapasitesinin farkına varmış, bölgede boşalan güç otoritesinin yerini Rusya Federasyonu'nun dolduracağı anlaşılmıştır. Bundan sonraki projeler ve politikalar da bu durum gözetilerek gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁶

Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan ülkeleri ile yıllar itibariyle ticaret hacimlerinde önemli düzeyde artış görülmüştür.¹⁴⁷ Ancak 2001-2006 döneminde bir gerileme ortaya çıksa da, 2007 sonrası tekrar bir hareketlilik görülmüştür.¹⁴⁸

Bölge üzerinde her ne kadar çıkar çatışması olsa da Türkiye-Rusya ilişkilerinde 2000'li yıllarda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ilk kez bir Rus genel kurmay başkanı Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye-Rusya arasında terörizm faaliyetlerine karşı ortak Askeri İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler de yıllar geçtikçe istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. Türkiye Orta Asya bölgesindeki istikrarın tesisi için NATO ve Rusya ile ilişkilerini dengeli bir şekilde geliştirmeye özen göstermiştir.¹⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, 2013 yılı itibariyle Orta Asya ülkeleriyle ticaret hacmi 9,3 milyar dolar düzeyinde iken, Türkiye kökenli şirketlerin bölgedeki yatırımları 3,5 milyar doların üzerine çıkmıştır. Türk müteahhit firmalarının bölgede gerçekleştirdiği projelerin tamamı ise 62 milyar dolardır. Gelişen ilişkiler ve işbirliği anlaşmaları ile yakın gelecekte tarihi bağlarla kenetlenen Orta Asya bölgesi ile Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve kültürel alanda diplomasi trafiğinin daha da artması beklenmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Sedef Zeyrekli Yaş, **a.g.m.**, s.22

¹⁴⁷ S. Ilgaz Sümer, M. Mithat Üner, "Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Psikolojik Mesafe", **bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 69, Bahar 2104, s.239, 262

¹⁴⁸ Farkhad Alimukhamedov, **a.g.m.**

¹⁴⁹ Gökhan Özkan, "Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12/1, 2010, s.109

¹⁵⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Orta Asya Ülkeleri İle İlişkiler**, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>(Erişim Tarihi: 06.07.2016)

2.3. Türkmenistan Dış Politikasının Ana Hatları

Türkmenistan, Sovyetler Birliğinin dağılmasının akabinde bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Sovyetler Birliği döneminde yaşadığı sorunlardan dolayı komşularından olabildiğince uzak kalmak istemiştir. Bu çerçevede Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı; ülkesini geliştirmek, kalkındırmak ve güvenlik tehditlerinden koruyabilmek için Daimi Tarafsızlık Politikasını benimsemiş ve 1995 yılında BM tarafından da kabul edilmiştir. Ancak Türkmenistan enerji kaynaklarını diğer ülkelere ihraç edebilmek için birtakım işbirliği çabalarına girişmiştir. Bu eksende; Bağımsız Devletler Topluluğu, Ekonomik İşbirliği Örgütü, Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası, IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlere üye olmuş, minimum düzeyde de olsa faaliyetlerine katılmıştır. Türkmenistan, Dünya Ticaret Örgütüne de üye olmak istemiş ancak daimi tarafsızlığından dolayı bir ilerleme sağlanamamıştır. Ayrıca Türkmenistan, NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) Programı'na üye olmuş ancak askeri işbirliklerine dahil olmamıştır.¹⁵¹ Diğer yandan Türkmenistan bağımsız olduktan sonra da Rusya yanlısı bir tutum sergilese de, ilerleyen süreçte tarafsızlık politikasının gereği enerji güzergahları konusunda Rusya ile karşı karşıya gelmiştir.¹⁵² Türkmenistan, sahip olduğu kaynakları en yüksek getiri ile dünya pazarına ulaştırmanın çabasına düşmüş ve Türkiye ve İran ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Ancak Rusya'ya da yakın mesajlar vermekten de geri durmamıştır.¹⁵³

Türkmenistan Orta Asya bölgesindeki işbirliği örgütlerine tarafsızlık politikası gereği katılmamaya da özen göstermiştir. Zaten bu işbirliği örgütlerinin bölgede süregelen sorunların devam etmesi nedeniyle birçoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun nedenlerini ise Prof. Dr. Ömer Göksel İşyar maddeler halinde şöyle açıklıyor:

1. *“1-Bölge ülkelerinde, “Ulus Oluşturma” süreçleri hâlen devam etmekte olup, bölgeselleşmeye zarar vermektedir.*

¹⁵¹ Kamer Kasım, “Türkmenistan Dış Politikası”, **Türkmenistan**(Ed.: Kamer Kasım), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.97

¹⁵² İlyas Kamalov, **Moskova'nın Rövanş : Putin Dönemi Rus Dış Politikası**, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Ocak 2008, s.123

¹⁵³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 108. Baskı, İstanbul 2016, s.486

2. 2-Bölge ülkeleri, pek çok konuda birbirlerine güvenmeyip, anlaşmamaktadırlar.
3. 3-Özbekistan örneğinde olduğu gibi, bölge ülkeleri arasındaki rekabetin zararlı etkileri,
4. 4-Bölgede Rusya ve Çin'in etkilerinin bir hayli fazla oluşu,
5. 5-Bölge ülkelerinin, anlaşmaların çerçevesini oldukça geniş tutmaları,
6. 6-11 Eylül sonrası bölgede (bilhassa Özbekistan'da) artan ABD etkinliği, Özbekistan Ordusu'nu güçlendirince, diğer Orta Asya ülkeleri bundan endişelenmeye başlamışlardır.
7. 7-Bölgede Türkiye'nin birleştirici etkisinin nispeten zayıf olması,
8. 8-Alternatif geniş işbirliği alanlarının bulunması: (Rus periferisinde olmak) veya Şangay İşbirliği Örgütü'nde Rusya ve Çin'in periferisinde olmak gibi...
9. 9-Orta Asya ülkeleri arasında, ekonomik model ve politikaları bakımından derin farklılıkların olması.¹⁵⁴ Bu başlıca nedenler, Orta Asya'da yapılan işbirliği örgütlerinin başarısız olmasına neden olmaktadır.

Türkmenistan dış politikasının ana hatları; dünyaya açılmak, güvenlik kaygıları, komşularıyla ikili ve istikrarlı ilişkileri geliştirmek olmuştur. Tabii bu politikaların yapıcı ve uygulayıcısı rolündeki tek isim Devlet Başkanı Türkmenbaşı'dır. Türkmenbaşı, zengin doğal kaynaklara ve jeopolitik olarak önemli bir konuma sahip olan Türkmenistan emperyal ülkelerin saldırı ve sömürge girişimlerine karşı daima koruma çabası içerisinde olmuştur.¹⁵⁵

Özetle bağımsızlığından bu yana Türkmenistan'ın temel dış politikası; barış, eşitlik, devletlerin bağımsız egemenliği ve BM ile karşılıklı iş birlikleri üzerine kurulmuştur. Türkmenistan'ın daimi tarafsızlık statüsünün BM onaylı olması ülkenin birçok devletle sürekli faal işbirlikleri kurmasının ve ülkeler arası problemlerde güç odaklı çözüm yollarını göz ardı etmesinin de önünü açmıştır. Nitekim kanunlar ile de ülkede askeri üs ve kitlesel imha silahları bulundurmamak yasaklanmıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ömer Göksel İşyar, **Orta Asya'da İşbirliği ve Örgütlenme**, Uludağ Üniversitesi, <http://ui.uludag.edu.tr/duyuru/orta%20asya%20isbirligi%20arayislari.ppt>(Erişim:21.05.2017)

¹⁵⁵ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Devleti'nin Dış Politikasının Temel Sacayağı:Daimi Tarafsızlık Statüsü", **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.124

¹⁵⁶ Han Durdu, Kurbanov, "Merkezi Asya'da Güvenliğin Sağlanmasında Türkmenistan'ın Rolü", 5. Uluslararası Türk Asya Kongresi, **TASAM**, s.305, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3502/merkezi_asyada_guvenligin_saglanmasinda_turkmenistanin_rolu(Erişim:22.05.2017),

Türkmenistan'ın ikinci bir Kuveyt olması kaygısı Türkmenbaşı ve diğer devlet yetkililerin sürekli dile getirdiği bir söylem olmuştur. Türkmenistan zengin enerji kaynakları ile batıya açılma hedefi için daimi tarafsızlık statüsünü bir kalkan olarak kullanmıştır. Bu statünün vermiş olduğu güvence ile de SSCB'nin en geri kalmış ülkelerinden birisi olmasına rağmen bağımsızlık ile birlikte ekonomik olarak %6 büyüme oranıyla Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en hızlı gelişen ülke olmuştur. Ekonomik kalkınması için yabancı yatırım ve finans desteğine ihtiyacı olan Türkmenistan Türkiye'den katkı beklemiş ve doğal kaynaklar üzerinden Batı ile ikili ilişkilerini geliştirmek istemiştir.¹⁵⁷

Türkmenistan barışçıl dış politika hamleleri ile de Asya merkezli güvenliğin sağlanmasında önemli bir faktör olmuş, bölgedeki sorunların çözümü için arabulucu rolü üstlenmiştir. 1996 yılında Tacikistan'da patlak veren iç çatışmanın çözümü için BM gözetiminde ülkesinde toplantılar düzenlemiş ayrıca Tahran, Moskova ve Bişkek ile de resmi görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türkmenistan'ın bölgede istikrarı sağlamak adına yaptığı çalışmalar neticesinde Afgan grupları anlaşma masasına oturtmayı başarmıştır. Zaman içerisinde gelişen dış ilişkiler neticesinde Türkmenistan, komşularıyla karşılıklı ilişkilerini iyileştirmiş ve enerji transferindeki alternatifler artarak boru hattı altyapıları projelerine başlanmıştır. İran, Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Özbekistan en iyi komşuları arasında yer almıştır.¹⁵⁸

Olumlu gelişmelerin yanı sıra Türkmenistan komşuları ile kısa süreli küçük sorunlar da yaşamıştır. Türkmenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan Hazar Havzası'nın kullanımı problemi, 2001 yılında elçiliklerin kapatılmasına neden olmuştur. 2008 yılında atılan diplomatik adımlar ile ilişkiler yumuşama dönemine girmiş Serdar-Kepez isimlerinin verildiği bölgede ortak aramalar yapılmasından bile söz edilmiştir. Öte yandan Türkmenistan'da yaşayan Özbek azınlık, su sorunu, toprak anlaşmazlıkları ve enerji hatlarında yaşanan anlaşmazlıklar Özbekistan ile uzun yıllar sorun yaşamasına neden olmuştur. Bu sorunların kaynağı Sovyetler

¹⁵⁷ Şule Kut, Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları, **Bağımsızlığın İlk Yılları(Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan)**(Der.: Büşra Eranlı Behar), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.272

¹⁵⁸ Han Durdu Kurbanov, **a.g.m.**, s.306

Birliği dönemine ait olsa da ilişkilerin normal seyrini bulması 2004 yılını bulmuştur.¹⁵⁹

Türkmenbaşı döneminde projelendirilen ve Yapımına 2009 yılında başlanılan, Asrın Projesi olarak nitelendirilen Türkmenistan-Kazakistan-Özbekistan-Çin güzergâhlı 7000 km uzunluğundaki “Trans Asya” doğal gaz hattının faaliyete geçmesiyle Türkmenistan’ın bu ülkeler ile karşılıklı ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Türkmenistan; Hindistan, Afganistan ve Pakistan ile de ekonomik ve kültürel ilişkiler yürütmekte olup 2018 yılında tamamlanması planlanan TAPI (Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India)¹⁶⁰ doğal gaz boru hattı ile ilişkilerini daha da ileri götürmeyi planlamaktadır.¹⁶¹

2.4. Türkmenistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Daimi Tarafsızlık Politikası

2.4.1. Tarafsızlık ve Daimi Tarafsızlık Kavramı

Bir devletin, iki veya daha fazla devlet arasında çıkmış bir savaş durumunda kendisini hukuki ve fiili açıdan savaş dışında tutması ve muhatapların da o devleti bu statüde kabul etmeleri, tarafsızlık kavramını tanımlar. Devletler tarafsızlık politikasını savaş durumlarında bir dış politika hamlesi olarak uygulayabilirken bazı durumlarda savaş dışı dönemleri de kapsayabilir. Bu doğrultuda tarafsızlık askeri ittifaklara dahil olmama niteliği taşımaktadır. Ancak bu durum bir ülkenin dış politikasında ana unsur olarak belirlenirse bir daimi tarafsızlık politikasından söz etmek mümkündür.¹⁶² Bazı devletler tarafsızlık politikasını geçici tarafsızlık olarak da uygulayabilmektedir. Bu durum savaş süresiyle sınırlıdır, herhangi bir savaş durumunda savaşı taraflara savaşı dahil olmayacağı bildirildiği gibi tamamen iradi bir durum olduğu için tarafsız devlet isterse savaş sırasında bu durumu bozabilir ve savaşı dahil olabilir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri 1. ve 2. Dünya Savaşı

¹⁵⁹ Kamer Kasım, **a.g.e.**, s.98, 99

¹⁶⁰ **Türkmenistan TAPI projesi için start verdi**, <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/15896/turkmenistan-tapi-projesi-icin-start-verdi.html>(Erişim:15.07.2016)

¹⁶¹ Han Durdu Kurbanov, **a.g.m.**, s.307

¹⁶² Faruk Sönmezöğlü, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul 2012, s.389-390

sırasında tarafsızlığını açıklamasına rağmen bu savaşların ilerleyen safhalarında tarafsızlığını bozarak savaşlara dahil olmuştur.¹⁶³

Hukuki yükümlülük gerektiren daimi tarafsızlık politikasını benimseyen ülkeler ise başka devletler arasında çıkan savaşlara taraf olamaz, ülkesinde dış kuvvet bulunduramaz ve geçmesine izin veremezler. Daimi tarafsızlık, bir devletin kendi egemen iradesiyle aldığı bir karar olabilirken başka devletlerin zoruyla da alınabilir. Örneğin: İsviçre kendi arzusu doğrultusunda daimi tarafsızlaştırılırken, Belçika başka devletlerin zoruyla bu politikayı benimsemiştir.¹⁶⁴ Daimi tarafsızlıkta bir devletin bağımsızlığı diğer devletler tarafından kısıtlanarak, meşru müdafaa dışında savaşa girme hakları ve yetkileri sınırlanmaktadır. Prof. Dr. Tayyar Arı'ya göre; *“Daimi tarafsızlık kavramı esas itibariyle 19. yüzyıl Avrupa güç dengesi sisteminde dengenin korunma zorunluluğundan ortaya çıkmıştır.”*¹⁶⁵ Bu bağlamda kendi iradesiyle daimi tarafsızlık politikası benimseyen ülkeler bu ilke yine kendi isteğiyle vazgeçebilirken, başka devletlerin baskısı veya teminatı ile daimi tarafsızlık ilkesini benimseyen ülkeler ancak teminatçı ülkelerin onayı ile bu politikadan vazgeçebilirler. Bu nedenle daimi tarafsızlık statüsüne konan ülkelere tarafsızlaştırılmış devletler de denilmektedir.¹⁶⁶

Daimi tarafsız ülkeler ile herhangi bir savaş yahut barış durumunda tarafsızlığını açıklayan ülkeleri birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Daimi tarafsız ülkelerin bu statüsü hukuksal yükümlülük ile olduğu için, diğer durumlarda tarafsız olan ülkelerin statüsü siyasi ve hiçbir hukuksal yükümlülükten kaynaklı değildir.¹⁶⁷

2.4.2. Daimi Tarafsız Türkmenistan

Türkmenistan zengin doğal kaynaklara sahip oluşu ve küçük devlet oluşunun getirdiği kaygıların yanı sıra ekonomik olarak kalkınma hedefleri uygulamak, serbest piyasanın önündeki engelleri kaldırmak ve SSCB nüfuzunu ortadan kaldırmak için

¹⁶³ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık, 8. Baskı, Bursa 2009, s.265

¹⁶⁴ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 2. Kitap, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1989, s.86

¹⁶⁵ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s.265, 266

¹⁶⁶ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.391

¹⁶⁷ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.**, s.87

daimi tarafsızlık politikasına eğilim göstermiştir. Saparmurat Türkmenbaşı ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarının siyasi ve ekonomik bağımsızlık için yeterli olduğunu düşünerek bu kararı almıştır.

Rusya eski Sovyet ülkeleriyle bağıni koparmamak ve yanına çekmek için Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) adlı oluşumu kurmuştur. Başlangıçta Slav devletlerinden oluştuğu için dünya kamuoyunda Slav Devletler Topluluğu olarak algılansa da Rusya oluşumun bütün eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne açık olduğunu bildirmiştir. Orta Asya'nın beş Türk Cumhuriyeti, Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta 12 Aralık 1991'de yapılan bir toplantıda yeni oluşum hakkında görüş alışverişinde bulunmuş ve toplantıdan sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'na eşit ve kurucu üye statüsüyle katılma kararı verilmiştir.¹⁶⁸

SSCB içinde en fakir kalmış ülkelerden olan Türkmenistan, Batı'ya açılma umuduyla BDT içinde herhangi bir ekonomik entegrasyona girmemiştir. Kurucu üyeliğini İran, Türkiye ve Pakistan'ın yaptığı esnek bir işbirliğini model alan diğer Türk cumhuriyetlerinin de yer aldığı "*Ekonomik İşbirliği Örgütü*"ne 1992 yılında üye olmuş,¹⁶⁹ yabancı yatırım ve finans alanında Batı ile ilişkileri sıkı tutmak temel dış politika hedeflerinden birisi olmuştur. Öte yandan Türkmenbaşı, BDT Başkanlar Toplantısında karar alınan *Ortak Savunma Anlaşması*'ni Türkmenistan'ın gelecekte izleyeceği politikalara ters düştüğünü ifade ederek onaylamaması, daimi tarafsızlık Statüsü uygulayacağıın sinyali vermiştir. Bunu da ilk kez 10 Temmuz 1992'de AGİT'in Helsinki toplantısında gündeme getirmiş, AGİT üyesi liderlerden destek almıştır.¹⁷⁰ Ardından 12 Aralık 1995 tarihinde Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık kararı oylama yapılmadan Birleşmiş Milletler genel kurulunda kabul edilmiştir.¹⁷¹

BM gibi Uluslararası yaptırımı olan örgütlere üyelik durumu birtakım yükümlülükleri gerektirdiği için Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsü birtakım uyumsuzluklara neden olmuştur. Bu yüzden daimi tarafsız statüsünde olan ülkeler birçok engelle karşılaşma durumundadır. Buna İsviçre örneğini verecek olursak

¹⁶⁸ Abdulvahap Kara, **Turgut Özal ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2012, s.124

¹⁶⁹ Alaattin Kızıltan-Ali Rıza Sandalcılar, "Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) Yeri ve Önemi", **Avrasya Etüdleri**, TİKA Yayınları, Yıl 17, Sayı 39, Ankara 2011, s.102

¹⁷⁰ Mehmet Seyfettin Erol, **a.g.m.**, s.133

¹⁷¹ United Nations General Assembly, **A/RES/50/80**, 12 December 1995

BM'ye üyeliği özel bir usulle sağlanmıştır. İsviçre'nin ekonomik yaptırımlara katılmasının önü açılırken askeri yaptırım veya silahlı güçlerin ülkesinden geçişine izin vermekten muaf bırakılmıştır.¹⁷² Türkmenistan'ın durumu da aynıdır.

Daimi tarafsız devletler savaş dışı kalmak için gerekenleri yapmakla sorumludurlar. Savaşa dâhil olabilecek ve tarafsızlığa gölge düşürebilecek her türlü durumdan kaçınmak zorundadır. Bu durum savaş veya barış durumu olsun her ikisinde de geçerlidir. Buna aykırı yapılan tutumlar daimi tarafsızlık hukukun ihlalidir ki bu da statüsü uluslararası antlaşma ile belirlenen ülkeler için yaptırıma neden olabilir.¹⁷³ Fakat tüm bunlara rağmen herhangi bir saldırı durumunda daimi tarafsız devletlerin uluslararası hukukun verdiği haklar doğrultusunda toprak bütünlüğünü korumak ve silahlanma yoluna gitmek en doğal hakkı olduğu için meşru müdafaa yetkisi vardır.¹⁷⁴

Türkmenistan'ın; BM nezdinde ve uluslararası düzeyde daimi tarafsız statüsünü kazanması bazı hukuki engellerin kaldırılmasıyla sağlanmıştır. Türkmenbaşı daimi tarafsızlık statüsü yolunda Rusya da dahil olmak üzere birçok devletin de desteğini almıştır. Örneğin; 27 Ekim 1995 Bağlantısızlar Zirvesi'nde 113 devlet Türkmenbaşına destek vermiştir.¹⁷⁵

Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığının BM genel kurulundan geçmesinden sonra birtakım iç hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Anayasanın 1. ve 6. Maddesi şöyle değiştirilmiştir:

“Türkmenistan, kanunla belirlenen esaslara göre daimî tarafsızlık statüsüne sahiptir. Birleşmiş Milletler Örgütü Genel Kurulunun, 12 Aralık 1995 tarihli “Türkmenistan'ın Daimî Tarafsızlığı” isimli kararında:

1. *“1. Türkmenistan'ın ilân ettiği daimî tarafsızlık statüsünü tanır ve destekler;*
2. *Birleşmiş Milletler Örgütünün üye devletlerini, Türkmenistan'ın bu statüsüne saygı göstermeye ve desteklemeye ayrıca bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye çağırır. Dünya toplumu tarafından*

¹⁷² Serap Akipek, “İkinci Dünya Savaşı'nda İzlediği Mülteci, Ticaret, ve Maliye Politikaları Bakımından İsviçre'nin Tarafsızlığı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, Ankara 2001, s.11-24

¹⁷³ Füsün Arsava, “İsviçre'nin Daimi Tarafsızlık Statüsü Işığında AB Üyeliğine Bakış”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XI, Sayı 1-2, Ankara 2007, s.531

¹⁷⁴ Hüseyin Pazarıcı, **a.g.e.**, s.87

¹⁷⁵ Mehmet Seyfettin Erol, **a.g.m.**, s.134

kabul edilen Türkmenistan'ın daimî tarafsızlığı, iç ve dış politikasının temelidir.

6. Madde 2008 yılında ise tekrar şöyle değiştirilmiştir:

“Türkmenistan, Dünya toplumunun tam yetkili bir öznesi olarak, dış siyasetinde daimî tarafsızlık, diğer ülkelerin iç işlerine karışmama, kuvvet kullanmama ve askeri blok ve ittifaklara katılmama, bölge ülkeleri ve dünya devletleriyle barışsever, dostça ve karşılıklı faydalı ilişkilerin gelişmesine yardım etme ilkelerine riayet eder. Türkmenistan, uluslararası hukukun genel kabul gören kurallarının üstünlüğünü tanır. Türkmenistan'ın taraf olduğu bir uluslararası andlaşmanın, Türkmenistan kanunlarında öngörülen kurallardan farklı kurallar getirmesi halinde, uluslararası andlaşma hükümleri uygulanır.”¹⁷⁶

Türkmenistan daimi tarafsızlığın gerektirdiği şartların tamamını sağladıktan sonra ancak bu statüyü kazanabilmiştir. M. Seyfettin Erol bu şartları şöyle özetliyor:

1. *Ülkede iç istikrar sağlanmıştır. Türkmenistan'da güvenli bir ortam ve asayiş sağlanmış, dört yıl içerisinde toplumsal bir hoşnutsuzluk ve bunun sonucunda meydana gelen bir eylem görülmemiştir. Bu tarafsızlığa giden yolda, Orta Asya gibi bir coğrafyada Türkmenistan adına büyük bir avantaj sağlamıştır.*
2. *Güvenli ve gelişmiş bir altyapı oluşturulmuştur. Bu alt yapı gün geçtikçe daha da geliştirilmekte ve Aşkabat dışındaki şehirlerde de çalışmalar başlatılmış bulunmaktadır. Bu konuda Türkmenistan devleti kısıtlı bütçesine rağmen büyük harcamalar içerisine girmiş, Aşkabat'a uluslararası nitelikte modern bir havaalanı inşa edilmiş (Türkmenbaşı Havaalanı), beş yıldızlı oteller, haberleşme ve ulaşım merkezleri oluşturulmuştur. Bütün bunların neticesinde bugün ülke, çeşitli uluslararası toplantılara, zirvelere ev sahipliği yapabilecek bir imkana kavuşmuştur.*
3. *Bağımsız bir devlet olarak 1992 yılında BM'ye ve AGİT'e üye olmuştur. Üye devlet olduğu tarihten itibaren Türkmenistan, uluslararası hukuka göre hareket etmeye başlamış ve bölgede her türlü güç kullanımını reddeden, diğer devletlerin içişlerine karışmayan barışçıl bir siyaset izlemiştir.*

¹⁷⁶ Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, İzmir 2012, s.74

3. *Uluslararası anlaşmalara imza atmıştır. Türkmenistan devleti gönüllü olarak uluslararası örgütlere üye olmuş, anlaşmalara imza atmış ve bu anlaşmaların gerektirdiği yükümlülükleri üstlenmiştir.*
4. *Ülkesinde hiçbir yabancı askeri üs bulundurmamıştır. Ülkede hiçbir askeri bloğa ya da ortak bir güce ait silahlı kuvvetler bulunmamaktadır.*
5. *Türkmenistan hiçbir askeri bloğa dahil olmamıştır. Hatta, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun bir üyesi olduğu halde, "Ortak Güvenlik Antlaşması" nı imzalamamıştır. Yine ikili bir şekilde hiçbir devletle askeri işbirliğine girmemiştir.*
6. *Hiçbir ülke ile sınır anlaşmazlığı veya benzer bir sorun yaşamamış ve komşu devletler açısından bir tehdit unsuru olarak kabul edilebilecek bir eylemde bulunmamıştır.*¹⁷⁷

Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık statüsünden kaynaklanan bazı yükümlülükleri vardır. Bunları madde halinde özetlersek şöyledir:

- *Daimi tarafsızlığı korumak*
- *Askeri ittifaklara girmemek*
- *Yabancı üs bulundurmamak*
- *Barışsever dış politika izlemek ve savaşmamak*
- *BM şartlarından doğan yükümlülükleri izlemek.*

Türkmenistan tek taraflı taahhüt ettiği bu yükümlülüklerden statüsü antlaşma ile sağlandığı için tek taraflı olarak vazgeçemez.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Mehmet Seyfettin Erol, **a.g.m.**, s.134, 135

¹⁷⁸ Terzioğlu, **a.g.m.**, s.84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ TÜRKMENİSTAN-TÜRKİYE SİYASİ VE ASKERİ İLİŞKİLERİ

3.1. Siyasi İlişkiler

Türkiye'nin Türkmenistan ile ilk resmi temasları Sovyetler Birliği dağılmadan önce bu ülkelere verilen ekonomik özgürlük çerçevesinde başlamıştır. 7 Kasım 1990 tarihinde Aşkabat'ta "*Türkiye Cumhuriyeti ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında; Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Protokolü*" ile iki ülke arasında karşılıklı saygı ve fayda gözetilerek kardeşlik ilişkilerini geliştirmek için doğal gaz sanayi, petrol sanayi, kimya sanayi, jeoloji, inşaat, haberleşme, taşımacılık, tarım ve sağlık gibi birçok alanda ortak işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁷⁹

Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri, Türk dış politikası'nın ilgi odağı olmuştur. Bölge ülkeleri ile her yönden ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti, önemli adımlar atmak için düğmeye basmıştır.¹⁸⁰ Önceki dönemlerde Sovyetlerde yaşanan gelişmeleri dışarıdan izleyen Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini yerinde incelemek ve buna göre bir yol haritası çizmek üzere Kafkasya ve Orta Asya'yı dolaşip rapor vermesi için Dışişleri Bakanlığı iki kişiyi görevlendirmiştir.¹⁸¹

Türkiye-Türkmenistan ilişkileri bağımsızlık sürecinde Türkmenistan'ın girişimiyle başlamıştır. Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye'ye resmi ziyareti öncesinde ön çalışma için Ankara'da bulunan Türkmenistan Dışişleri Bakanı Avdi Kuliyeve, Milliyet gazetesi aracılığıyla resmi talepleri olmasa da iki kardeş ülkenin birbirine yardım etmesi gerektiğini, ekonomik, siyasi ve kültürel alanda işbirlikleri kurmak için Türkiye tarafından tanınmak istediklerini belirtmiştir.

¹⁷⁹ "Türkiye Cumhuriyeti ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Protokolü'nün Onaylanması", **Resmi Gazete**, Sayı 20769, 28 Ocak 1991, s.2

¹⁸⁰ Fahri Türk, Türkiye-Türkmenistan İlişkileri, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s.58

¹⁸¹ Bilal Şimşir, "Türk Heyetler Sovyetler'de", **Milliyet**, 13.09.1991, s.3

Bağımsızlık sürecinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakan düzeyinde birçok karşılıklı resmi ziyaret gerçekleştirilmiştir.¹⁸²

İlk başlarda Türkiye, Türkmenistan Dışişleri Bakanı Avdi Kuliyev'in yaptığı açıklamalarla Sovyetler Birliği içinde kalıp kalmama konusunda kararsız bir tutum sergilediği için ve Rusya'da iktidara gelen Gorbaçov yönetimiyle hızlı bir gelişme gösteren ikili ilişkilerin bozulmasından duyduğu kuşku nedeniyle Türkmenistan'ı tanıma konusunda ihtiyatlı bir politika izlemeye çalışmıştır.¹⁸³

2 Aralık 1991 tarihinde 70 kişilik bir ekiple ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapan Saparmurat Türkmenbaşı, havaalanında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından karşılanmıştır. Bu karşılama sırasında bir açıklama yapan Türkmenbaşı, ilk resmi ziyaretini sınır komşusu İran yerine Türkiye'ye yapmasının altını çizmiş ve: *"Biz Türkiye'nin dünyanın gelişmiş ülkelerinden birisi olmasına çok seviniyoruz. Burada Türkiye'de yapılanları öğrenmeye ve bu bilgileri Türkmenistan'a taşımaya geldik."* sözleriyle Türkiye'den bazı beklentiler içinde olduğunu işaretini vermiştir. Ardından dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁸⁴ Ancak Türkmenistan'ın Türkiye'yi kurtarıcı olarak görmesi ve beklenti içerisinde olması Türk Hükümeti'ni tedirgin etmiştir. Bu ziyaret esnasında Saparmurat Türkmenbaşı tarafından Turgut Özal onuruna SSCB büyükelçiliğinde verilen ve Başbakan Süleyman Demirel, TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ve birçok devlet bakanının katıldığı bir akşam yemeği verilmiştir. Bu yemek sırasında; Saparmurat Türkmenbaşı, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a bir mektup vermiş ve Türkmenistan'ın bağımsızlığının resmen tanınmasını istemiştir. Meclis Başkanı Hüsamettin Cindoruk ile de bir görüşme gerçekleştiren Türkmenbaşı, ekonomik, kültürel ve siyasi alanda Türkiye ile bir bağ kurmak istediklerini belirtmiş Türkiye heyetini Türkmenistan'a davet etmiştir.¹⁸⁵ Ancak Türkiye Türkmenistan'ın bağımsızlık talebine karşı yine de çekimser davranmaya devam etmiştir. Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile olan diyalogu uluslararası kamuoyunu da rahatsız etmiştir. İngiltere'de yayın yapan The Guardian gazetesi Türk Dünyası ülkelerinin yüzlerini Türkiye'ye döndüklerini ve Türkiye'nin

¹⁸² "Tanınmak İstiyoruz", **Milliyet**, 25.11.1991, s.12

¹⁸³ "Ankara Tanımada İhtiyatlı", **Milliyet**, 02.12.1991, s.12

¹⁸⁴ "Özal'a Türkmenistan'dan At", **Milliyet**, 03.12.1991, s.11

¹⁸⁵ "Niyazov:"Bizi Tanıyın", **Milliyet**, 04.12.1991, s.16

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına neden olmakla suçlanmamak için ihtiyatlı davrandığını iddia ederken, Yunanistan'daki bir gazete de; Türkiye'yi yayılcı politika izlemekle suçlamıştır. Öte yandan New York Times gazetesi ise Türkiye ve İran'ın bölgedeki müslüman cumhuriyetleri etki alanına almak için rekabete girdiğini iddia etmiştir. Türkiye bu tepkileri göz önüne alarak Türkmenistan'ı tanıma konusunda da aceleci davranmamıştır.¹⁸⁶ Türkiye'nin Türk cumhuriyetleri ile karşılıklı ziyaret trafiğinin artması üzerine Sovyetler Birliği de Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin dağılmasını hızlandırdığı konusunda iddialar öne sürmeye başlamıştır.¹⁸⁷ Netice itibariyle bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı 16 Aralık 1991 tarihinde ilk tanıyan ve başkent Aşkabat'ta büyükelçilik açan ilk ülke de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. 26 Mart 1992 tarihinde Aşkabat büyükelçimiz göreve başlarken Türkmenistan'ın Ankara büyükelçisi de 2 Temmuz 1992 tarihinde göreve başlamıştır.¹⁸⁸

3.1.1. İşbirliğine Yönelik Adımlar

Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde kendini yalnız gören Türkiye, “*Arap Ligi*” yahut “*İngiliz Devletler Topluluğu*” gibi siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda işbirliğine yönelik ilişkileri kurumsallaştıracak bir birliğe önem vermekteydi. Bu doğrultuda bağımsızlığını kazanan Türkmenistan da dahil Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, ve Kazakistan gibi yeni Türk Cumhuriyetleri ile 500'ün üzerinde ikili anlaşma imzalayarak ilişkileri sağlam temellere oturtmak ve maksimum düzeye çıkarmak için elinden gelen gayreti göstermiştir.¹⁸⁹ Bunun ilk adımı da 30-31 Ekim 1992 tarihinde Türkiye'de yapılan ve Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın da katılımıyla gerçekleşen “*Türk Dünyası Zirvesi'yle*” olmuştur.¹⁹⁰ Bu toplantıya katılan Türk Devletleri arasında; siyasi, ekonomik, askeri ve benzeri birçok alanda işbirliği yapmak için görüş birliğine varılmıştır. Ayrıca toplantıda alınan karar gereğince devlet başkanları düzeyinde

¹⁸⁶ “Orta Asya için büyük rekabet”, *Milliyet*, 01.01.1992, s.15

¹⁸⁷ Bilal N. Şimşir, “Asya Türklerinin Umudu”, *Milliyet*, 25.12.1991, s.13

¹⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye - Türkmenistan Siyasi İlişkileri*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>(Erişim Tarihi: 07.06.2017)

¹⁸⁹ Efe Çaman, Üçüncü On Yılında Türkiye'nin Bölgesel Orta Asya Politikası, *Uluslararası Sistemde Orta Asya:Dış Politika ve Güvenlik* (Der.:M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013, s.141-142

¹⁹⁰ Selçuk Duman, “Elçibey Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 76, Temmuz-Aralık 2015, s.77

zirvenin yılda bir kez yapılması ve devletlerin uluslararası örgütler içerisinde birbirlerini desteklemesi kararlaştırılmıştır. Zirvenin açılış konuşmasını yapan dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türk devletleri arasındaki ilişkilerin daha da sıklaşması adına bir “*Türk Ortak Pazarı*” ve “*Türk Kalkınma ve Yatırım Bankası'nın*” kurulmasını teklif etmiş ancak Azerbaycan dışında diğer ülke liderlerinden kabul görmemiştir. Türk Cumhuriyetleri liderlerinin bu teklifi kabul etmemesinin altında Rusya çekincesinin olduğu yorumlanmıştır.¹⁹¹ 1995 yılına kadar düzenli bir şekilde devam eden zirveler Türk Cumhuriyetlerinin beklenen karşılığı vermemesi, Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik bazı politikalarının, başarısızlıkla sonuçlanması, zirvelerin beklenen şekilde yürütülememesine neden olmuştur. Özbekistan Türk-Özbek ilişkilerinde bazı sorunları bahane ederek katılmamıştır. Ancak Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinde herhangi bir sorun olmamasına rağmen Türkmenistan, daimi tarafsızlık politikasını bahane ederek toplantılara katılmamış, 1995 yılından sonra da zirve toplantıları eksik katılımı gerçeğe geçmiş veya iptal edilmiştir.¹⁹²

1993 yılında ortak kültürü dünyaya tanıtmak ve gelecek miraslara aktarmak için Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlarının ortak anlaşmasıyla kurulan “*Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı*” olan TÜRKSOY ilişkiler için önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹⁹³

1992 yılında faaliyete başlayan TİKA Türkmenistan'da faal duruma geçmiştir. 10 Ağustos 1993 yılında ise Türkmenistan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı bünyesinde “*Türkmenistan TİKA Program Koordinasyon Birimi*” adıyla kurulmuştur. TİKA, Türkmenistan ekonomisinin ve sektörel önceliklerinin düzenlenmesi adına birçok faaliyet raporu hazırlamıştır. Ayrıca Türkmenistan'ın ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına yönelik birçok destek faaliyetinde

¹⁹¹ Rovshan İbrahimov, “Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri:Dünü, Bugünü, Yarını”, **Stratejik Öngörü Dergisi**, TASAM, Sayı 5, 2004, s.66

¹⁹² Hasan Erdoğan, Selçuk Çolakoğlu, “Bağımsızlığın İlk Yıllarında Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”, , **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 2, Ankara 2001, s.708

¹⁹³ TÜRKSOY, <http://www.turksoy.org/tr/turksoy/about>(Erişim Tarihi:10.06.2016)

bulunan TİKA, Türkmenistan-Türkiye siyasi ilişkilerinde önemli ölçüde aktif bir rol oynamıştır.¹⁹⁴

3.1.2. Resmi Düzeyde Karşılıklı Bazı Ziyaretler

Türkmenistan-Türkiye ilişkilerinin gelişim seyrine karşılıklı resmi ziyaretler de önemli ölçüde yansımıştır. Ulaştığımız bilgiler doğrultusunda 1991-2006 yıllarında Türkmenistan'dan Türkiye'ye resmi düzeyde çoğunluğu devlet başkanı olmak üzere 15 ziyaret gerçekleşmiştir. Türkiye'den Türkmenistan'a ise 13 ziyaret gerçekleşmiştir.

- 2-6 Aralık 1991, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
- 2-3 1992, Mayıs Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkmenistan ziyareti
- 9-10 Mayıs 1992, Türkiye Cumhuriyeti Başbakan'ı Süleyman Demirel'in ECO(Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) toplantısı kapsamında Türkmenistan ziyareti
- 20 Haziran 1992, Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Toplantısı münasebetiyle Türkmenistan Kültür Bakanı Aşir Murat Mamiliyev'in Türkiye ziyareti
- Haziran 1992, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın "Turkey Forum" toplantısı için Türkiye ziyareti
- 1992 yılı, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in Türkmenistan Ziyareti
- 1992 yılı, ECO Zirvesi kapsamında Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı ve beraberindeki heyetin Türkiye ziyareti
- 28 Ekim-1 Kasım 1992, Ankara Zirvesi'ne katılmak üzere Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
- 14-16 Mart 1993, Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in Türkmenistan ziyareti

¹⁹⁴ Meşkure Yılmaz, **Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası**, Kripto Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010, s.292

- 11-13 Nisan 1993, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkmenistan ziyareti
- 22 Nisan 1993, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın cenaze töreni için Türkmenistan Meclis Başkanı Sahat N. Muradov ve beraberindeki heyetin Türkiye ziyareti
- 5-7 Temmuz 1993, ECO Zirvesi münasebetiyle Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
- 1-4 Eylül 1993, 9. İSEDAK(İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi) Toplantısına katılmak üzere Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Murat Saparov ve beraberindeki heyetin Türkiye ziyareti
- 9-11 Haziran 1994, KAİK (Kaza İnceleme ve Araştırma Kurumu) Toplantısına katılmak üzere Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Boris Şıhmıradov'un Türkiye ziyareti
- 19-21 Haziran 1994, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
- 25-27 Ekim 1994, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Türkmenistan Ziyareti
- 16-18 Ocak 1995, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
- 20 Nisan 1995, TBMM kuruluş yıldönümüne katılmak üzere Türkmenistan Meclisi Başkanı Sahat N. Muradov'un Türkiye ziyareti
- 30 Nisan-2 Mayıs 1995, Türkmenistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Boris Şıhmıradov'un Türkiye Ziyareti
- 17-18 Ağustos 1995, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller'in Türkmenistan ziyareti¹⁹⁵
- 12 Şubat 1996, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
- 27 Aralık 1997, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz'ın Türkmenistan Ziyareti

¹⁹⁵ Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, **Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkiler**(Haz. Ali Sönmez), Devlet Planlama Teşkilatı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları, Şubat 1996, s.80, 81

- Mart 1997, Türk Cumhuriyetleri Gezisi kapsamında TBMM Başkanı Mustafa Kalemlî'nin Türkmenistan ziyareti
- 13 Mayıs 1997, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Türkmenistan ziyareti
- Ekim 1999, Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer'in Türkmenistan Ziyareti
- 18 Kasım 1999, AGİT Zirvesi'ne katılmak üzere Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Türkiye ziyareti
- 28 Mart 2000, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Türkmenistan ziyareti
- 18 Şubat 2001, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli'nin Türkmenistan ziyareti
- 24 Aralık 2006, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın cenaze törenine katılmak üzere Türkmenistan ziyareti¹⁹⁶

3.2. Askeri İlişkiler

Sovyetler Birliği döneminde devlet organizasyonu içinde Türkmenlere yeterince yer verilmemesi, Türkmenistan'ın siyasi ve askeri alanda eğitimli ve tecrübeli kadrolardan mahrum kalmasına neden olmuştur. Bu durum ülkenin bağımsız olduktan sonra yapılanma sürecini olumsuz olarak etkilemiş ve Türkmenistan'ın kendini bölgede güvensiz hissetmesine neden olmuştur. Güvenlik kaygısı da Türkmenistan'ın dış politikasını doğrudan etkilemiştir. Güvenlik kaygılarından sıyrılmak isteyen Türkmenistan, 1995 yılında daimi tarafsızlığını ilan etmiş ve “Orta Asya'nın İsviçre'si” olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁹⁷ Orta Asya Cumhuriyetleri üzerinde önemli etkisi olan Rusya bütün cumhuriyetlerde askeri üs bulundurma veya mevcut üsleri kullanma hakkına sahipken Türkmenistan daimi

¹⁹⁶ Milliyet Gazetesi Arşivi

¹⁹⁷ Fikret Birdişli, “Türkmenistan'ın Uluslararası İlişkileri, Savunma ve Güvenlik Politikası”, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Topulukları ve Türk Cumhuriyetleri Yılığ, 2013, s.419

tarafsızlığı sayesinde Rusya'nın ülkesinde askeri üs bulundurma imkânına set çekmiştir.¹⁹⁸

Türkmenistan BDT üyesi olmasına rağmen tarafsızlığına gölge düşürmemek için topluluğun çok taraflı askeri ilişkilerine katılmayı her defasında reddetmiştir. Yalnız Rusya ve Kazakistan Deniz Kuvvetleri ile Hazar Denizi filosuna katılmıştır. 2001 yılında da komşusu Afganistan'da meydana gelen olaylarda ise ülkesinden askeri malzemelerin geçişine izin vermemiştir.¹⁹⁹ Rusya daha önce NATO'nun BİO programına katılan Türkmenistan'ın Batı ile yeni bir askeri bağlantı girişimlerinden tedirgin olmuş ve bu girişimleri engelleyerek Rus-Türkmen askeri işbirliğini canlandırmaya çalışmıştır.²⁰⁰

Türkiye ilk olarak Türkmenistan ile 9 Eylül 1992 tarihinde “*Askerî Eğitim İşbirliği*” alanında bir anlaşma imzalamış ve Türkmen ordusunu modernize etmek için eğitim programları uygulamıştır. Bu bağlamda Türkmenistan'dan gelen subaylar Türk Harp Akademisinde eğitim görmüş ve NATO'nun BİO programı kapsamında Türkmenistan'da bulunan Türk subaylar, Türkmen ordusunun eğitiminde ve ulusal ordu oluşturma sürecinde önemli roller üstlenmiştir.²⁰¹

2001 yılında yapılan “*Askerî Eğitim İşbirliği Antlaşmaları*” gereğince de birlik, karargah ve kurumlara askerî ziyaretler, personel değişimi, tatbikatlara gözlemci gönderilmesi ile askerî okullarda eğitilmek üzere öğrenci ve personel gönderilmesi kapsamında Türkmenistan'dan 265 askeri personel eğitim faaliyetlerine katılmıştır.²⁰² Türkmenistan'ın daimi tarafsız statüsü nedeniyle askeri alanda çok fazla ilişki kurulamamıştır.

¹⁹⁸ İlyas Kamalov, **Rusya'nın Orta Asya Politikaları**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. İnceleme-Araştırma dizisi; yayın no: 02, Haziran 2011, s.39

¹⁹⁹ **Country Profile: Turkmenistan**, Library of Congress – Federal Research Division, February 2007, s.14

²⁰⁰ Stephen J. Blank, **Turkmenistan and Central Asia After Niyazov**, Strategic Studies Institute, September 2007, s.49

²⁰¹ Erhan Büyükkakıncı, Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan İle İlişkiler, **Türk Dış Politikasının Analizi**(Der.: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2004, s.803

²⁰² İsa Özkan, “**Cumhuriyet'in 80. Yılında Türk Dünyası**”, <http://www.isaozkan.com/dosyalar/cumhuriyetin-80-yilinda.pdf>(Erişim: 28.09.2017), s.23

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ EĞİTİM, KÜLTÜR, BİLİM POLİTİKALARI VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

4.1. Eğitim ve Kültür Alanında Yaşanan Gelişmeler

Tam bağımsızlığın en önemli şartları arasında şüphesiz dil, eğitim ve iktisadi bağımsızlık ilk sıralarda gelmektedir. Bunun bilincinde olan Türkmenbaşı, her ne kadar otoriter ve totaliter yapısıyla eleştirilse de Türkmenistan'ın bağımsızlığı yolunda eğitim ve bilim alanında da önemli reform hareketlerinin mimarı olmuştur.

Öncelikle incelemeye konu dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için tarihi arka planına değinmek gerekmektedir. Türkmenistan'daki ilk eğitim kurumlarının ortaya çıkışı ve bu kurumlardaki reform hareketlerinin temelini, İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, İşte, Fikirde Birlik" düşüncesi ile oluşan Ceditçilik hareketi oluşturmuştur. Hemen hemen bütün Çarlık Rusya'sında yaşayan Türk toplulukları üzerinde etkisini gösteren bu reform hareketi, dini bilgilerin yanında Arapçanın yerine Türkçe kullanılarak Türk toplulukları arasında kültürel bir bağ kurmayı esas almıştır.²⁰³ Rusların bölgede uyguladığı asimilasyon politikalarının yanı sıra Türk toplumunu eğitim, kültür ve sosyal hayat bakımından geriye götürmek adına uyguladığı politikalara maruz kalan ülkelerden birisi de Türkmenistan olmuştur.

26 Şubat 1926'da Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresi'yle, Türk halkları arasında ortak bir karar alınarak Latin alfabesine geçilmesi kararlaştırılmıştır. Türkmenistan'dan da katılımcıların bulunduğu Kongre, Türk halklarının bir araya geldiği ilk Uluslararası Türk Kurultayı olması sebebiyle büyük öneme sahiptir. Bakü Türkoloji Kongresi'nden sonra toplanan 1. Bakü Kurultayı ve Taşkent Kurultayı sonrasında Birleştirilmiş Yeni Türk alfabesi'nin kullanılarak dil birliği ile Türk halkları arasında hem kültürel hem de siyasi olarak etkileşim halinde olunması amaçlanmıştır. 1928 yılında da Türkiye'nin Latin alfabesine geçişiyle Balkanlar'dan Türkistan'a, Rusya içlerine kadar bütün Türk halkları aynı alfabeyi benimsemiş ve kullanımı yaygınlaşarak halklar arasında bir dil birliği yolu açılmıştır. Ancak ilk

²⁰³ A. Ahat Andican, *Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s.25

başlarda “SSCB Merkezi İcra Komitesi’nin, Milliyetler Şurası Prezidyumuna Bağlı Tüm Birliğin Yeni Alfabe Merkez Komitesi”, kurumuyla Türklerin Arap alfabesini terk ederek Latin alfabesine geçmesini destekleyen SSCB yönetimi, ilerleyen yıllarda politika değişikliğine gitmiştir. SSCB yönetimi, bu dil birliğinin Türkler arasındaki ilişkileri geliştireceği ve birlik yaratma emellerine girişeceği endişesiyle bu politika değişikliğini gerçekleştirmiştir.²⁰⁴

Türkmen Türkçesinin yazı dili olarak gelişmesinde ise şair Mahtumkulu Firaki etkin bir rol oynamıştır. 1923-1929 yılları arasında Arap alfabesini kullanan Türkmenler, Türkoloji kongresinden sonra 1929 yılından 1940 yılına kadar Latin Alfabetini kullanmış, Rus baskıları sonrası 1989 yılına kadar Kiril alfabesini kullanmıştır.²⁰⁵ Diğer Türk halkları arasında olduğu gibi Türkmenler arasında da 1930 yılında dil ve edebiyat kavgaları baş göstermiştir. Milliyetçi aydınlar Türkmen Türkçesinin, Türkiye Türkçesine yönelmesini isterken diğer grup da gelenekçi bir tutum sergilemiş, yeni edebi dilin eski dil üzerine kurulmasını istemiştir. Rusya’nın hakim güç olduğu bu dönemde bu tartışmaların pek bir ehemmiyeti olmamıştır. 1934 yılında yapılan “I. Sovyet Yazarları Kongresi”nden sonra da “Türkoloji Kongresi”ne katılan birçok aydın milliyetçilik suçlamasıyla Moskova yönetimi tarafından öldürülmüştür.²⁰⁶ Türkmenlerin dil adına yaptıkları son hamle ise 1954 yılında yapılan “Türkmen Dili Konferansı” olmuştur. Lakin bu konferans ile de bir ilerleme kaydedilememiştir.²⁰⁷

Sovyetler Birliğinin son dönemlerinde Türkmenistan’da Sovyet sorunları, milli kimlik sorunları ve kültürel sorunlar etrafında toplanan, muhalif aydınların oluşturduğu “Ağzıbirlik Hareketi”, Gorbaçov’un politika boşluklarından yararlanarak Türkmenistan’da etkin bir rol oynamış, Türkmen Komünist Partisi’ne Türkmen dilini devlet dili olarak ilan ettirmeyi başarmıştır.²⁰⁸ Bu durumda 1991 yılında Tataristan’ın Başkenti Kazan’da Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan,

²⁰⁴ Betül Aslan, Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabeti’nden” “Rus Kiril” Alfabetine Geçirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40, Erzurum 2009, s.364

²⁰⁵ Fuat Uçar, *a.g.e.*, s.200

²⁰⁶ Saadettin Gömeç, *a.g.e.*, s.307, 308

²⁰⁷ M. Celalettin Yücel, *Dış Türkler*, Hun Yayınları, İstanbul 1976, s.42.

²⁰⁸ Büşra Ersanlı Behar, Azerbaycan Özbekistan ve Türkmenistan’da Eğitim ve Kültür Politikaları, *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)*, (Yay.Haz.: Büşra Ersanlı Behar), T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994, s. 27

Kazakistan, Kırgızistan, Başkurdistan ve birçok özerk Türk halklarından bağımsızlık yanlısı siyasi grupların 125 temsilcisinin katıldığı, “2. Türk Halkları Kurultayı”ndaki; Türk halklarının kültürel iletişim kopukluğu yaşamaması için Türkiye’nin kullandığı Latin harflerine geçilmesi kararı etkili olmuştur.²⁰⁹

Türkmenbaşı, Türkmençeye ve dil bağımsızlığına büyük önem vermiştir. 1990’ların sonunda hazırladığı “Türkmen Altın Yüzyılının Maksatnamesi”nde Türkmen dilbiliminin gelişimi hakkında geniş bir program hazırlamıştır. Türkmen halkının tarihî ve medenî gelişimi ile ilgili, Türkmen dilinin meydana gelişini dikkate alan, Türkmen dilinin eskiden günümüze kadar tarihi, diyalektolojisi ve telaffuzunun geliştirilmesi, edebî dilin eski devirlerden günümüze kadar tarihî gelişiminin öğrenilmesi, millî terim bilgisini geliştirmeyi amaç edinen ve edebî dilin gelişimi gibi konuların üzerinde özellikle durmuştur.²¹⁰

Bağımsızlık resmen ilan edildikten sonra milli kimlik oluşturma çabalarına hız veren Türkmenbaşı; dilin gelişmesi, tarih yazımı ve eğitimin kontrol edilmesi için tek etkin isim olmuştur. Bağımsız Türkmenistan’ı meşrulaştırmak için Rus kültürel etkisini aşama aşama yıkmıştır. Rusça dâhil Türkmençe dışındaki bütün diller yasaklanmış, Türkmençe eğitim vermeyen okullar kapatılmış ya da revize edilmiştir. 1992 yılında Rus izlerini silmek için de önemli çalışmalar başlatılmıştır. Coğrafi, idari terimler, sokak, bina, kurum ve şehirlerin isimleri Rusça’dan Türkmençeye çevrilmiştir.²¹¹ 12 Nisan 1993 tarihinde de Türkmenistan parlamentosu 2000 yılına kadar aşamalı bir şekilde Latin alfabesine geçilmesini kararlaştırmış ve uygulama aşamasında da başarılı olunmuştur.²¹²

Eğitim kanununun 3 Mayıs 1993 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Türkmenistan’da eğitim sisteminde de birtakım değişiklikler yapılarak daha önce 12 yıl olan zorunlu eğitim 9 yıl olarak belirlenmiştir. Ancak ilerleyen süreçte gerekli verim alınamadığı için 2007 yılında 10, 2013 yılında ise tekrar 12 yıla

²⁰⁹ “SSCB’de Halk Devrimi”, Milliyet, 23.04.1991, s.14

²¹⁰ Mâmmetdurdı Sarihanov, “Türkmen Dili”, **Tarih Tarih Dergisi**, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357975> (Erişim Tarihi:21.04.2017)

²¹¹ Bilgehan Atsız Gökdag, **Türklerin Dünyası:Dil-Kimlik-Siyaset**, Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, 1. Baskı, 2015 İstanbul, s.302

²¹² İsa Özkan, **Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Sosyal Değişme, Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri** (Ed.:Orhan Kavuncu, Alaaddin Korkmaz), TOBB Yayınları, Yayın Sıra No:2008/56, Ankara 2008, s.269

çıkarılmıştır.²¹³ Açık öğretim düşük seviye olarak görüldüğü için kapatılmış, özel eğitim teşebbüsünün önü açılmıştır. Eski kitapların tamamına yakını yeni Türkmen alfabesiyle tekrardan yazılmış ve üniversitelerde Türkmen tarihi, Türkmen edebiyatı zorunlu hale getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından da birçok ilkokul, lise, “*Türkçe Öğretim Merkezi*” gibi dengi kurumlar açılmıştır.²¹⁴

Türkmenbaşı'nın eğitim konusundaki hassasiyetliyle Türkmençe bilmeyen devlet memurlarına, Türkmençe öğrenmeleri için 1999 yılına kadar süre verilmiş, bu süreçte başarısız olan birçok öğretmen, doktor, memur hatta dönemin Aşkabat Mühendislik Fakültesi Rektörü bile Türkmençe bilmediği için görevinden alınmıştır. Temmuz 2000'de de tüm bürokratların Türkmençe bilmesi zorunlu kılınmıştır. Dışişleri Eski Bakanı Boris Şıhmıradov'un Türkmençe bilmediği için Türkmenbaşı tarafından görevden alınması da Türkmen diline verilen önem açısından dikkat çekici olaylardan birisi olmuştur.²¹⁵ Tüm bu gelişmeler ışığında, diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Türkmenistan'da da bağımsızlık sonrası en önemli konunun kültürel yapı, dil ve alfabe olduğu belirtilebilir. Muhalefet hareketlerinin kaynağı da yine çeşitli kültürel temalar olmuştur.²¹⁶

4.1.1. Eğitimde Temel Eser Ruhname

Türkmenistan bağımsız olduktan sonra Saparmurat Türkmenbaşı'nın 1997-2001 yıllarında kaleme aldığı milli ve ahlaki öğütler içeren “Ruhname” eseri Türkmenistan'da İslam dininin kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'den sonra ikinci kutsal kitap olarak kabul edilmiş önemli bir eserdir. Ortaokul ve üniversite eğitim müfredatında zorunlu ders kitabı haline getirilmiştir. Aşırı övgüyle bahsedilen bu kitap birçok devlet kurumuna girebilmek için de zorunlu tutulmuştur. Ülkede hemen birçok yerinde Ruhname'den alıntılar, heykeli, maketi veya resimlerine rastlamak mümkündür.²¹⁷ Türkmenlerin, Sovyetler Birliği döneminde baskılanan milli kimlikleri ve otoriter uygulamalar bağımsızlık sonrasında ülkenin tutucu bir yol

²¹³ Refik Turan, “Sovyet Türkmenistanı'ndan Bağımsız Devlete Türkmenistan'da Tarih Öğretimi”, *Journal of Human Sciences*, Volume 13, Issue 3, Year 2016, s.5986

²¹⁴ Büşra Ersanlı Behar, *a.g.m.*, s.169

²¹⁵ Bilgehan Atsız Gökdağ, *a.g.e.*, s.311

²¹⁶ Fuat Uçar, *a.g.e.*, s.207

²¹⁷ Berber, Birdişli, *a.g.m.*, s.47

izlemesine neden olmuştur. Bu nedenle kültürel ve ahlaki öğütler içeren “Ruhname” ile Türkmenistan’ın Sovyetler Birliği döneminde mahrum bırakıldığı maddi ve manevi değerleri yeniden kazanarak geleceğe taşınması hedeflenmiştir.²¹⁸ Saparmurat Türkmenbaşı, Ruhnamenin Türkmenistan halkı için Kuran’dan sonra ikinci manevi kitabı olmasını tavsiye ederek, tanımını şöyle yapmıştır; “*Biz birlik ruhu içerisinde bir devlet kurduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ruhname’imiz ise ona varan köprü mesabesinde. Ruhname, Türkmenin tarihte yaptığı yanlışları gelecekte tekrarlamaması, her yerde ve zamanda örnek insan olmasını tavsiye eden, nasihat veren ve onun yollarını gösteren kitaptır.*”²¹⁹

Türkmenbaşı, bağımsızlığın ve uyguladığı millileşme politikalarının dayanaklarını ise Ruhname adlı eserinde şöyle belirtmektedir: “*Acaba neden Türkmen’in kaderi son üç asır böyle ağır oldu? Devleti parçalandı, boylar birbiriyle savaştı, millet olarak aslını yitirdi, dinini aşağı yukarı yok etti, dilini basitleştirdi. Bağımsız milli bir devlet teşkilatın, milli siyasetin, halkın kabul edip coşacağı, milli mefkûren, milli iktisadın, milli medeniyetin, milli ordun yok ise, bu tam bir bağımsızlık sayılmaz bir kere. Bütün Bunları gerçekleştirmek için de zaman lazım. En az 10-20 yıllık vakit gerek.*”²²⁰ Ruhname’nin Türkmenistan’ı geleceğe taşıyamayacağı öne sürülerek 1 Eylül 2013 tarihinde de eğitim müfredatından çıkarılmıştır. Hukuki, ahlaki, tarihi, dini ve edebi nitelikleriyle bir dönem Türkmenistan’da Kuran’dan sonra ikinci kitap kabul edilen Ruhname bu tarihten itibaren artık rafa kalkmıştır.²²¹

4.2. Bilim Alanında Yaşanan Gelişmeler

Türkmenbaşı’nın önem verdiği diğer bir konu da bilim olmuştur. Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanında faaliyet gösteren “*Türkmenistan İlimler Akademisi*” ülke için önemli projeler üzerinde çalışan ve araştırma yapan başarılı kuruluşların başında gelmiştir. 1991 yılında tarımı geliştirmek amacıyla bünyesinde 12 kuruluş daha barındıran “*Tarım Bilimleri Akademisi*” kurulmuştur. Ayrıca

²¹⁸ Enver Uysal, *Ruhname ve Ahlaki Boyutu*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, Bursa 2003, s.116

²¹⁹ Saparmurat Türkmenbaşı, Bağımsız ve Sürekli Tarafsız Türkmenistan, *Türkler* (Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara 2002, s.1138

²²⁰ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhnama*, Aşgabat 2001, s.14

²²¹ Fikret Birdişli, *a.g.m.*, s.430

deprem, dayanıklı inşaat geliştirme, alternatif enerji üretimi, kimyasal hammadde üretimi geliştirme, gaz ve petrol çıkarma alanlarında önemli bilimsel çalışmalar yapılmıştır.²²²

1992 yılında Bilim ve Teknoloji Kanunu kabul edilmiş, 1993 yılında ise Cumhurbaşkanına bağlı olarak “*Bilim ve Teknoloji Komitesi*” oluşturulmuştur. Bu komite, devletin eğitim programları, teknik programlarını hazırlamak ve eğitim kurumlarının işleyişini denetlemek amacıyla kurulmuştur. Yine 1992 yılında “*Tıp Bilimleri Akademisi*” kurulması kararlaştırılmış, 1993 yılında bu kurumun işleyişi, hedefleri hakkında Bakanlar Kurulu ile Cumhurbaşkanı arasında toplantılar gerçekleştirilmiştir. Ancak dönemin taleplerini karşılamakta yetersiz kaldığı için 1996 yılında “*Tarım ve Hayvancılık Akademisi*” 1997 yılında ise “*Tıp Bilimleri Akademisi*” için yeni bir düzenleme yapılması kararlaştırılmıştır.²²³

4.3. Türkiye ile İlişkiler

4.3.1. Eğitim

Türkiye'nin dış politikasında bağımsızlığını yeni kazanan Türk cumhuriyetleri ile siyasal, ekonomik ve kültürel işbirlikleri önemli bir konu olmuştur. Bu bağlamda 1992 yılında Türkmenistan ve Türkiye arasında ekonomi ve eğitim anlaşmaları önemli bir yer tutmuştur. Beraberindeki heyetle Aşgabat Havalimanında Türkmenistan Dışişleri Bakanı Avdi Kuliyeve tarafından karşılanan dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Türkiye ve Türkmenistan'ın ortak tarih, din ve kültüre sahip olduğunu Türkmenistan'ın geçiş sürecinde Türkiye'den tam destek göreceğini belirtmiştir.²²⁴

Ancak Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin bir politikası olarak Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin kesilmesi için Rus okulları aracılığıyla her türlü milliyetçiliğin yasaklanmış olması ortak tarih, kültür ve Türkçe'nin unutturulmaya

²²² Mehmet Kara, “Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 14, Güz 2002, s.235

²²³ Ý. Orazgulyjow, *Türkmenistanyn Taryhy:Türkmenistan Garaşsyzlk Zamanında*, Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy, Aşgabat 2014, s.83

²²⁴ “Türkiye’den Tam Destek”, *Milliyet*, 01.03.1992, s.19

çalışılmış olması Türk halkları üzerindeki etkisini sürdürmüştür.²²⁵ Öyle ki, 19 Haziran 1992’de İstanbul’da Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Kültür Bakanlarının katıldığı “*Türkçe Konuşan Uluslar Kültür Bakanları Toplantısı*”nda çevirmen bulundurulmuş ve aynı köke, aynı dile sahip olan Bakanlar kendi aralarında anlaşamamışlardır. Bu nedenle toplantının ilk konusu ortak alfabe ve dil üzerine olmuştur. Dönemin KKTC Eğitim ve Kültür Bakanı Eşber Serakıncı’nın Türk cumhuriyetlerinde kullanılan ortak kelimeler saptanarak yapay bir dilin oluşturulmasına dair önerisinin, diğer bakanlar tarafından da kabul edilmesi toplantının önemli gelişmelerinden olmuş ortak Türkçenin zaruri bir ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.²²⁶

Türkiye’nin Türkmenistan ile eğitim alanındaki ilişkilerine yönelik esaslar ise ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti MEB ve Türkmenistan Bilim Bakanlığı arasında 1992 yılında “*Eğitim, Kültür, Sanat ve Bilim Alanında Yapılan Protokolle*”²²⁷ belirlenmiş, 1996 yılında ise “*Eğitim ve Öğretim Alanında İşbirliği Protokolü*”²²⁸ ile bu ilkeler teyit edilmiştir. Bu protokoller kapsamında Türkiye ilk olarak 1992 yılında Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla yeni bağımsız olan Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenci ve öğretmenlere Türkçe ve Türk Kültürü’nü öğretmek için Türkçe Öğretim Merkezleri kurmuştur. İlk etapta Trabzon’da kurulan Türkçe Öğretim Merkezi’ne Türkmenistan’dan 14 öğretmen gelmiştir.²²⁹

MEB 1992 yılından başlayarak her yıl boyunca Türkçe, Türk Kültürü ve milli eğitim sistemini tanıtmak için seminerler yapmaya devam etmiştir. Bu seminerlere 1992-2008 yılları arasında toplam 147 kişilik katılımı Türkmenistan diğer Türk cumhuriyetleri arasında dördüncü sırayı almıştır. Ayrıca Türkmenistan’ın eğitimine katkıda bulunmak için ders kitapları, araç ve gereçleri yardımının yanı sıra milli bayramlarda Türkmenistan’dan birçok eğitimci ve öğrenci Türkiye’ye davet edilmiştir.²³⁰

²²⁵ “Türkçeyi Unutturma Politikası”, *Milliyet*, 31.10.1991, s.13

²²⁶ “Türklere Çevirmen”, *Milliyet*, 20.06.1992, s.7

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., *Resmi Gazete*, Sayı:21784, 10.12.1993

²²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., *Resmi Gazete*, Sayı:23020, 15.06.1997

²²⁹ “Soydaşa Türkçe Kursu”, *Milliyet*, 21.07.1992, s.12

²³⁰ Elnur Hasan Mikail, Serkan Künü, Savaş Durmuş, Andaç Karabulut, *Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri İle Siyasi-İktisadi-Kültürel İlişkileri*, Derin Yayınları, İstanbul 2015, s.150-152

Türk Cumhuriyetlerindeki soydaşlarımızın eğitim kalitesini artırmak, yetişmiş eleman ihtiyacını gidermek, Türkiye dostu kültür elçileri yetiştirmek ve Türk Dünyası ile kalıcı bir kardeşlik bağı kurmak için 1992-1993 yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile yapılan ikili anlaşmalar sonrasında başlangıçta 10.000 öğrencinin Türkiye’de eğitim görmesini hedefleyen “*Büyük Öğrenci Projesi*” hayata geçirilmiş ve bu öğrenciler için barınma, burs imkanı sağlanması kararlaştırılmıştır.²³¹ Proje kapsamında Türkmenistan’a 1992-2008 arasındaki yılları kapsayan toplam 4.896 kişilik öğrenci kontenjanı verilirken, Türkmenistan bu kontenjanın 3.957’sini kullanmıştır. MEB’in 2008 verilerine göre, Türk üniversitelerinden toplam 1.485 Türkmen öğrenci mezun olabilmektedir.²³²

Devam eden süreçte MEB, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) ve TİKA’nın yanı sıra özel vakıflar ile derneklere ait birçok eğitim kurumu Türk Cumhuriyetlerinde hizmete geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin resmi kurumlarında 1376 öğrenci öğrenim görürken, vakıf veya derneklere ait iki eğitim kurumunda 131, ticari kuruluşlara ait onbeş kurumda 3295 öğrenci öğrenim görmeye başlamıştır.²³³ Yine Türkmenbaşı’nın talebi üzerine Türkiye tarafından Aşkabat’ta Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla “*Mahtumkuli Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*” açılması kararlaştırılmış ve dini eğitim üzerinde de önemle durulmuştur.²³⁴

1993 yılında kurulan “Başkent Eğitim Şirketi” tarafından Türkçe, Türkmençe, Rusça ve İngilizce ile dört dilde eğitim veren Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesi kurulmuş ve özel teşebbüs yoluyla on dokuz eğitim kurumu daha hizmet vermeye başlamıştır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da Türkmenistan da dahil diğer Türk Cumhuriyetlerinde bulunan bu özel teşebbüslü okullara dini yönü ağır bastığı için Türkiye’de denklik vermeyi reddetmiştir. 1995 yılında yapılan Emniyet Genel Müdürlüğü, Milli İstihbarat Teşkilatı, YÖK, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) ve Yabancı Öğrenciler Değerlendirme

²³¹ Yüksel Kavak, Gülsün Atanur Baskan, “Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 20, 2001, s.94

²³² Mikail, Künü, Durmuş, Karabulut, **a.g.e.**, s.151

²³³ Turan Yazgan, “Türkiye’nin Türk Dünyasındaki Eğitim-Öğretim Faaliyetleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı 31, 2011, s.19

²³⁴ Salih Savaş, “Türk Dünyasında Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye İle İlişkiler”, **Khazar Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol 10, No 3-4, 2009, s.281

Kurulu toplantısından olumlu karar çıkması üzerine bu okullarda okuyan öğrencilere Türkiye'deki üniversitelere girme hakkı ve denklik verilmiştir.²³⁵

Öte yandan ilerleyen süreçte Büyük Öğrenci Projesinde beklenen olmamış ve hedeflenen başarı yakalanamamıştır. Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler uyum problemi yaşamış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından verilen burslar eğitim sürelerini tamamlamak için yetersiz kalmıştır. Yeterli barınma imkânı da sağlanamadığı için maddi sıkıntı çeken öğrenciler çeşitli işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Eğitimde başarısız olan öğrencilerin de %49'unun bursu kesilmiştir. 4.904 öğrenci kaydını yenileyemediği için, 1081 öğrenci devamsızlık, 848 öğrenci de başarısız olduğu için eğitimlerini yarıda kesmiş, birçoğu da ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu oranın ciddi derecede yüksek olması Büyük Öğrenci Projesine olan ilginin azalmasına neden olmuştur.²³⁶

Büyük Öğrenci Projesindeki başarısızlık Türkiye Cumhuriyeti yetkililerini birtakım düzenlemeler yapmaya mecbur kılmıştır. 4 yıl içinde yaklaşık 4 trilyon harcama yapılan Türk cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler için nitelik şartı konulmuştur. YÖK, ÖSYM ve MEB ortak çalışmalar yaparak eğitimdeki başarısızlık oranını düşürmek için Türk Cumhuriyetlerinden nitelikli öğrencilerin gelmesine özen göstermiş ve öğrenci seçme sınavlarında baraj sistemine geçilmiştir. Bu düzenleme ile kontenjanlar boş olsa dahi barajı geçemeyen öğrencilerin alınmaması kararlaştırılmıştır. Yapılan yeni düzenlemeler ile Büyük Öğrenci Projesi yeniden canlandırılmış ve bazı sorunlar giderilmiştir.²³⁷ 1994 yılında ise kurumsal uzmanlık eğitimi alanında TİKA ve Vakıfbank işbirliği ile Türkmenistan ve Kırgızistan'a bankacılık eğitimi verilmek üzere Vakıfbank personellerinin gönderilmesi için protokol imzalanmıştır.²³⁸ 1997 yılında da Türkçe ve Türk Eğitim Sistemini tanıtmaya faaliyetleri devam etmiştir. Türkmenistan'dan gelen eğitimciler İstanbul'da düzenlenen 12 günlük bir seminer programına katılmıştır.²³⁹

1995 yılında daimi tarafsızlık nedeniyle devlet nezdinde ilişkiler soğumaya başlayınca eğitim alanında daha çok "Başkent Eğitim Şirketi" gibi farklı şirket

²³⁵ Hülya Aydoğan, "Fetullahçı okullara seçim armağanı", **Milliyet**, 31.10.1995, s.11

²³⁶ Kavak, Baskan, **a.g.m.**, s.101

²³⁷ Türki Öğrencilere Baraj, **Milliyet**, 27.02.1997, s.21

²³⁸ "Orta Asya'ya bankacılık dersleri", **Milliyet**, 01.03.1994, s.9

²³⁹ "Türkmenistanlı Eğitimciler İstanbul'da", **Milliyet**, 16.07.1997, s.23

adlarıyla Fetullah Gülen bağlantılı kuruluşlar boy göstermeye başlamıştır. 1999 yılına gelindiğinde bu şirketlerin en yaygın faaliyet yaptığı ülkelerden birisi Türkmenistan olmuştur. 14 kolej 4 ilkokul 1 üniversitenin yanında 32 devlet okulunun yönetiminin ellerinde bulunuyor olması dini açıdan endişelere neden olmuştur. Cenk Başlamış'ın haberine göre bu okullar Türkiye tarafından yakın markaja alınırken aynı zamanda istihbarat servisi tarafından da izlemeye almıştır.²⁴⁰ Bu okulların irtica yuvası olarak görülmesinden rahatsız olan Fetullah Gülen okulların Milli Eğitim Bakanlığına devredileceğini söylemiş fakat herhangi bir somut adım atılmamıştır.²⁴¹ Ancak bu üniversite ve okullar, 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de yaşanan FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) darbe girişimi sonrası bu örgüt ile bağlantılı olduğu için kapatılmıştır.²⁴² Zaten Türkmenistan hükümeti, daha öncesinde bu okulların bir kısmının aşırı dinci ve aşırı ideolojik olduğu gerekçesiyle kapatılarak sayılarının azaltılacağı sinyalini vermiştir.²⁴³

4.3.2.Kültür-Sanat

Orta Asya'da yaşayan Türk halkları ile kültürel bağ kurmak için ilk önemli adım 1991'de TRT (Türkiye Radyo ve Televizyonu)'den gelmiştir. TRT, beş aylık bir sürede Türk Cumhuriyetleri'nde yaptığı çalışmalar ile 8 bölümlük bir belgesel hazırlamış, bölgede yaşayan soydaşlarımızın kültür, gelenek ve göreneklerinin Türkiye Türkleri tarafından tanınmasında büyük rol oynamıştır.²⁴⁴

Türkiye Yazarlar Birliği²⁴⁵ tarafından düzenlenen "*Türkçenin Uluslararası Şiir Şöleni*" programına Türkmenistan dahil birçok ülkeden şair katılmıştır.²⁴⁶ Ancak bu yıllarda Türkmenistan ile siyasi ilişkiler soğuk bir havada geçse de kültürel ve sanatsal ilişkiler Sivil Toplum Kuruluşları aracılığıyla Türk halklarının kaynaşmaları için faaliyetlerine devam etmiştir. Yine 1996 yılında Türkçe konuşan halklar ve Avrupa'da yaşayan Türklerin katıldığı "*1. Uluslararası Türkvizyon Yarışması*"na Türkmenistan'da katılmış, Türk dili konuşan halkların kardeşliği ve kültür alışverişi

²⁴⁰ "KGB'de izledi", *Milliyet*, 06.03.1999, s.29

²⁴¹ "Fethullah Hoca okulları devrediyor", *Hürriyet*, 23.12.1997

²⁴² "Aşkabat'taki "Gülen'cilerin yuvası" kapatıldı, *Dünya Bülteni*, <http://www.dunyabulteni.net/orta-asya/373721/askabattaki-gulencilerin-yuvasi-kapatildi>(Erişim Tarihi: 11.11.2016)

²⁴³ Bilgehan Atsız Gökdağ, "Türkmenistan'da Dil Politikaları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 53, 2013, s.9

²⁴⁴ "Asya'daki Türk Kültürü", *Milliyet*, 14.08.1991, s. 17

²⁴⁵ 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen FETÖ darbe girişimi çerçevesinde bu örgüt ile ilişkili olduğu tespit edilen kurum.

²⁴⁶ "Türkçenin Uluslararası Şiir Şöleni", *Milliyet*, 21.05.1992, s. 12

adına renkli görüntülere sahip olmuştur.²⁴⁷ 1998 yılında ise Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi tarafından Alevi-Mevlevi Dedeler ve Bektaşî Babaların katıldığı Türk Dünyası'nın kültür ve inanç araştırmaları adına önemli görülen “*İnanç Önderleri Zirvesi*”ne Türkmenistan'ın da temsilcileri katılmıştır.²⁴⁸

1999 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin, Osmanlı'nın 700. Kuruluş yıldönümü kapsamında düzenlediği 1. Türk Dünyası Tiyatro Günleri'ne Türkmenistan'ın katılımı²⁴⁹ yine İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 2000 yılında düzenlenen Türkmenistan Kültür Günleri de Türkmen kültürünün Türkiye'de tanıtımı açısından önemli etkinlikler olmuştur.²⁵⁰

Türkmenistan'da Türk müteahhitler tarafından yapılan Saparmurat Türkmenbaşı Türkmenistan Milli Müzesi'nin açılışının Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından yapılacağına açıklanması ve Türkiye'den Osmanlı-Selçuklu dönemine ait doksan sekiz parça eserin müzeye gönderilmesi, ülkede kültürel destek adına memnuniyetle karşılanmıştır.²⁵¹ Türkiye, Türkmenistan'a spor faaliyetleri için de destek vermiştir. 2001 yılında Türkiye Futbol Federasyonu, ülkenin Milli Takım'ına yirmi bin dolarlık malzeme yardımı yapmıştır.²⁵²

2004 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Malazgirt Zaferi'nin hamisi Sultan Alparslan'ın mezarına dair izlere ulaşılması, kültürel ilişkiler için yeni bir umut kaynağı olmuştur.²⁵³ Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olmasıyla Türkiye ile en önemli ilişki kat edilen yol kültür alanında olmuştur. Buna: “*Türkçe Konuşan Haber Ajansları Birliği*”, “*Türk Dünyası Yazarlar Birliği*”, “*Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı*”, “*Türk “Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı*”, “*Uluslararası Türk Dili Kurultayları*” gibi kurum ve organizasyonların yapılması örnek olarak gösterilebilir.²⁵⁴

²⁴⁷ “Türk Dünyasının Sesi”, *Milliyet*, 12.08.1996, s.2

²⁴⁸ “Tarihi Buluşma”, *Milliyet*, 09.10.1998, s.19

²⁴⁹ “Türk Dünyası Tiyatrosu”, *Milliyet*, 06.03.1999, s. 29

²⁵⁰ “Kültür”, *Milliyet*, 02.04.2000, s.6

²⁵¹ “Türkmenistan'a tarihi jest”, *Milliyet*, 24.01.1998, s.29

²⁵² “Türkmenistan'a tam destek”, *Milliyet*, 20.12.2001, s.27

²⁵³ “Sultan Alparslan'ın mezarı bulundu”, *Milliyet*, 28.11.2004, s.16

²⁵⁴ Efe Çaman, a.g.e., s.145

4.3.3. Bilim ve Teknoloji

Türkmenistan-Türkiye ile bilim ve teknoloji alanında ilk olarak 28 Ocak 1991 tarihli 20769 yayın numaralı Resmi Gazete’de yayınlanan “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan S.S.C. Hükümeti Arasında Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Protokolü*” ile belirlenmiştir.²⁵⁵ 1992 yılında ikinci bir anlaşma ile de bilim alanında işbirliği adımları atılmıştır.²⁵⁶ 1993 yılında ise üçüncü bir protokol olan “*Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Hükümeti Arasında Teknik Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü*” ile iki ülke arasında bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirmeye yönelik adımlar atılmıştır. Anlaşmalar ile

- *Bilimsel ve teknik bilgi ve doküman mübadelesi,*
- *Tarafların ilgili kuruluşlarında yayınlanan araştırma sonuçlarının mübadelesi,*
- *Bitkisel ve hayvansal genetik ve biyolojik materyal mübadelesi,*
- *Her iki ülkenin ilgi alanlarına giren konularda karşılıklı uzman mübadelesi,*
- *Her iki ülkede eğitimler, seminerler, konferanslar ve toplantılar düzenlenmesi,*
- *Sulama ve sulama sistemleri konularında bilgi alışverişi,*
- *Tarafların ilgili kuruluşları arasında ortak çalışmaların tesisi,*
- *Gerek her iki ülkede ve gerekse diğer pazarlarda tarımsal pazarlama konusunda, özel sektör kuruluşları arasında işbirliği ve ortak yatırımların teşvik edilmesi*

gibi konular üzerinde işbirliği için mutabakata varılmıştır.²⁵⁷

4.3.3.1. Tıp ve Sağlık

Türkmenistan SSC ve Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı arasında 1990 yılında imzalanan bir anlaşmanın devamı olarak 1991 yılında Aşkabat’ta “*Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı ile Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Arasında, Tıp ve Sağlık Alanında 1991-1995 Yıllarına İlişkin İşbirliği Anlaşması*” ile yeni bir anlaşma imzalanmış ve iki ülke arasında Tıp ve Sağlık

²⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:20769, 18.01.1991

²⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için, bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:21784, 10.12.1993

²⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:21818, 14.01.1994

alanındaki hizmetlerin geliştirilmesine yönelik işbirliği yapılmıştır. Anlaşma kapsamında;

- *Enfeksiyon ve parazit hastalıkları,*
- *Onkoloji,*
- *Hematoloji,*
- *Ana-Çocuk Sağlığı ve aile planlaması,*
- *Diagnostik radyoloji (rontgeno-radyoloji)*
- *Transplantasyon (organ nakli)*
- *Kardiyotorasik, endoskopik ve vasküler cerrahi,*
- *Mikroşirürji ve lazer şirürjisi,*
- *Üroloji,*
- *Anesteziyoloji ve reanimasyon,*
- *İmmünoloji,*
- *Kaplıca hizmetleri,*
- *Bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıklardan korunma,*
- *Acil yardım tıp hizmetleri,*
- *Çevre sağlığı,*
- *Meslek hastalıkları,*
- *Uyuşturucu ve psikotrop ilaçların kullanımının kontrolü ve etkilerinin incelenmesi,*
- *İlaç ve eczacılık hizmetleri,*
- *Adverse ilaç etkileri.*

gibi tıbbın muhtelif alanlarında işbirliği mutabakatına varılmıştır.²⁵⁸ Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna ve Türkmenistan Sağlık Bakanı Aksultan Akayeva'nın imzaladığı protokolle ayrıca Türkiye'de üretilen ilaçların Türkmenistan'a satışı, uzman doktor ve tıp öğrencilerinin değişimi gibi konular üzerinde de durulmuştur.²⁵⁹

²⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:20928, 13.07.1991

²⁵⁹ "Türkmenistan'a Türk ilacı", **Milliyet**, 25.04.1992, s.19

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

5.1. Türkmenistan'ın Genel Ekonomik Görünümü

5.1.1. Tarım ve Hayvancılık

Hazar Denizi'ne komşu, büyük bir kısmı çöllerle kaplı olan Türkmenistan, zengin doğalgaz, petrol ve diğer yeraltı kaynaklarına sahip bir ülkedir. Tarıma elverişli toprakları %3 gibi düşük bir orandadır ancak buna rağmen milli gelirin yarısına yakınına bağımsızlık yıllarında tarım sektörü sağlamıştır.²⁶⁰ Milli gelirin yaklaşık %46'sı tarım ve hayvancılıktan sağlanırken nüfusun %42'si de bu alanlarda çalışmaktadır. Geleneksel yöntemler kullanıldığı için tarımda verimlilik düşüktür. Devlet eliyle yapılan pamuk üretimi tarımda en önemli yeri kaplamaktadır. Tarıma elverişli alanların %60'ını da pamuk ekimi oluşturmaktadır. Pamukla birlikte tahıl ve yem bitkileri de tarımda önemli yer tutmaktadır.²⁶¹ Pamuk üretimi, devlet tarafından teşvik edilmekte ve gübre, tohum, makine giderleri devlet tarafından karşılanmaktadır. Üreticiler de bunun karşılığı olarak pamuğu devlete, devletin belirlediği fiyattan satmak zorundadırlar.²⁶² Tarım üretiminin büyük kısmı kolhoz ve sovhozlarda(devlete ait kuruluşlar) yapılmaktadır. Ülkede hayvancılık alanında ise küçükbaş yetiştiriciliği önemli yer tutmaktadır.²⁶³ Bağımsızlık yıllarında tarım ve hayvancılıkta önemli yer kaplayan ürünler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²⁶⁰ Atıla Artam, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri**, Yıldız Matbaacılık, İstanbul 1993, s.94

²⁶¹ İstanbul Ticaret Odası, **Türkmenistan** (Haz.Erdoğan Pekcan), Yayın No:1993-14, 2. Baskı, s.9

²⁶² Rustam Sayidov, **Türkmenistan Pazar Çevresini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: Sektörel Bir İnceleme**, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s.90

²⁶³ Kemal Ocak, **Dünyada Türk Cumhuriyetleri Türk Halkları**, İmaj Yayınevi, Ankara 1997, s.39

Tablo 1: Önemli Tarım ve Hayvancılık Üretimleri (Bin Ton)

	1993	1994	1995	1996	1997
Pamuk	1.341	1.283	1.000	435,5	630,2
Buğday	974	1.091	850	453	676
Üzüm	114	133	163	94	159,5
Patates	31	20	21	21,3	20,4
Et	110	107	110	191,4	189,5
Süt	712	716	727	754,5	731,9
Yumurta(mil.adet)	267	270	270	273	254

Kaynak: *İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri*

5.1.2. Sanayi Kaynakları

Türkmenistan sanayisi pamuğa ve enerjiye dayalı olarak tekstil ve kimya endüstrisi üzerine yoğunlaşmıştır. Tarımsal üretimle birlikte suni gübre, konserve, meşrubat, et sanayi, süt sanayi, yem sanayi alanları gelişmiştir. Yıllık 80 milyar metreküp doğal gaz üretimi yapan Türkmenistan büyük bölümü sanayide olmak üzere yurtiçinde bunun sadece 9.5 milyar metreküpünü kullanabilmektedir. Bu durumda ihtiyaç fazlası gazın satılmasını gerektirmektedir. Gaz ve petrol üretiminin artmasıyla makine ve ağır sanayide de gelişme görülmüştür.²⁶⁴ Ancak SSCB döneminde kaynakları sömürüldüğü için Türkmenistan; Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri içerisinde sanayisi en kötü durumda olan ülkelerinden birisi olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde üretilen tarım ürünleri ve yeraltı kaynakları için yeterli tesisin bulunmaması bu ürünlerin doğrudan Rusya'ya aktarılmasına neden olmuştur. Bu durum da Türkmenistan'ı birliğin hammadde tedarikçisi durumuna getirmiştir.²⁶⁵ Türkmenistan'ın reform programları sonrası sanayide yer alan başlıca ürünler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

²⁶⁴ Kemal Ocak, **a.g.e.**, s.39

²⁶⁵ Muhsin Kar, Selim Kayhan, Türkmenistan Ekonomisi, **Türkmenistan** (Ed.: Kamer Kasım), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.132

Tablo 2: Önemli Sanayi Ürünleri Üretimi

	1997
Çimento(bin m ³)	601
Tuğla(milyon adet)	370,3
Kimyevi Gübreler(bin ton)	54,1
Gazlı Fırın(bin adet)	10,3
Deterjan(ton)	781
Halı(bin m ²)	322,4
Yün(bin ton)	4,2
Pamuk İpliği(bin ton)	23
Örme Giyim(milyon adet)	5,5
Ayakkabu(bin çift)	1.192
Çorap(milyon çift)	5,5
Konserve(milyon adet)	14,8
Süt Ürünleri(bin ton)	21,6
Makarna(bin ton)	44,3
Un(bin ton)	304,2

Kaynak: *İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri*

5.2. Türkmenistan da Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

5.2.1. Ekonomik Kalkınma Planları

Bağımsızlık öncesi dönemde Rusya'nın tedarikçisi konumunda olan Türkmenistan ekonomisi, hammadde ve bu hammaddelerin diğer cumhuriyetlerdeki sanayilerde kullanılması üzerine şekillendiği için haliyle diğer sektörler de geri kalmıştır. Bağımsızlık sonrasında da herhangi bir iktisadi kalkınma planı olmayan Türkmenistan serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde büyük ekonomik sorunlar yaşamıştır.²⁶⁶ Öyle ki bağımsızlığın ilk yılında enflasyon oranı %493 iken bu oran ertesini yıl %3102'yi bulmuştur.²⁶⁷ Ülkede modern tarım sistemlerinin olmayışı ve tarım yöntemleri gelişmediği için verimlilik de oldukça düşüktür. Doğalgaz

²⁶⁶ Mustafa Cesar, a.g.e., s.114

²⁶⁷ Mehmet Seyfettin Erol, Mehmet Şahin, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991 – 2011)", **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2013, Sayı 37, s.115

bakımından dünyanın 4. büyük rezervine sahip olmasına rağmen nüfusun az olması ve endüstriyel geri kalmışlık tüketilemeyen enerjiyi ihraç etme gereksinimi doğurmaktadır. İhracatın %85'inin BDT ülkelerinden öteye gidememesi ve ödeme sorunları Türkmenistan'ı yeni pazar aramaya yöneltmektedir.²⁶⁸

Türkmenbaşı yönetimi tarafından ekonomik bağımsızlığın artması için önemli reformlar hedeflenmiştir. “Ağızbirlik”, “Açık Kapılar”, “Daimi Tarafsızlık”, “10 Yılda İstikrar”, politikaları ile ekonomiyi canlandırmak için yabancı sermayelere kapı aralanmıştır. Ancak Türkmenbaşı yönetiminin otoriter tutumu her zaman için yabancı sermayelerin Türkmenistan'a karşı çekince ile yaklaşmalarına neden olmuştur.²⁶⁹ Yine de Türkmenistan, SSCB dönemi ve bağımsızlık yıllarında birlik ülkeleri arasında en fakir ve bölge ülkelerinin en kötü ekonomisine sahip olmasına rağmen sahip olduğu enerji kaynaklarının desteğiyle Kazakistan ile birlikte 2006 yılına kadar geçen süreçte diğer Türk Cumhuriyetlerinin, kişi başına düşen milli gelir ile önüne geçmiştir.²⁷⁰ Türkmenistan'ın ekonomik kalkınmasının en önemli ayağı olan doğalgaz, pazarında rakibi olan Rusya'nın etkisinden kurtulması için Ocak 1994'te Halk Maslahatı kararı ile 10 Yıl Abadancılık(On Yıllık İstikrar Programı) ile belirlenmiştir. Türkmenbaşı tarafından Türkmenistan'ı iktisadi olarak kalkındırmak için hazırlanan bu programın temel hedefleri şunlardır:

- *Tarım sektörünü geliştirmek.*
- *Millî eğitimde reform hareketlerini başlatmak.*
- *Savunma kapasitesini arttırmak (Harp tekniklerini geliştirmek).*
- *Petrol, gaz ve diğer mevcut yeraltı zenginliklerinden faydalanmak.*
- *Mevcut sanayi dallarını geliştirmek.*
- *Ticaret ve işletme hayatını dünya standartlarına çıkartmak.*
- *Diğer devletlerle ticarî ve iktisadî alanlarda işbirlikleri kurmak.*
- *Birçok devletin uyguladığı “iktisadi kalkınma modellerini,*
- *ülkenin yapısına uygun bir şekilde alıp, tatbik etmek.*

²⁶⁸ Müjdat Güler, **Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı**, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 1 Baskı, Mayıs 2007, s.140

²⁶⁹ Abdurrahman Işık, “Saparmurat Türkmenbaşı Önderliğinde Türkmenistan'da Gerçekleştirilen Reform Hareketi”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.50

²⁷⁰ Abdullah Özdemir, Mesut Çakır, “Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksulluk Sorunu”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8, 2007, s.36

- *Mülkiyeti devletten alıp özel mülkiyete vermek ve özel mülkiyete azamî önem göstermek.*
- *Serbest pazar ekonomisini yerleştirmek ve geliştirmek.*
- *Halkın refah seviyesini yükseltmek.*

1994 yılından 2002 yılına kadar geçen süreçte bu maddeler Türkmenistan'ın kısa vadeli temel kalkınma hedefleri olmuştur.²⁷¹ Kalkınma planları sonrasında temel ekonomik göstergelerin yıllara göre değişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir

Tablo 3: Temel Ekonomik Göstergeler

	1994	1995	1996	1997
Nüfus(Milyon Kişi)	4,01	4,20	4,30	4,23
GSYİH(Milyar Manat)	141	1072	8.316	9.961
Reel GSYİH Artışı(%)	-19	-8	-3	-30
Enflasyon (%)	1,748	1005	992	84
İhracat (milyon \$)	2.176	2.084	1.628	750
İthalat (milyon \$)	1.690	1.644	1.173	1.150
Cari Denge (milyon \$)	84	55	43	-515
Dış Borç (milyon \$)	418	550	667	-
Döviz Kuru (Manat/\$)	1,8	500	3.150	4.360

Kaynak: *İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri*

2002 yılına kadar Türkmenistan GSMH'sinin 1992 yılına göre %200 oranında artması, depolama olanaklarının artışıyla da petrol üretiminin de 28 milyon tona ulaşması hedeflenmiştir.²⁷² Türkmenbaşı ülkenin ekonomik olarak kalkınmada gecikmesini devlet yöneticilerinin lüks harcamaları, yolsuzluk ve rüşvet gibi nedenlere dayandırmış, 1994 yılında Petrol ve Doğal Gaz Bakanı Nazar Sayunov ile Tarım Bakanı Paizgeldi Meredov'u ülke ekonomisini olumsuz etkiledikleri gerekçesiyle görevden almıştır.²⁷³

²⁷¹ M. Seyfettin Erol, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkmenistan'da İktisadi Kalkınma ve Abadancılık", **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.220

²⁷² M. Seyfettin Erol, **a.g.m.**, s.221

²⁷³ "Türkmenistan'da israf refahı geciktiriyor", **Milliyet**, 05.08.1994, s.7

5.2.2. Bankacılık ve Finans Reformları

1 Kasım 1993'te Milli para birimi manat'ın kabulü ile özelleştirmeler ve ilgili yasal mevzuatlarda yeni düzenlemeler yapılmış, 2002 yılına kadar sanayide %3, ziraatta ise %2.4'lük bir büyüme hedeflenmiştir. 1996 yılına kadar yaşanan gelişmeler, Türkmen yöneticiler için en hızlı evre olarak yorumlanmıştır. Bakanlıklar, ilgili kurumlar ve mahalli idareler ile koordineli bir şekilde çalışma prensibinin benimsendiği bu evrede halkın yabancı sermayelerle ortak olması istenmiştir.²⁷⁴ 1993 yılında kabul edilen "*Bankacılık Kanunu*" ile de birçoğu devlet tekelinde olan bankalar birleşme veya kapanma yoluna gitmiştir. Ayrıca bu bankaların bir kısmı devlet işletmelerine kredi sağlamakla görevlendirilmiştir.²⁷⁵

Türkmenistan'da iktisadi kalkınma programının bir sonucu olarak 1997 yılında 155 şubeye sahip 68 banka faaliyet göstermeye başlamıştır. Devletin ekonomi odağında gaz sektörü olduğu için, hizmet sektörü yeteri kadar gelişim sağlayamamıştır. Kredilerdeki kısıtlama ve satın alma gücünün yetersiz olması bu sektörü de sıkıntıya sokmuştur. Bu nedenle hükümet, serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak için mali sistem yapılandırması ve KDV (Katma Değer Vergisi) sistemine geçiş çalışmaları başlatmış aynı zamanda vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik adımlar atılmıştır.²⁷⁶

5.2.3. Tarım ve Hayvancılık Reformları

Ekonomik kalkınma planlarının diğer bir ayağı da tarım ve hayvancılık sektörü olmuştur. Bağımsızlıktan sonra toprakların büyük çoğunluğu devlet tekelinde olduğu için tarım teşviki ilerleme kaydedememiştir. 1996 yılında kabul edilen toprak reformu kanunuyla toprakların halka dağıtılarak tarım sektöründeki ilerlemenin artırılması hedeflenmiştir. "*Dayhanbank*" aracılığıyla düşük faizli krediler verilmiştir. Hedeflenen üretimin altına düşmemesi için pamuk dışındaki ürünlere vergi muafiyeti getirilmiştir.²⁷⁷

²⁷⁴ M. Seyfettin Erol, a.g.m., s.221

²⁷⁵ Emine Gorgen, *Economic Reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan*, International Monetary Fund, Washington DC, 1999, s.64

²⁷⁶ Saule Baycaun, "10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış", *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.20

²⁷⁷ Abdurrahman Işık, a.g.m., s.48

Tarımda sulamanın en önemli kaynağı Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan topraklarından geçen Ceyhun Nehridir. Bu nedenle sulama imkânlarını artırmak için Aşkabat ve Mari bölgesine Ceyhun nehrinin sularının taşınması için sonradan sulamanın %90 kısmını karşılayacak olan Karakum Kanalı yapılmıştır. Ülkede yaygın olarak yapılan pamuk üretimi devlet kontrollü yapıldığı için çiftçi giderlerinin %50'si de devlet tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca devlet, hayvancılıkta özel sektör teşebbüsü için %50 yavru karşılığında çobanlara kendi hayvanlarını kiraya verme kararı almıştır.²⁷⁸

Türkmenistan'ın tarımsal alanda gerçekleştirmek istediği öncelikli amaçlar pamuk ağırlığını kırmak ve ürün çeşitliliğini artırmaktır. Ancak tarımsal ürünleri çeşitlendirme yolunda adımlar atsa da pamuk üretimi uzun yıllar tarım üretiminin yarısını oluşturmuştur. 1994 yılına kadar pamuk ihracatı Tarım Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Komisyonu tarafından yapılırken sonraki yıllar Devlet Ticaret Borsası'na devredilmiştir. Türkmenistan'dan tarım ithal etmek isteyenler Türkmenistan Merkez Bankası aracılığıyla bu işlemi gerçekleştirebilir. 1993 yılında toplam pamuk üretiminin %5'i işlenebiliyorken sonraki yıl %15'e çıkmıştır. Türkmenistan yabancı sermaye yatırımları ile bu oranı daha yüksek seviyelere çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca pamuk ihracatının %80'ini uzun yıllar boyunca BDT ülkeleri oluşturmuştur.²⁷⁹

5.2.4. Dış Ticaret

1992-1993 yıllarında dünya genelinde gaz fiyatlarındaki artışla ülkenin dış ticaret hacminde gözle görülür bir gelişme yaşanırken, eski Sovyet ülkelerinin borçlarını ödememesi, ülkeye döviz girişinin azalmasına ve gaz ihracatının azalmasına neden olmuştur. Aynı yıl en önemli ihracat müşterisi Gürcistan ve Ukrayna'ya tamamen gaz satışını durduran Türkmenistan'da Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH)'da %27 oranında azalma olmuştur.²⁸⁰ 1997 yılına gelindiğinde ise pamuk ve tahıl ürünlerindeki verimlilik, artan gaz fiyatları ve Rusya'ya gaz

²⁷⁸ Şavkat Tagayev, "Uluslararası Pazarlamada Dağıtım Kanallarının Seçimi: Türkmenistan'da Faaliyet Gösteren Türk İşletmeleri Örneği", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s.153

²⁷⁹ İstanbul Ticaret Odası, **Türkmenistan İhracat Pazar Araştırması**(Haz.: Murat Ferman), İTO Yayınları, Yayın No:1995-29, İstanbul 1995, s.23

²⁸⁰ Saule Baycaun, **a.g.m.**, s.19

ihracatının artmasıyla GSYİH’de yükseliş gözlemlenmiştir. Türkmenistan’ın bağımsızlığı ile birlikte devlet odaklı kredilerin azaltılması ve döviz müdahalesi ile enflasyon oranı da sistematik bir şekilde düşüşe geçmiştir.²⁸¹ Ülkede ithalat ve ihracatı kontrol etmek için State Commodities (Devlet Malları) & Raw Materials Exchange (Hammadde Değişimi) kurumu kurulmuştur. Petrol ve pamuk hariç bütün ihracat ve ithalat işlemleri bu kurum üzerinden yapılmaya zorunlu kılınmıştır. Ülkede ticaret yapan yabancı yatırımlar bu kuruma %2 komisyon ödemeye tabi tutulmuştur. Ek olarak ürün ithalatı için Yabancı Sermaye Kurumundan izin alınması şart koşulmuştur. İzin alındıktan sonra yatırımın gerçekleşmesi de devlet başkanı’nın onayına bağlanmıştır.²⁸² Aşağıdaki tabloda Türkmenistan’ın reform programları çerçevesinde 1994-1997 yılları dış ticaret değerleri yer almaktadır.

Tablo 4: Türkmenistan Dış Ticaret Değerleri(\$)

	İhracat	İthalat	Denge
1994	2.145.060	1.467.804	+677.256
1995	1.880.726	1.364.018	+516.708
1996	1.692.581	1.313.457	+379.124
1997	75.434	1.227.656	-476.222
2003	3.632.000.000	2.512.000.000	+1.120.000.000
2004	3.870.000.000	3.320.000.000	+550.000.000
2005	4.939.000.000	3.638.000.000	+1.301.000.000
2006	5.421.000.000	3.936.000.000	+1.485.000.000

Kaynak: *İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri, Konya Ticaret Odası Türkmenistan Ülke Bülteni Eylül 2008*

Türkmenistan 1997 yılına kadar hedeflediği iç ve dış siyasi politikalarda istenilen çizgiyi yakalasa da güncel reformlar yapılmaması ekonomik değerlerde ciddi bir düşüşe ve ekonomik krize neden olmuştur.²⁸³ Aşağıdaki tabloda ise ekonomik kriz sonrası 4 yıllık temel ekonomik göstergeler gösterilmiştir.

²⁸¹ İstanbul Ticaret Odası, **Türkmenistan Ülke Etüdü**(Haz.:Bahar Özsu), İTO Yayınları, Yayın no:2003-2, İstanbul 2003, s.13

²⁸² Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı(DPT), Ankara 2000, s.112

²⁸³ Richard Pomfret, *Türkmenistan: From Communism to Nationalism by Gradual Economic Reform*, **Kluwer Academic Publishers**, Volume 11, Issue 2, June 200, s.165, 172

Tablo 5: 1997 Yılı Ekonomik Krizi Sonrası Temel Ekonomik Göstergeler

	1998	1999	2000	2001
Nüfus(Milyon Kişi)	4.9	5.1	5.3	5.6
GSYİH(Milyar Manat)	13,995	20.056	22.900	31.000
Reel GSYİH Artışı(%)	5.0	16.9	17.6	20.5
Enflasyon(tüketici.fiyat.ort.%)	17.2	24.1	7.2	8.2
İhracat (milyon \$)	614	1.187	2.506	2.620
İthalat (milyon \$)	1.137	1.478	1.785	2.349
Cari Denge (milyon \$)	-934	-864	610	-150
Dış Borç (milyon \$)	2.259	2.015	2.300	2.350
Döviz Kuru (Manat/\$)	4.890	5.200	5.200	5.200

Kaynak: *İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Etüdü 2003*

5.3. Türkiye ile İlişkiler

Türkmenistan bağımsız olduğunda çok kötü bir durumda olan ülke ekonomisini düzeltmek ve her açıdan kalkındırmak için reform projeleri gerçekleştiren Devlet Başkanı Türkmenbaşı bu reformların yanı sıra kalkınma için dış desteğe de ihtiyaç duymuştur. Türkmenbaşı ve Türkmen yetkililer Türkiye ziyaretlerinde sözlü olarak Türkiye’den yardım beklediklerini sık sık dile getirmişlerdir. Türkiye de SSCB dağılmadan 1991 yılında ekonomik olarak ilk temasını sağladığı Türkmenistan’a Orta Asya politikası kapsamında elinden geldiğince gereken yardımları yapacağını taahhüt etmiştir.²⁸⁴

Türkiye’de bulunduğu sırada Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu’nun düzenlediği bir toplantıda konuşan Türkmenistan Dışişleri Bakanı Avdi Kuliyeв ülkenin zengin petrol ve gaz kaynaklarına dikkat çekerek işbirliği çağrısını tekrarlamıştır.²⁸⁵ Türkmenistan’ın ECO’ya katılması ve birliğin yapısının ağırlığı Türk ve Müslüman ülkelerden oluşmasından dolayı faaliyetleri hızlanmış 2000 yılından sonra kayda değer adımlar atılmaya başlanmıştır. Türkmenistan da hem Türkiye’nin Orta Asya Politikası hem de ECO kapsamında ekonomik ve ticari ilişkiler kurduğu önemli bir

²⁸⁴ “Türkmenistan’a tam destek”, *Milliyet*, 01.03.1992, s.19

²⁸⁵ “Türkmenistan:İşbirliğinizi Bekliyoruz”, *Milliyet*, 14.03.1992, s.5

ülke olmuştur.²⁸⁶ Türkiye ile Türkmenistan arasında 1991-2008 yılları arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin altyapısını oluşturan 9 anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: Türkmenbaşı Dönemi Türkiye ile Türkmenistan Arasında Ekonomi ve Ticaret Alanında Yapılan Anlaşmalar

Anlaşma Adı	Yıl	Yer
Türkiye ile Türkmenistan Arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma ²⁸⁷	2.02.1991	Ankara
Türkiye ile Türkmenistan Arasında Türkmenistan'dan Türkiye'ye Doğalgaz Gönderilmesi Hakkında Anlaşma ²⁸⁸	01.05.1992	Aşkabat
Türkiye ile Türkmenistan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ²⁸⁹	2.05.1992	Aşkabat
Türkiye ile Türkmenistan Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Protokolü	3.05.1992	Aşkabat
Türkiye ile Türkmenistan Arasında Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma ²⁹⁰	17.08.1995	Aşkabat
Türkiye ile Türkmenistan Arasında Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ²⁹¹	17.08.1995	Aşkabat
Türkiye ile Türkmenistan Arasında Uzun Vadeli İşbirliğinin Esas Gelişme Yönleri Hakkında Memorandum	13.02.1996	Ankara

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Türkmenistan

5.3.1. Finansal Destek ve Yatırımlar

Türkiye İlk olarak Türk Eximbank aracılığıyla 75 milyon dolarlık mal ve 16 milyon dolarlık da proje kredisi olacak şekilde 91 milyon dolar yardımda bulunmuştur.²⁹² Ek olarak “Türkmenbaşı Rafinerisi CCR Ünitesi Projesi” için 21.6 milyon dolar kredi tahsis edilmiş “FCC Ünitesi Projesi” için 22.1 milyon dolar finans

²⁸⁶ Kızıltan, Sandalcılar, **a.g.m.**, s.102

²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:21106, 01.09.1992

²⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:21377, 16.10.1992

²⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:22059, 22.09.1994

²⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:22518, 09.01.1996

²⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:22960, 10.04.1997

²⁹² Ali Sönmez, **a.g.e.**, s.73

desteği verilmiştir. Merv şehrinde kurulmak üzere “Çelikhane Projesi” üzerinde anlaşmaya varılmış yine Türkiye tarafından 28.5 milyon dolar finansman sağlansa da proje de olumlu bir gelişim olmamıştır.²⁹³

Türk girişimciler ilk etapta Türkmenistan pazarına girmekte geç kalmışlardır. 1992 yılında 70 sanayici ve iş adamının ülkeye gitmesiyle 7 ön anlaşma imzalanmıştır. Türkmenistan inşaat bakanı batılıların Türkiye’den önce davranıp daha çok iş alması nedeniyle Türkiye’ye sitem etmiştir.²⁹⁴ Ancak ilerleyen süreçte Türkmenistan Türkiye’nin özel sektör de dahil en çok yatırım yaptığı ülkelerden birisi olmuştur. Ülkeye yapılan yatırımları organize ve kontrol etmek amacıyla ilk olarak 1992 yılında “*Türkmen-Türk İş Konseyi*” kurulmuştur. Türk firmaları bağımsızlıktan 2000’li yıllara kadar Türkmenistan’da tekstil ve inşaat alanında yaklaşık 24 milyar Amerikan doları değerinde proje gerçekleştirmiştir.²⁹⁵ Bu projelerin geri ödemesi de Eximbank kredisi ve pamuk olacak şekilde düzenlenmiştir. Ödemelerde sıkıntılar yaşansa da devam eden projelerin uygulanmasında herhangi bir aksama olmamış ancak ilerleyen yıllarda yatırım teşebbüsleri gerilemiştir.²⁹⁶

Türkmenistan’daki ilk yabancı sermayeli banka da kanunla belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası’nın %50 iştirak ortağı²⁹⁷ olduğu, uluslararası bankacılık işlemlerinin yapılabildiği “*Türkmen-Türk Ticaret Bankası*” olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Halk Bankası da Uluslararası Türkmenistan Halk Kalkınma Bankası’na %25 hisseyle ortak olmuştur.²⁹⁸ Özel bir Türk şirketi olan Ekinciler Holding de 1993 yılında Türkmenistan Gıda ve Tarım Bakanlığı ve Agroindustrialbank ortaklığıyla Türkmenistan’da “*Ertürkmenbak*” ismiyle özel bir banka kurmuştur.²⁹⁹ Eximbank da 1993 yılında Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’a toplam 600 milyon dolar daha ek kredi açmıştır.³⁰⁰ 1994 yılında ise İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Heyeti Türkmenistan Menkul

²⁹³ Devlet Planlama Teşkilatı, **a.g.e.**, s.153

²⁹⁴ “Uyanın batılılar işi götürüyor”, **Milliyet**, 14.09.1992, s.5

²⁹⁵ Bahattin Keleş, “Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve 2023 Hedefleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 222, Haziran 2016, s.11

²⁹⁶ Ali Sönmez, **a.g.e.**, s.73

²⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., **Resmi Gazete**, Sayı:21452, 31.12.1992

²⁹⁸ Mehmet Alagöz, Sinem Yapar, Ramazan Uçtu, “Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2004, Sayı 12, s.68

²⁹⁹ “Ertürkmenbank’a genel müdür”, **Milliyet**, 05.08.1994, s.7

³⁰⁰ “Kardeşlere ek kredi”, **Milliyet**, 02.08.1993, s.5

Değerler Borsası'nın kurulumu için danışmanlık yapmak üzere Türkmenistan'a gitmiştir.³⁰¹

5.3.2. Ticari Yatırımlar

5.3.2.1. Ulaşım ve Haberleşme

Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinin hız kazandığı 1992 yılında birçok firma Türkmenistan pazarına giriş yapmaya başlamıştır. İlk olarak Aşkabat'ta bulunan cumhurbaşkanlığı sarayı'nın yenileme işini Türk Mimarlar üstlenmiştir.³⁰² Radyo-TV alanında yapılan işbirliği anlaşmasıyla aynı yıl PTT Türkmenistan da dâhil olmak üzere Türk cumhuriyetlerinde haberleşme ve televizyon uydu istasyonlarının kurulumu üzerine 25 milyon dolar yatırım gerçekleştirmiştir.³⁰³ Buna ek olarak özel bir şirket maliyeti 350 bin dolar olan iletişim santralini Türkmenistan'a hibe etmiştir.³⁰⁴ Türkiye, Türkmenistan'a 1993-1997 yıllarını kapsayan, telekomünikasyon alanında 393.2 milyon dolar, TV şebekesi alanında ise 650 bin dolarlık yatırım projesi planlanmıştır.³⁰⁵

1993 yılında ise Türkmenistan'da inşaat alanında en önemli proje olan 82 milyon dolar maliyetli Aşkabat havaalanının yapım işidir. Bu proje bir Türk şirketi tarafından üstlenilmiştir. Ayrıca Balkanabat Şehri Havaalanı, Türkmenbaşı şehrinde bulunan ticari deniz limanının yapılandırılması ve nakliye imkânlarının geliştirilmesi de Türk şirketleri tarafından yapılmıştır.³⁰⁶ Diğer yandan Aşkabat Uluslararası Hava limanı'nın uçuş pistlerini de kapsayan ikinci faz inşaatı, Türkmenbaşı Limanı Depo Alanı'nın inşaatı, Demiryolu istasyonu inşaatı, Aşkabat Şehir Yolları'nın iyileştirilmesi, Cabbarova Protokol Yolu'nun inşaatı, 378 km uzunluğunda 500 kv'lik Daşhovuz-Seydi iletim hattı inşaatı gibi işler ulaşım ve haberleşme alanında yapılan önemli projeler olmuştur.³⁰⁷

³⁰¹ "Artun Aşkabat yolcusu", *Milliyet*, 20.07.1994, s.8

³⁰² "Türk mimarlara onurlu görev", *Milliyet*, 08.11.1992, s.12

³⁰³ "PTT Orta Asya'da hedeflerine ulaştı", *Milliyet*, 27.11.1992, s.4

³⁰⁴ "Simko'dan Türkmenistan'a hibe santral", *Milliyet*, 07.03.1993, s.5

³⁰⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti*, Yayın No: DPT-2410-ÖİK:471, DPT Yayınları, Ağustos 1995, s.43

³⁰⁶ İstanbul Ticaret Odası, *Türkmenistan Ülke Etüdü*, s.104-107

³⁰⁷ "Aşkabat Havaalanını Alarko yapmaya başladı", *Milliyet*, 10.01.1993, s.5

5.3.2.1.2. İnşaat ve Hizmet Sektörü

İnşaat ve hizmet sektöründe 1993-1994 yılları önemli bir yıl olmuştur. İlk olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından halktan toplanan yardımlarla maliyeti 12 milyon dolar olan Aşkabat camisinin yapımına başlanmıştır.³⁰⁸ Ancak ihaleyi alan şirkete ödeme konusunda sıkıntılar çıkarılması caminin ancak 1998 yılında tamamlanmasına neden olmuştur.³⁰⁹

1994 yılında İzmir Demir Çelik Sanayi tarafından Türkmenistan'a 400 bin ton demir-çelik işleyebilecek potansiyelde bir fabrika kurulması projesi için adım atılmış,³¹⁰ Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği'ne bağlı bir heyet de yatırımları ve iş olanaklarını incelemek üzere Türkmenistan Özelleştirme İdaresi ve Türkmen Halk Bankası'nın daveti üzerine Türkmenistan'a gitmiştir.³¹¹ Türkmenistan'da yatırım yapan bazı önemli girişimciler zamanla Türkmenistan hükümetinin güvenini kazanmış, Türkmenbaşı'nın Ekonomi Danışmanlığı, Tekstil Bakanı Yardımcılığı ve Eğitim Bakanı Yardımcılığı gibi önemli görevlere getirilmiştir. Örneğin; Türkmenistan'a önemli yatırımlar yapan Ahmet Çalık Türkmenistan Tekstil Bakan Yardımcısı olmuştur.³¹² 1996 yılının sonunda 178 firma ile Türkmenistan'daki yabancı yatırımlarda ilk sırayı Türk girişimciler almıştır.³¹³ Ancak 1998 yılı Türk müteahhitleri için ambargo yılı olarak geçmiştir. Türkiye'de yaşanan Susurluk Olayı'na Türkmenistan'ın adının karışması Türkmen hükümetini rahatsız ettiği için Türkiye ile Türkmenistan arasında siyasi alanda kısa süreli bir soğukluk yaşanmış, bu durumda Türk girişimcilerin ambargo ile karşılaşmalarına neden olmuştur.³¹⁴ Türkmenistan'da çeşitli Türk firmaları tarafından tamamlanan bazı örnek projeler:³¹⁵

- Polipropilen Fabrikası İnşaatı
- Beş Yıldızlı Serdal Otel'in İnşaatı

³⁰⁸ "Türkmenistan ve Tokyo'da Bağışla Cami Yaptırıyoruz", **Milliyet**, 06.06.1993, s.5

³⁰⁹ "Aşkabat'taki Türk Camii ortada kaldı", **Hürriyet**, 05.06.1998

³¹⁰ Mehmet Dikkaya, "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İlişkiler", **bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 9, Bahar 1999, s.12

³¹¹ "Müsiad'cılar Türkmenistan'da", **Milliyet**, 06.12.1994, s.8

³¹² "Türkmenistan'a Türk bakan yardımcısı", **Milliyet**, 07.06.1995, s.7

³¹³ Mehmet Dikkaya, **a.g.m.**, s.12

³¹⁴ "Türk müteahhitlere ambargo", **Milliyet**, 18.07.1998, s.15

³¹⁵ **Türkmenistan Ülke Etüdü**, s.105-107

- Türkmenbaşı Rafinerisi'nin MSCC ve CCR Üniteleri'nin İnşaatı, tesisatı, teslim edilmesi ve faaliyete başlatılması
- Ertuğrul Gazi Müzesi'nin İnşaatı
- Türkmenbaşı Rafinerisi'nin Yağlama Yağı Ünitesi'nin İnşaatı
- Aşkabat'taki Türk Büyükelçiliği'nin Yenilenmesi
- Büyük Türkmen Oteli'nin İnşaatı
- Vnesheconombank'ın Merkez Binası'nın İnşaatı
- Ulusal El Yazısı Enstitüsü'nün İnşaatı
- Başkanlık Danışmanlık Ofisi Binası'nın İnşaatı
- Aşkabat Köpetdağ Stadyumu İnşaatı (32.000 seyirci kapasiteli)
- Aşkabat Olimpik Stadyumu'nun İnşaatı (30.000 seyirci kapasiteli)
- Demiryolu Ulaşımı Modernizasyon Projesi
- Niyazov Hastanesi Yoğun Bakım Ünitesi'nin İnşaatı
- Firuza Sanatoryumu'nun İnşaatı
- Başkanlık Misafirhanesi'nin İnşaatı
- ABC İş Merkezi'nin İnşaatı
- ABD Büyükelçiliği'nin İnşaatı
- Berzengi Karayolu'nun İnşaatı
- Dashli Sanayi Fabrikası'nın İnşaatı
- Teke Pazarı İnşaatı (Aşkabat)
- Akaltın Plaza Otel İnşaatı (Aşkabat)
- Soğuk Hava Deposu İnşaatı (Aşkabat)
- Demiryolu Misafirhanesi İnşaatı (Aşkabat)
- Türkmenistan Milli Müzesi İnşaatı (Aşkabat)
- Enerji Misafirhanesi İnşaatı (Berzengi)
- Türkmenistan Ulusal Müzesi civarında çeşitli spor ve sosyal aktivitelerden oluşan 40 villalık bir kompleksin İnşaatı

1998 yılında uygulanan ambargolar inşaat sektörüne de yansımıştır. 1999 yılına gelindiğinde inşaat sektörü devlet kontrolüne girmiştir. Türkmenbaşı yapılacak inşaatların, uzmanlar tarafından kullanılan malzemenin kalitesi ve depreme

dayanıklılığı test edildikten sonra faaliyete geçirilmesine karar vermiştir.³¹⁶ Buna rağmen Türk müteahhitler inşaat, tekstil, telekomünikasyon alanında 1999 yılı sonuna dek üstlendiği 758 milyon dolarlık projelerin 557 milyon dolarlık kısmını tamamlayabilmişlerdir.³¹⁷ Bu veriler ile Türkiye, Türkmenistan'ın Rusya ve İran'dan sonra 3. sıradaki ticari ortağı olmuştur. 2008 verilerine göre ise 1992 yılından bu yana Türkmenistan'da faaliyet gösteren Türk firma sayısı yaklaşık 400'ü bulmuş ve bu firmalar 14.1 milyar dolar proje tamamlamışlardır. Bu miktarın yaklaşık 4 milyar doları Türkmenbaşı'nın ölümünden sonraki 2 yılda gerçekleşmiştir.³¹⁸ Bunlara ek olarak Türkiye'de ise resmi kayıtlara göre 10.9 milyon liralık Türkmenistan sermayeli 64 firma iş yapmıştır.³¹⁹ Ayrıca 2004 yılında başlayan ve çeşitli Özel Türk şirketlerinin imzasını taşıyan, Abadan şehrinde 178,5 milyon dolar bedelli 25,3 ton kapasiteli iplik fabrikası, Türkmenabat şehrinde 20 milyon dolar bedelli ve 150 m³ kapasiteli içme suyu arıtma tesisi ve 115 milyon dolar bedelli 55 bin ton kağıt üretim kapasiteli ilk kağıt fabrikası ve açılışı dönemin Türkiye Cumhuriyet Başbakanı Tansu Çiller ile Saparmurat Türkmenbaşı tarafından yapılan blue-jean fabrikası³²⁰ gibi projeler Türkmenistan'a hem istihdam alanında hem ekonomi alanında önemli katkılar sağlamıştır.³²¹ Ticari yatırımların yanı sıra Türkmenistan'da, otel işletmeciliği, şehirlerarası otobüs işletmeciliği, mobilya imalatı, oto tamir ve yetkili servis, nakliyat işletmeciliği ve restoran işletmeciliği gibi küçük ölçekli hizmet sektörü alanında da birçok Türk girişimci ülkede faaliyet göstermeye devam etmektedir.³²²

5.3.3. İthalat ve İhracat

Türkmenistan ile ilişkiler ortak tarih ve kültürün etkisiyle yüksek bir düzeyde olması gerekirken, ilişkiler bağımsızlığın ilk yıllarında istenen seviyede olmamıştır. Türkiye'nin 1992 yılında 7.4 milyon dolar olan ihracatı 1994 yılında hızlı bir artışla

³¹⁶ "Müteahhitlere devlet kontrolü", *Milliyet*, 05.09.1999, s.16

³¹⁷ İstanbul Ticaret Odası, *Türkiye'den Yurtdışına Doğrudan Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcıları*(Haz. İlkay Çapraz, İpek Demircioğlu), Yayın No: 2003-14, İTO Yayınları, Şubat 2003, s.69

³¹⁸ Fahri Türk, *a.g.m.*, s.61

³¹⁹ Dış Ekonomik İlişkiler Genel Kurulu Türkiye-Türkmenistan İş Konseyi, *Türkiye-Türkmenistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri*, s.7, <https://www.deik.org.tr/uploads/turkmenistan-ulke-bulteni.pdf>(Erişim:13.05.2017)

³²⁰ "Türkmenistan'a Türk blue-jean fabrikası", *Cumhuriyet*, 19.08.1995

³²¹ Güngör Turan, "Türkmenistan'ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkanları", *Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkanları Sempozyumu*, İstanbul, Kasım 2004, s.125

³²² Güngör Turan, *a.g.m.*, s.121

84.1 milyon dolara ulaşmış, ancak 1996 yılında 65.6 milyon dolara düşmüştür. Bu rakam bir sonraki yıl 117 milyon dolara ulaşarak yaklaşık %80 oranında artmasına rağmen ithalatta ise %28'lik bir gerileme olmuştur. Bunun nedeni daimi tarafsızlık politikasının getirdiği bölgesel işbirliklerine karşı takınılan soğuk tavır, ülkelerarası yaşanan kısa süreli gerginlikler ve Rusya'da yaşanan ekonomik krizdir. Ancak 2000'li yıllardan sonra ticaret hacmi tekrar artışa geçmiştir.³²³ Aşağıdaki tabloda 1992-2004 yılları arası Türkiye-Türkmenistan ticaret hacmi detaylı olarak gösterilmiştir.

Tablo 7: Türkiye-Türkmenistan Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)

Yıl	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi
1992	7.4	21.1	28.5	-13.7
1993	83.8	76.8	160.6	6.8
1994	84.1	65.5	149.6	18.6
1995	56.2	118.8	168.0	-55.6
1996	65.6	100.3	165.9	-34.7
1997	117.5	73.5	191.0	44.0
1998	95.8	41.9	137.7	53.9
1999	106.6	67.0	173.6	39.6
2000	120.1	97.9	218.0	22.2
2001	105.2	71.7	176.9	33.5
2002	118.3	99.0	217.3	19.3
2003	170.2	123.6	293.8	46.6
2004	214.8	175.6	390.4	39.2

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Raporu

Aşağıdaki tablolarda Türkiye ile Türkmenistan arası ithalat ve ihracat alanında yer alan başlıca mal grupları gösterilmiştir.

³²³ İstanbul Ticaret Odası, **Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri**(Haz.: Selçuk Tayfun Ok, Volkan Aydos), Yayın no:1998-74, İTO Yayınları, Aralık 1998, s.46

Tablo 8: Türkiye'den Türkmenistan'a İhraç Edilen Bazı Mal Grupları ('000 \$)

	1995	1996	1997
Gıda Sanayi	7.144	9.438	23.643
Cam,Seramik San.	3.208	4.175	17.304
Dokuma Sanayi	9.349	9.675	14.430
Diğer Sanayi	6.095	5.540	10.554
Makine Sanayi	5.519	7.201	8.447
Elektrik Sanayi	5.011	5.252	8.147
Demir-Çelik Sanayi	4.972	5.101	8.090
Kimya Sanayi	3.248	4.878	7.773
Plastik Sanayi	1.921	2.866	4.663
Metal Sanayi	1.851	2.825	4.658
Diğer	7.972	8.706	9.786
Toplam	56.290	65.657	117.535

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimciler

Tablo 9: Türkmenistan'dan Türkiye'ye İthal Edilen Bazı Mal Grupları('000 \$)

	1995	1996	1997
Sanayi Bitkileri	101.011	82.671	47.911
Dokumacılık Ürünleri	2.648	7.115	16.618
Ham Deriler, Postlar	5.821	7.401	4.909
Elektrikli Ürünler	0	33	4.909
Demir Çelik Ürünleri	1.326	1.741	732
Yün, Kıl	394	12	559
Gıda Sanayi Ürünleri	84	84	240
Diğer	542	1.257	834
Toplam	111.826	100.314	73.547

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimciler

ALTINCI BÖLÜM

6. TÜRKMENBAŞI DÖNEMİ ENERJİ POLİTİKALARI VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

6.1. Mevcut Enerji Rezervleri

6.1.1. Doğal Gaz

Türkmenistan'da doğal gaz üretimi ilk olarak 1960'lı yıllarda Ocak yatağının işletmeye açılmasıyla başlamış ve takip eden yıllarda yeni kuyuların bulunmasıyla üretim artarak devam etmiştir. Aynı dönem Orta Asya-Merkez Boru Hattı'nın açılmasıyla Türkmen doğal gazı, SSCB'nin merkezine verilmeye başlanmış, SSCB'nin toplam doğal gaz üretiminin 1/8'ini karşılar hale gelmiştir.³²⁴ Türkmenistan, bağımsızlığının ilk yıllarında dünya üzerinde kanıtlanan doğal gaz rezervleri sıralamasında Rusya (47,57 trilyon metreküp), İran (29,6 trilyon metreküp) ve Katar'dan (25,47 trilyon metreküp) sonra 24,3 trilyon metreküple dördüncü sırada yer almıştır. Yani dünya doğal gaz rezervinin %11,7'si Türkmenistan'dadır. Bu rakamlar kesin olmamakla birlikte ilerleyen yıllarda yapılan yeni araştırmalar ile mevcut rezerv oranları da değişiklik göstermiştir. Türkmenistan doğal gaz yataklarının büyük ve önemli bir kısmı ülkenin güneydoğusunda Amuderya havzasında ve batıda da Murgab güney havzasında bulunmaktadır. Ülkenin en eski doğal gaz yataklarından diğeri ise 1991 yılına kadar Sovyetabad olarak bilinen, Türkmenistan-İran sınırı yakınlarında bulunan Devletabad yatağıdır.³²⁵ 2004 yılından itibaren Türkmenistan'da araştırmalar yapan İngiliz şirketi Gaffney Cline and Associates, Güney Yolöten-Osman Gaz Yatağının tahmini 21,2 trilyon metreküp rezervle dünyanın 2. büyük doğal gaz yatağı olduğunu açıklamıştır.³²⁶

³²⁴ Ruslan Mutalimov, "Türkmenistan Doğal Gazının Türkmenistan Ekonomisindeki Yeri ve Pazarlama Sorunları", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s.26

³²⁵ Elnur İsmayılov-Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", **Bilge Strateji**, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, s.31

³²⁶ "Türkmenistan doğal gaz zengini", **Aljazeera Turk**, <http://www.aljazeera.com.tr/makale/turkmenistan-dogalgaz-zengini> (Erişim:21.05.2017)

6.1.2. Petrol

Türkmenistan'da ilk petrol üretimi 1900'lü yıllara kadar uzanmaktadır. 1933 yılında Nebitdağ yatağı, 1948 yılında Kuma-Dağ, 1956 yılında Kotur-Tepe, ve 1962 yılında keşfedilen Barsa-Gelmez yatakları ile petrol üretimi gelişim göstermiştir. 1937 yılında 452 bin petrol üretimi olan Türkmenistan'da 1975 yılında 15,5 milyon ton ile petrol üretimi en yüksek düzeye ulaşmıştır.³²⁷ Kalite bakımından Sibiry petrolünden yüksek olan petrol yataklarının çoğunluğu ülkenin coğrafi olarak orta kesimlerinde bulunmaktadır.³²⁸ Dünyanın en zengin doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip Hazar havzasında bulunan Türkmenistan'ın tahmini petrol rezervi Türkmenistan resmi kaynaklarına göre 400 milyon ton civarındadır. Ancak 2007 yılında BP (British Petroleum) Dünya Enerjisi Araştırma raporuna göre ülkedeki petrol rezervleri 100 milyon ton civarındadır.³²⁹ Türkmenistan'daki Turkmeneolojiya adlı devlet şirketine göre ise 2007 yılı itibariyle keşfedilen petrol rezervi 20.38 milyar tondur.³³⁰

6.1.3. Üretim Hacmi

Üretimi etkileyen en önemli faktör olan Türkmen gazının Rusya üzerinden sevkıyatı, bağımsızlıktan günümüze kadar Rusya ve Türkmenistan arasındaki en önemli sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır. SSCB dağıldıktan sonra, Türkmenistan'ın dış dünyaya açılım için tek alternatifi olan Orta Asya-Merkez Boru Hattı'nın Rusya'dan geçmesi, Rusya'nın kota uygulaması sonucu, Türkmen gaz satışları ve bütçesi ciddi bir düşüş yaşamıştır. Rusya'nın bu tutumu, jeopolitik nedenlerden mi ya da iç ve dış politikadaki ekonomik sorunlarından dolayı mı izlediği tartışmalıdır.³³¹ Hükümet yetkililerinin belirttiğine göre Türkmenistan'ın mevcut doğalgaz üretim kapasitesi 110 milyar metreküp civarlarındadır. Ancak ihracat imkânlarının kısıtlı olması, Türkmenistan'ın ortalama 47 milyar metreküp üretimle yetinmesine neden olmaktadır. Ülkede doğalgaz ve petrol sektörü,

³²⁷ Ruslan Mutalimov, **a.g.t.**, s.26

³²⁸ Erdoğan Pekcan, **a.g.e.**(İTO), s.10

³²⁹ Mikail, Künü, Durmuş, Karabulut, **a.g.e.**, s.137

³³⁰ Ainur Nogayeva, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**, USAK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011, s.107

³³¹ Elnor Soltan, "Türkmenistan ve Rusya:"Gaz" Üzerinde Kurulan İlişkiler", **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, Cilt7, Sayı 2, Yaz 2001, 184, 187

Türkmenneft, Türkmengaz, Türkmenneftgaz ve Türkmenneftegazstroi gibi devlet kurumlarına ait şirketler tarafından kontrol edilmektedir.³³²

Türkmenistan doğal gaz üretiminde en yüksek rakamlara Sovyetler Birliği döneminde ulaşmıştır. Sovyetler Birliği döneminde 80 milyar metreküpe kadar ulaşan doğal gaz üretimi bağımsızlıktan sonra azalmış, bu rakama tekrar 17 yıl sonra ulaşılabilmiştir. Doğal gazın ihracı için yeterli nakil hatlarının olmayışı üretimdeki düşüşün ana kaynağını teşkil etmektedir. 1992-1993 yıllarında 60 milyar metreküp olan doğal gaz üretimi 1994-1996 yılları arasında 30-33 milyar metreküp'e kadar düşerken, 1998 yılı itibarıyla bu rakam bir önceki dönemin yarısına kadar gerilemiştir. Rusya'da çıkan ekonomik kriz ve Ukrayna'nın satın aldığı Türkmen gazının ücretini ödememesi gibi nedenler üretime olumsuz olarak yansımıştır.³³³ Aşağıdaki tabloda doğal gaz ve petrol üretiminin 1991-2000 yılları arası ve 2001-2006 yıllarındaki istatistik verileri gösterilmiştir.

Tablo 10: Doğal Gaz(Milyar Metreküp) ve Petrol(Milyon Ton) Üretim Yıllara Göre İstatistik Verileri 1991-2000

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Doğal Gaz	78.6	56.1	60.9	33.3	30.1	32.8	16.1	12.4	21.3	43.8
Petrol	5.4	5.2	4.4	4.2	4.1	4.4	5.4	6.4	7.1	7.2

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2002

Tablo 11: Doğal Gaz(Milyar Metreküp) ve Petrol(Milyon Ton) Üretim Yıllara Göre İstatistik Verileri 2001-2007

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Doğal Gaz	47.9	49.9	55.1	54.4	58.8	62.2	67.4
Petrol	7.2	7.2	7.1	6.6	5.4	5.4	4.9

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2008

³³² Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, ASAM, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.76

³³³ Yaşar Sarı, Türkmenistan'ın Enerji Politikaları, *Türkmenistan*(Ed.: Kamer Kasım), Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2016, s.159

6.2. Enerji Politikaları

SSCB döneminde Türkmenistan, sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları ve tarımsal üretimiyle SSCB ekonomisine önemli katkılar sağlarken, kendi ülkesi bu mevcut zenginlikler doğrultusunda aynı refah seviyesini yakalayamamıştır. Türkmenistan'ın kendi kaynaklarını serbest bir şekilde üretilip işleme imkânı ancak bağımsız olduktan sonra doğmuştur.³³⁴ Bunun yanı sıra SSCB'nin dağılmasından en az etkilenen ülkelerden birisi de yine Türkmenistan olmuştur. Bunun nedeni ise ülkede sanayileşmenin ve üretimin az olmasından kaynaklanan doğal gazın yarısına yakınının ihraç edilebilir olmasıdır. Bu durum Rusya ve Katar gibi doğal gaz ihracatçılarının yanında Türkmenistan'ın doğal gazdan daha fazla gelir elde etmesini sağlamıştır.³³⁵

Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra lider Saparmurat Türkmenbaşı zengin yeraltı kaynaklarını kullanarak ülkesinin ekonomik ve sosyal açıdan refah seviyesini yükseltmek ve hızlı bir biçimde kalkındırmayı temel hedef olarak benimsemiştir. Ancak bu hedefi gerçekleştirmek Türkmenistan'ın yeterli düzeyde teknik ve finansal kaynaklara sahip olmamasından zor bir süreçte ilerlemiştir. Türkmenistan'ın mevcut enerji ihracatı için tek kanalın 1960 yılında inşa edilen Orta Asya-Merkez Boru Hattı olması ülkeyi her alanda Rusya'ya bağımlı kılmıştır.³³⁶ Türkmenbaşı, 1993 yılından 2020 yılına kadar hedeflenen, “*Petrol ve Gaz Sektörleri'nin Kalkınmasına İlişkin Planı*” hazırlamış, bu plan doğrultusunda petrol ve doğalgaz sektörlerinin çeşitlenip geliştirilmesini amaçlamıştır. Gerekli yasal zemin için de 1996 yılında “Petrol Kanunu” yasalaşmıştır.³³⁷

Rusya, Orta Asya-Merkez Boru Hattı'nı yıllarca Türkmenistan'a karşı bir koz olarak kullanmıştır. Kasım 1993 tarihinde Türkmenistan'dan gaz sevkiyatını kesme kararı almış ve 1997 yılında da Avrupa'ya gaz akışını engellemiştir. Bu durum 1998 yılında tekrar anlaşma yapılanaya dek Türkmenistan'ın önemli tavizler vermesine neden olmuştur.³³⁸

³³⁴ Müjdat Güler, **a.g.e.**, s.142

³³⁵ Annette Bohr, **a.g.m.**, s.71

³³⁶ Yaşar Sarı, **a.g.e.**, s.153

³³⁷ Abdurrahman Işık, **a.g.m.**, s.50

³³⁸ Bahattin Keleş, **a.g.m.**, s.12

Doğal gaz ihracatının Rusya üzerinden yapılması bunun yanında gaz ihracatının %85'e yakın bir kısmının da BDT ülkelerine yapılması ve ödeme güçlükleri Türkmenistan'ı enerji sektöründe teknolojik altyapının geliştirilmesi ve ihracatın artması için yeni piyasa arayışlarına yöneltmiştir. Bu nedenle enerji sektörünün gelişimi adına ülkenin yabancı sermayelere açılması için gerekli yasal ve mali düzenlemeler yapılmıştır.³³⁹

Ülkeye yabancı sermaye çekmek için farklı sektörlerde 1995 yılında 93 yatırım projesi gerçekleştirilmiştir. Öncelikli sektörlerden enerji ve tarım için de gerekli mali desteğin sağlanması için iki yatırım fonu kurulmuştur. Yabancı sermayelerin kar paylarını kendi ülkelerine rahat bir şekilde aktarabilmeleri ve Merkez Bankası döviz kur düzenlemelerinde döviz alabilmeleri için gerekli düzenleme ve kolaylıklar sağlanmıştır.³⁴⁰ 1992 yılında kabul edilen “*Özelleştirme Kanunu*” ile hükümet yetkilileri yabancı sermaye için gereken her türlü kolaylığı sağlayacaklarını taahhüt etmişlerdir.³⁴¹ Türkmenistan'ın enerji sektöründe yabancı sermaye'ye yönelik gerçekleştirdiği reformlar ile Petronas (Malezya), Dragon Oil (Birleşik Arap Emirlikleri), Monument (İngiltere), Shell (Hollanda) gibi birçok şirket petrol ve gaz aramaları için lisans almış 2000'li yıllar itibariyle enerji alanında yabancı sermaye yatırımları 540 milyon dolara ulaşmıştır. Türkmenistan ihracat yolları arayışının yanı sıra yeni kaynaklar ve boru hatlarını da faaliyete geçirerek geleceğe yönelik ihtiyaçları karşılamayı hedeflemiştir. 2000'li yıllara kadar 20'ye yakın yeni doğal gaz ve petrol yatağı da faaliyete geçirilmiştir.³⁴²

6.2.1. Hazar'da Paylaşım Sorunu ve Türkmenistan'ın Yaklaşımı

Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu bölgelerinin kesişim noktasında bulunan Hazar Denizi'nin bulunduğu bölgeye Hazar Havzası denmektedir. Okyanusla bağlantısı olmayan Hazar'ın eski dönemlerde açık okyanuslara bağlantısı olduğu tespit edilse de politik nedenlerden dolayı deniz mi yoksa göl mü olduğu tartışmalıdır.³⁴³ Batıda Azerbaycan ve Rusya, kuzeydoğu ve doğuda Kazakistan,

³³⁹ Abdurrahman Işık, **a.g.m.**, s.49

³⁴⁰ Saule Baycaun, **a.g.m.**, s.31

³⁴¹ “Türkmenistan'da Özelleştirme”, **Milliyet**, 24.02.1992, s.4

³⁴² Kadir Dikbaş, **a.g.m.**, s.77

³⁴³ Nermin Zahide Aydın, “Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, 2014, s.207

doğuda Türkmenistan, güneyde İran toprakları ile çevrelenen³⁴⁴ Hazarın, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olması, Hazara yönelik dikkatlerin artması ve birtakım politikalar üretilmesini doğurmuştur. Hazar bölgesinde kurulan ilk petrol rafinerileri ise 1870’li yıllara dayanmaktadır. 1. Dünya Savaşı’na kadar Orta Doğu petrollerinin de bilinmesine rağmen nakil güzergâhlarının gelişmiş olması ve ucuzluğu Bakü merkezli Rus petrolünü cazip hale getirmiştir. 1. Dünya Savaşı’ndan sonra da Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının en önemli kısmının Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’da olduğunun ortaya çıkmasıyla bölge politik çatışmaların merkezi haline gelmiştir.³⁴⁵

Harita 2: Hazar ve kıyıdaş ülkeler

Kaynak: Wolrdmapfinder

Hazar’ın politik statüsü 1991 yılına kadar Rusya ve İran’ın aralarında yaptıkları anlaşmalar ile belirlenmiştir. 1940 yılında deniz dibinin ortak kullanımı kararlaştırılmış ve Hazar’ın statüsü Sovyet-İran denizi olarak belirlenmiştir. 1970 yılında Sovyetlere ait olan kısmının Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında ortak olarak paylaşılmasına karar verilmiştir.³⁴⁶ Ancak SSCB dağılınca bağımsız olan bu ülkelerin Hazar üzerinde egemenlik hakları öne sürmesi, Hazarı ülkelerinin ekonomik kalkınmasında ve modern dünyaya açılım sürecinde önemli bir

³⁴⁴ **Hazar Denizi**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Hazar_Denizi(Erişim:20.09.2017)

³⁴⁵ Aslıhan P. Turan, “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”, **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 2, Bahar 2010, s.48

³⁴⁶ Erdal Tanas Karagöl-Mehmet Kızılkaya-Salihe Kaya, **Statü Sorunu İnkileminde Hazar’da Enerji Denklemi**, SETA(Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Yayınları, Analiz, Sayı 155, Nisan 2016, s.14

araç olarak görmesi Hazar'ın paylaşım sorununu gündeme getirmiştir. Bu durumun yanı sıra Hazar havzasının mevcut rezervlerinin net olarak bilinmemesi de kaynakların ne şekilde nerelere dağıtılacağı, bölge dışına hangi şartlarda ne şekilde taşınacağı gibi sorunları da ortaya çıkartmıştır.³⁴⁷

Hazar üzerindeki paylaşımın muhatabı Rusya ve İran iken SSCB'nin dağılmasıyla 5 kıyıdaş devlet ortaya çıkmış Hazar'ın jeopolitik durumu da değişmiştir. Bu yeni kıyıdaş ülkelerin her biri farklı yasal hak iddiasında bulunmuştur.³⁴⁸ 1991-1994 yıllarında Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan için Hazar'ın hukuki bölünmesini belirlemek devletlerin en önemli meselelerinden biri olmuştur. Hazar'ın zengin kaynaklarından faydalanmak isteyen devletler ülkelerinin çıkarlarını gözeterek her türlü anlaşmazlığı öne sürmüşlerdir. Bu anlaşmazlığın diğer bir tarafı da İran İslam Cumhuriyeti olmuştur. Günümüzde bile Hazar'ın kullanımı konusunda tartışmalar devam etmektedir.³⁴⁹

Hazar'ın paylaşım sorunu Türkmenistan'ın enerji piyasasını da doğrudan etkilemektedir. Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar'ın bir deniz olduğunu BM Deniz Hukuku Anlaşması kapsamında kıyıdaş ülkelerin egemenlik alanlarının saptanması gerektiğini savunurken, İran ve Türkmenistan göl olduğu tezini öne sürmekte bu nedenle bütün kıyıdaş devletlerin Hazar'dan eşit şekilde faydalanması gerektiğini savunmaktadırlar. Rusya ise kıyıdaş ülkelerin yabancı yatırımcıları çekmelerini ve Rusya dışındaki ülkelere enerji ihracatı yapmasını engelleyici politikalar izlemektedir.³⁵⁰

Uzun yıllar Hazar'ın hâkimiyetini elinde bulunduran Rusya, bölgeyi halen arka bahçesi olarak gördüğü için Hazar kaynaklarının beş kıyıdaş ülke arasında paylaşılmasına karşı çıkarken bölge ülkelerinin batı ile yakınlaşmasından da büyük endişe duymaktadır. Ancak ilk zamanlarda Hazar konusunda sert çıkışlar gösteren Rusya, ilerleyen zamanlarda politikalarından taviz vermek zorunda kalmıştır. Rusya,

³⁴⁷ Nermin Zahide Aydın, *a.g.m.*, s.207, 208

³⁴⁸ Barbara Janusz, "The Caspian Sea Legal Status And Regime Problems", **Chatham House Royal Affairs Institute of International Affairs**, Russia And Eurasia Programme, REP BP 05/02, August 2005, s.2

³⁴⁹ Turkmenistan İlim ve Tehnika Akademiyası, **Turkmenistan'da Ylym we Tehnika Science and Technics in Turkmenistan**, Aşgabat 2009, s.4

³⁵⁰ Oktay F. Tanrısever, Rusya'nın Orta Asya'da Sarsılan Hegemonyası ve Afganistan Politikası: Moskova'nın Orta Asya ve Güney Asya'ya Dönük Değişen Yaklaşımının Temelleri ve İkilemleri, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**(Der.:M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013, s.8

kondominyum³⁵¹ prensibi ile 12-24 millik sahil şeridinin kıyıdaş ülkelere bırakılarak kalan kısmın ortak olarak kullanılması tezini önermiştir. İlerleyen zamanlarda ise Hazar'ın dibinin sektörlere bölünmesini istemiştir. Rusya her ne kadar bölgenin istikrarsızlaştırılmasına yönelik politikalar izliyor gibi görünse de Azerbaycan ve Kazakistan ile yaptığı anlaşmalar ile bölgedeki sorunların bir an önce çözülmesinden yana olduğunu göstermiştir.³⁵²

Hazar'ın statü sorununa ve güvenliğine yönelik ilk toplantı ise 20 Mart 1992 kıyıdaş ülkelerin arasında çıkabilecek herhangi bir sorunun önlenmesine yönelik Kiev'de yapılan “*BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Anlaşma*” ile belirlenmiştir. Anlaşmaya göre devletlerin sınırlarının ve deniz ekonomik bölgelerinin korunması, topluluğun sınır kuvvetleri ve devletlerin kendi sınır kuvvetlerince yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak kıyıdaş ülke olan Türkmenistan bu anlaşmaya dahil olmamıştır. Daha sonrasında Rusya ve Azerbaycan, Azerbaycan ile Türkmenistan arasında kalan bölgede petrol konusunda bir anlaşma yapsa da anlaşmaya dahil olmayan Türkmenistan bu duruma tepki göstermiştir.³⁵³

Hazar konusunda net görüşleri olmayan Türkmenistan ilk zamanlar Rusya ve İran'ın ortak kullanım tezini kabullenmiştir. 12 Kasım 1996'da ise Aşgabat'ta yapılan Hazar'a kıyısı olan devletlerin dışişleri bakanları görüşmesinde bu ülkelerle memorandum imzalamıştır. Ancak Türkmenistan Hazar politikasını 1998'de Moskova'da yapılan zirvede değiştirerek Azerbaycan ile arasındaki sınırın orta hat prensibiyle şekillenmesini kabul ettiğini bildirmiş ve Rusya, Azerbaycan, Kazakistan'ın yürüttüğü politikalara yakın tavırlar sergilemiştir.³⁵⁴ 2001 yılında Rusya 1998 yılında yapılan anlaşmalar ile benzer nitelikte Azerbaycan ve Kazakistan ile yeni anlaşma imzalamış ve 1997 yılında yapılan anlaşmayı teyit eder nitelikte deniz yatağının paylaşımı konusunda ortak karara varılmıştır. Bu anlaşmalar

³⁵¹ *Kondominyum bir uluslararası hukuk terimi olup iki veya daha çok sayıda egemen gücün bir politik bölgedeki (bir arazi veya sınır bölgesinin) egemenlik gücünün (Latince dominium), bu bölgeyi ayrı milli bölgelere bölmeden, birlikte ortaklaşa yüklenildiği önerisi üzerinde resmen anlaşmaları ve bu ortak hakları birlikte ortakça yürütmeleridir.* <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kondominyum>(Erişim:20.09.2017)

³⁵² Sinan Oğan, Yeni Küresel Oyun ve Hazar'ın Statüsü, **Türkler** (Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 18, Ankara 2002, s.1598-1599

³⁵³ Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, USAK, Cilt 3, Sayı 5, 2008, s.29

³⁵⁴ Sinan Oğan, **a.g.e.**, s.1601

sonrasında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'ın hukuki statüsü netleşene kadar kuzey bölgesinin işletme ve yatırımcılara açık olduğunu beyan etmişlerdir. Ancak Türkmenistan ve İran anlaşmaların geçersiz olduğunu bildirmiş ve Hazar için 5 taraflı bir anlaşmanın gerektiğini ilan etmişlerdir.³⁵⁵

Hazar'ın statüsünün netleşmemesinden dolayı Türkmenistan'ın en büyük sorun yaşadığı ülke ise Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın Azeri ve Çırag yataklarında petrol çıkarımı için batılı şirketlerle anlaşma yapması iki ülke arasında gerginliğe yol açmıştır. Türkmenistan, Azer ver Kepez sahasının tamamen Çırag yatağının ise kısmen kendi hukuki egemenlik alanında olduğunu öne sürmüş ve Azerbaycan'dan kira istemiştir. Türkmenbaşı, Azerbaycan tarafından konulan Azeri ve Çırag isimlerini Hazar-Osman gibi Türkmençe isimlerle değiştirerek hak iddialarını yenilemiştir.³⁵⁶ Bütün bu durumlar da Türkmenistan'ın İran ile yakınlaşmasını sağlamıştır. Zengin enerji kaynaklarına sahip ve geçmişten bu yana kıyıdaş devletlerin aralarında zaman zaman gerginliklere neden olan Hazar'ın statü sorunu günümüzde dahi tam olarak netleşmediği için tartışmalara konu olmaya devam etmektedir.³⁵⁷

6.2.2. Enerji İhracatı İçin Alternatif Güzergâh Arayışları

Enerji sektörünün Türkmenistan ekonomisine yaptığı katkı göz ardı edilemeyecek kadar yüksektir. Öyle ki üretimin 22.8 milyar metreküpe kadar gerilediği 1999 yılında bile sektörün ülke bütçesine katkısı %40 civarlarını bulmuştur. Türkmenistan için en büyük handikap olan Türkmen gazının Rusya'nın kontrolündeki eski boru hatlarından sevk edilmesi ve gereken boru hatlarının olmayışı bağımsızlıktan itibaren ülkenin sanayi, gıda ve tekstil sektöründeki başarıyı enerji sektöründe yakalayamamasının en büyük nedenlerinden birisidir. Bu nedenle Türkmenbaşı, ekonomik bağımsızlığın sağlanmasında en önemli alan olan enerji sektöründe, gaz satışlarını yükseltmek için Boru Hatları inşasına yönelik proje arayışlarına her dönem devam etmiştir.³⁵⁸

³⁵⁵ Süleyman Sırrı Terzioğlu, **a.g.m.**, s.30

³⁵⁶ İsmail Hakkı İşçan, "Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'nin Paylaşım Sorunu", **Sosyoekonomi**, Cilt 12, Sayı, 12, 2010, s.84, 85

³⁵⁷ Sinan Oğan, **a.g.e.**, s.1062

³⁵⁸ Kadir Dikbaş, **a.g.m.**, s.74

Türkmenistan bağımsız olduktan sonra doğal gazını, Türkiye ve İran üzerinden dünya pazarına ulaştırmayı düşünmüştür. Ancak Türkiye'deki karar alıcılar bu konuda yavaş hareket edince Türkmenistan da haklı olarak başka yollara yönelmiştir.³⁵⁹ 1992 yılında Türkiye ve İran ile projelendirilen Trans-Hazar Boru Hattı projesinden sonra ikinci bir alternatif olarak Devlet Başkanı Türkmenbaşı, Afganistan üzerinden Arap Denizi'ndeki Pakistan limanlarına ulaşacak boru hattı projesinin çalışmaları için talimat vermiştir.³⁶⁰

1997 yılında Orta Asya-Merkez Boru Hattı'na ikinci bir alternatif olarak Türkmen gazını İran'ın kuzeyine bağlayacak boru hattının inşasının gerçekleştirilmesiyle Türkmenistan ilk defa Rusya dışında doğal gaz ihracatı için imkân bulmuştur.³⁶¹ Türkmenistan'ın Basra Körfezi üzerinden açık denizlere açılabilmesi ve Türkiye'ye coğrafi açıdan en kısa yol olan İran, Türkmenistan'ın mecburi ve en pratik güzergâhı olmuştur. 200 kilometrelik bu boru hattı ile sınırlı miktarda doğal gaz akışı olsa da ileriye dönük yeni projeler için temel olmuştur.³⁶²

Türkmenbaşı her ne kadar enerji ihracatında Rusya'nın dışında alternatifler arasa da bu girişimleri istenilen başarıya ulaşamamıştır. 1998 yılına gelindiğinde Türkmenistan'ın gaz gelirleri ve ihracat hacminde ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Bu nedenle Türkmenistan 2000'li yıllarda yönünü tekrar Rusya transfer hattına çevirmiş, böylelikle Rusya aracılığıyla taşınan gaz ihracatında yıllar itibariyle artış başlamıştır. 2006 yılına kadar geçen süreçte gaz ihracatının yarısını Rusya üzerinden satmaya mecbur kalmıştır.³⁶³ Türkmenistan alternatif boru hattı projeleriyle Rusya ile pazarlık imkanları bulsa da çok etkili olmamıştır. Rusya çıkarları doğrultusunda Türkmenistan'ın kendi dışında başka rotalara yönelmesini engellemiştir. Rusya'nın bu tutumundaki temel amacı Türkmen gazını Avrupa piyasasından uzak tutmaktır.³⁶⁴

³⁵⁹ Saadettin Gömeç, "Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkilerine Genel Bir Bakış", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 183, Aralık 2009, s.173

³⁶⁰ "Türkmen gazı Türkiye'den akabilir", **Milliyet**, 19.10.1992, s.5

³⁶¹ Güngör Turan, Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: "Ekonomik Fırsat Penceresi" Olarak Değerlendirilebilir mi?, **Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Avrasya-Ortadoğu-Uzakdoğu**(Ed.:Atiila Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), TASAM Yayınları, İstanbul 2006, s.116

³⁶² Mehmet S. Erol, Latif N. Çakıroğlu, "Köpetağ'ın İki Tarafındaki Komuşlar:Türkmenistan İran İlişkilerinin Son On Yılı", **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.230

³⁶³ Gregory Gleason, "Turkmenistan Tilts Toward Russia", **Euroasia Daily Monitor**, Volume 4, Issue 1, January 2007, <https://jamestown.org/program/turkmenistan-tilts-toward-russia/>(Erişim:28.09.2017)

³⁶⁴ Luça Zs. Vasánczki, **Gas Exports in Turkmenistan**, institut français des relations internationales, November 2011, s.6

Türkmenbaşı döneminde diğer bir alternatif olarak 1990'lı yılların ortalarında gündeme gelen Türkmenistan-Afganistan-Pakistan doğal gaz boru hattı tekrar gündem konusu olmuştur. Ancak 2001 yılında ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan'a müdahalesiyle ortaya çıkan istikrarsız ortam projeye yönelik somut adımların atılmasını engellemiştir. 2002 yılında Türkmenistan-Afganistan-Pakistan devletleri anlaşmaya varmış, Türkmenbaşı öldükten sonra 2008 yılında Hindistan'ın da katılımı ile proje TAPI halini almıştır.³⁶⁵

Türkmenistan, Rusya'ya bağımlı kalması ve zengin doğal gaz kaynakları ile bölgesel güç yarışında Orta Asya bölgesinde Rusya'yı zayıflatmak ve bölge ülkeleri üzerindeki nüfuzunu azaltmak isteyen ABD'nin de dikkatini çekmiştir. Bu durum da ABD'yi Hazar'ın doğusunda bir takım güvenlik önlemleri alma yoluna itmiştir. Türkmenistan doğal gazının Afganistan ve Pakistan üzerinden geçecek 1.735 kilometrelik boru hattıyla Hint Okyanusuna oradan da İran ve Rusya dışında dünya pazarına ihracatı Bill Clinton döneminde önemli bir gündem maddesi olmuştur. Taliban'ı destekleyerek Türkmen Gazı'nı uluslararası piyasalara aktarmaya çalışan ABD, 1996 yılında Türkmenistan'ın dünyanın dördüncü büyük doğal gaz yataklarının işletmesini Unocal şirketinin kazanmasına rağmen, Taliban'ın istikrarı sağlayamaması nedeniyle bu girişiminde başarısız olmuştur.³⁶⁶ Bu durum ABD'yi zor kullanmaya itmiş akabinde Afganistan operasyonu gerçekleşmiştir. "Trans-Afganistan Boru Hattı Projesi" ABD'nin girişimiyle yeniden canlandırılmış, Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan ülke liderleri boru hattı inşası için bir anlaşma imzalamıştır. Türkmenistan boru hattının inşasına 2006 yılında başlanılmasını önerse de Taliban güçlerinin Afganistan güneyinde etkili olmaları ve hattın inşasında güvenlik problemine yol açmış bu nedenle de başarılı olunamamıştır.³⁶⁷

Türkmenbaşı'nın ölmeden önceki son projesi Türkmenistan'ın enerji kaynakları ile yakından ilgilenen Çin ile olmuştur. Çin, Türkmenistan ve Kazakistan ile 2006 yılı başlarında 2009 yılına kadar bir doğal gaz boru hattının inşa edilmesine

³⁶⁵ Mustafa Gökçe, Hasan Işık, Orta Asya Enerji Nakil Hatları Yeni İpekyolu Mu?, **YÜKSELEN İPEK YOLU 1. Cilt: İpek Yolu'nda Ekonomi ve Turizm**(Ed.:Fahri Atasoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s.205

³⁶⁶ Gökhan Telatar, Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası, **Uluslararası Sistemde Orta Asya:Dış Politika ve Güvenlik**(Der.:M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013, s.37

³⁶⁷ Gökhan Telatar, **a.g.e.**, s.37, 38

yönelik anlaşma imzalamıştır.³⁶⁸ 2009 yılında 7 bin kilometrekarelik bir uzunluğa sahip olan bu hattın faaliyete geçmesiyle 2015 yılına kadar yaklaşık 40 milyar metreküp kapasiteli doğal gaz akışının olması hedeflenmiştir.³⁶⁹

6.3. Türkiye ile İlişkiler

Türkiye, dünya petrol rezervlerinin büyük bir kısmının bulunduğu Orta Doğu ile Hazar Bölgesi'nin kesiştiği bir noktada olmasından dolayı enerji transferi ve güvenliği açısından jeopolitik bir öneme sahiptir. Bu nedenle enerji kaynaklarına sahip olmamasına rağmen transit bir konumda olduğu için sektörde söz sahibi ülkelerden birisidir. Ancak Türkiye değişen konjonktürde transit ülke olmanın dışına çıkarak enerji sektöründe merkez ülke olma hedefleri içerisinde. Bu hedefler doğrultusunda dünya enerji piyasasında söz sahibi olan Rusya ve İran'ın yanı sıra bu sektöre adapte olmaya çalışan Irak, Azerbaycan, Türkmenistan ve diğer Doğu Akdeniz ülkeleri ile işbirliklerine önem vermekte bu ülkeler ile olan ilişkileri de günden güne artmaktadır.³⁷⁰ Özellikle Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğal gazını Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile Türkiye'ye taşıyarak enerji transitinde temel taş olması Türkiye'nin Orta Asya bölgesi politikalarında birincil amaç olarak görülmüştür. Bu nedenle Türkmenistan ile Türkiye ilişkilerini şekillendiren en önemli faktörlerden birisi de enerji konusu olmuştur.³⁷¹

³⁶⁸ Mustafa Gökçe, Hasan Işık, **a.g.e.**, s.207

³⁶⁹ "Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı açıldı", **Cumhuriyet**, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/105474/TurkmenistanCin_Dogalgaz_Boru_Hatti_acildi.html (Erişim:26.09.2017)

³⁷⁰ Erdal Tanas Karagöl, Seyithan Ahmet Ateş, Salihe Kaya, Mehmet Kızılkaya, **Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı**, SETA Yayınları, 1. Baskı, 2016, s.14

³⁷¹ Efe Çaman, **a.g.e.**, s.187

Harita 3: Türkiye’den geçen petrol ve doğal gaz boru hatları

Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı), Mavi Akım Gaz Boru Hattı, Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı (İran – Türkiye,) Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı, Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu, Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesi

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

Türkmenistan ve Türkiye ilk olarak Ekim 1992 yılında Türkmen gazının İran’dan geçerek Türkiye üzerinden Avrupa’ya aktarılması için anlaşmaya varmıştı. Ancak Türkiye, boru hattının İran değil de Hazar Denizi altından sonrasında ise Azerbaycan ve Gürcistan’dan yahut Ermenistan’dan geçmesini istemiştir. Türkmenistan ise Kafkasya’da baş gösteren çatışmaları bahane etmiş Mayıs 1992’de İran ile anlaşmaya varmıştır. İki tarafın da prensiplerde anlaşamaması nedeniyle boru hattının nereden geçeceği kesinlik kazanamamıştır.³⁷² Türkmenistan’ın Hazar Denizi yerine boru hattını İran’dan geçirmek istemesinin nedenleri olarak İran’ın Türkmenistan üzerinde siyasi baskısının olması ve Türkmenistan’ın İran’dan 150 milyon dolar yardım aldığı için bu yönde eğilim gösterdiği düşünülmüştür.³⁷³ Bunun yanı sıra İran’da da kamuoyunda kendi gazı dururken rakip ülkenin gazının İran

³⁷² Şule Kut, a.g.e., s.237

³⁷³ Fikret Bila, “Türkmenlerle doğal Gaz pazarlığı”, *Milliyet*, 02.05.1992, s.12

üzerinden Avrupa'ya aktarılması tartışma konusu olmuştur.³⁷⁴ Ancak 1994 yılında Türkmen gazının İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya akışını sağlayacak başka bir proje üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Ancak projenin 8 milyar dolar gibi yüksek bir maliyete sahip olması ve ABD'nin İran'a uyguladığı ambargo bu projenin de gerçekleşmesine engel olmuştur.³⁷⁵ 1995 yılında üç ülkenin Ankara'da yaptığı zirvede de ülkelerin farklı hukuki ve ekonomik sistemleri olduğu için inşaat şirketleri ve finansal kuruluşlarla 30 ayrı anlaşmanın daha yapılması gibi konular da projenin hayata geçmesinde ortaya çıkan diğer pürüzler olmuştur.³⁷⁶ 1995 yılında Orta Asya gezisi kapsamında Türkmenistan'a giden Başbakan Tansu Çiller'in Saparmurat Türkmenbaşı ile görüşmesinde Türkmenbaşı, doğal gaz konusunda sıkıntı çıkarmayacaklarını ancak Rusya ile de görüşmeler yapılması gerektiğini dile getirmiştir.³⁷⁷

Türk-Türkmen Doğal Gaz Hattı projesine ilgi duyan ülkelerden bir diğeri de İngiltere olmuştur. 1995 yılında Türkmenistan'a bir ziyaret gerçekleştiren İngiltere Endüstri ve Enerji Bakan Yardımcısı Tim Eggar, İran bağlantısı nedeniyle ABD'nin finansman engeli koyabileceğini ve kendilerinin de projeye katılabileceklerini belirtmiştir.³⁷⁸ ABD'nin İran ile yaşadığı sorunlar sonrası İran'ı terör ülkesi listesine koyması ve ambargo uygulaması Türkiye'yi telaşlandırmış ve İngiltere'nin teklifi dışında doğal gaz için ikinci alternatif konusunu gündeme getirmiştir. ABD Türkiye için finansman sağlamaya yanaşmadığı için, Türkiye finansman sorununu öne sürerek Türkmen gazının Türkiye'ye ulaşmasında alternatif olarak Gürcistan yahut Ermenistan üzerinden ikinci bir boru hattı fikrini ortaya atmıştır.³⁷⁹ İran konusuna soğuk bakan Türkiye, ikinci bir alternatif konusunu resmi olarak da gündeme getirmiştir. Şubat 1996 yılında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştiren Saparmurat Türkmenbaşı ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görüşmesinde İran'a alternatif olarak 8-10 milyar metreküp kapasiteli ikinci bir boru

³⁷⁴ "Türkmen doğal gazında uyuşmazlık", **Milliyet**, 26.08.1994, s.6

³⁷⁵ Elnur Sultan, Türkmenistan ve Rusya:"Gaz" Üzerine Kurulan İlişkiler, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.196

³⁷⁶ "Türkmen doğal gazında sorun", **Milliyet**, 18.01.1995, s.14

³⁷⁷ "Niyazov:Doğalgazda sıkıntı çıkarmayız", **Cumhuriyet**, 18.08.1995, s.19

³⁷⁸ "Türk-Türkmen Projeleri", **Cumhuriyet**, 06.02.1995

³⁷⁹ "Doğalgazda yeni güzergah", **Cumhuriyet**, 12.07.1995

hattının Gürcistan üzerinden geçmesine dair heyetler arası bir iyi niyet mutabakatı imzalamışlardır.³⁸⁰

1997 yılında Türkmenistan-İran hattının açılmasıyla 3.220 kilometre kat ettikten sonra Türkiye'ye ulaşması beklenmiştir. Projenin önceden imzalanmasından dolayı ABD'nin İran'a uyguladığı ambargo kapsamında ABD'den Türkiye açısından da herhangi bir problem olmadığı açıklaması yapılmıştır. Ancak Ankara yönetiminin, her ihtimale karşı çekinmesi ve Washington'a İran'dan gaz almayacağız taahhüdü vermesi projenin bir müddet askıda kalmasına neden olmuştur.³⁸¹

Türkmenistan ile Türkiye 1992 yılından beri doğal gaz konusunda 5 mutabakat zaptı imzalamasına rağmen somut ilerlemeler bir türlü kaydedilememiştir. Bunun üzerine doğal gaz konusundaki belirsizliği görüşmek ve güzergâh sorunlarını çözmek üzere Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz 1997 yılında Türkmenistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.³⁸² Mesut Yılmaz'ın Türkmenistan ziyareti sırasında Türkmenistan devlet petrol Şirketi UNOCAL ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile 15 Nisan 1993 tarihinde imzalanan protokolden³⁸³ bu yana Türkmenistan'da petrol-doğal gaz arama ve üretimi için teknik çalışmalar yapan TPAO'ya Amu Derya Nehri sağ kenarı sahası Türkmenistan tarafından ihalesiz olarak önerilmiştir. Bu sahanın teknik olarak incelenmesi için Türkmenistan teknik heyeti ile Mart 1998 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak inceleme sonuçları sonrasında bu sahada yeterli miktarda gaz bulunmaması nedeniyle saha genişletilerek "Amu-Derya Sağ Kıyısı" olarak adlandırılan bölge için "Jeolojik ve Jeofizik Veriler Temelli Ortak Teknik Çalışma Anlaşması" imzalanmış ve Ekim 1998'de fizibilite çalışmaları tekrar başlamıştır.³⁸⁴ Türkmen Yetkililerin 500 milyar m³ gaz rezervi ve zengin petrol yataklarının bulunduğunu iddia ettiği³⁸⁵ TPAO için önerdiği sahaların ekonomik açıdan olumsuz ve yüksek riskli sahalar olması nedeniyle yaklaşık 4,5 milyon dolarlık bir harcama yapmasına rağmen TPAO'nun Türkmenistan'da yürüttüğü çalışmalarda ilerleme kaydedilememiştir.³⁸⁶

³⁸⁰ Türkmen doğalgazına alternatif güzergah, **Milliyet**, 13.02.1996, s.9

³⁸¹ "Türkmen gazına ABD'den onay", **Hürriyet**, 28.07.1997

³⁸² "Türkmenistan gezisinde doğalgaz bilmecesi", **Hürriyet**, 25.12.1997

³⁸³ Devlet Planlama Teşkilatı, **a.g.e.**, s.37

³⁸⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, **a.g.r.**, s.205

³⁸⁵ "2000'lerde enerji köprüsüyüz", **Hürriyet**, 29.12.1997

³⁸⁶ Petrol-İş Araştırma Servisi, **Türkiye'de Petrol Faaliyetleri ve TPAO**, Petrol-İş Yayını:106, 2007, s.67-68

Ek olarak Türkmenistan, “*Hidrokarbon Kaynaklarının Değerlendirilmesi Üzerine Stratejik İş Birliği Hakkındaki Anlaşma*” ile Hazar Geçişli Gaz Boru Hattına gaz vermesi öngörülen 7 ruhsat alanında 70 sahayı geliştirmek ve işletmek için bir şirketler birliği kurulacağını bildirmiştir. TPAO’ya kendi belirlediği ruhsat alanlarında bu oluşum içerisinde yer almayı teklif etmiştir. Temmuz 1999’da TPAO da Türkmenistan’a bu şirketler birliği içinde yer alacağını ifade etmiştir.³⁸⁷

1997 yılı enerji diplomasisinde en yoğun yıllardan birisi olmuştur. Türkiye’nin artan ihtiyaçları, alternatif yetersizliği ve atılan adımların istikrarlı olmaması birtakım arayışları da beraberinde getirmiştir. Türkiye’ye ulaşacak Türkmen gazının İran üzerinden geçmesi ABD ambargosuna takılırken, Hazar’dan geçmesi de statü sorununa takılmıştır. Türkiye’nin bu sorunları çözmek için önce ABD enerji bakan yardımcısını Ankara’da ağırlaması, sonrasında Enerji Bakanı Cumhur Ersümer’in, Rusya’ya gitmesi gündeme gelmiştir. Ersümer’in Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı ile birlikte ABD’ye gitmesi de diğer bir gündem konusu olmuştur.³⁸⁸

Türkiye’nin enerji diplomasi hamleleri sonrasında, Türkmenistan’ın güneyinde üretilen doğal gazın boru hattı ile Hazar üzerinden geçerek Türkiye’ye, Türkiye’den de Avrupa’ya aktarılmasını öngören, 29 Ekim 1998’de Türkiye ve Türkmenistan devlet başkanlarınca “*Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi*”nin hayata geçirilmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma çerçevesinde; 30 milyar metreküp Türkmen gazının 16 milyar m³’ü Türkiye’ye, 14 milyar m³’ünün de Avrupa’ya taşınması planlanmıştır.³⁸⁹

1999 yılında da Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ve Türkmenistan devlet başkanının görevlendirdiği bir heyet ile Türkiye doğal gaz ihtiyacını uzun vadede karşılayacak ve çeşitlilik için 16 milyar m³ doğal gaz alım satım anlaşması yapılmış ancak yürürlüğe girememiştir.³⁹⁰

2000’li yıllarda Türkiye, Rus ve İran enerji pazarının önemli bir müşterisi haline gelmiş ve Türk Cumhuriyetlerine verilen çoğu söz ve bazı projeler havada

³⁸⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, **a.g.r.**, s.206

³⁸⁸ “Doğalgazda mekik diplomasisi”, **Hürriyet**, 11.01.1998

³⁸⁹ Intermodal Transport, **National Peer Review: Turkey**, Organisation for Economic Cooperation and Development(OECD), April 2009, s.98

³⁹⁰ 2014 Yılı Sektör Raporu, **BOTAŞ**, s.23

kalmıştır. Mavi Akım Boru Hattı projesinin başlamasıyla bölgede bir Türk-Rus yakınlaşması başlamış, Türkmen doğal gazını, Hazar'ın altından geçerek Türkiye üzerinden dünya piyasasına pazarlayacak olan Trans-Hazar Türkmen Doğal Gaz Boru Hattı projesi için beslenen umutları da yıkmıştır.³⁹¹

Türkiye'nin gaz alımında Mavi Akım'a öncelik vermesi Türkmenistan'ın tepkilerine yol açmıştır. Türkmenbaşı, 1999 yılının sonlarında resmi ziyarette bulun Türkiye Cumhuriyet Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhuriyet Ersümer'i gazeteciler önünde ucuz Türkmen gazı dururken Rusya'dan gaz alıyorsunuz diyerek azarlamıştır. Türkmenbaşı, 2000 yılında Türkmenistan'a giden Süleyman Demirel'e de tepki göstermiş ve bir toplantıda: *“Türkmenistan doğal gazını alacaksınız. Ama siz ister onu cennetin üzerinden alın, ister cehennemin üzerinden fark etmez”* sözleriyle tepkisini dile getirmiştir. Ancak daha sonra Türkmenbaşı, Hazar Geçişli Boru Hattı Projesini kast ederek: *“Biz bu projeyi siyasetten ayırmak istiyoruz ama siyaset etkiliyor. Bazen İran'ın bazen Rusya'nın tavrı etkiliyor. Moskova kendi menfaatini düşünüyor. Ama biz kardeşimle çözeceğiz bu meseleyi”* diyerek ortamı yumuşatmıştır.³⁹² Hazar geçişli projenin gerçekleşmemesinde birçok neden vardır. Bunlardan en önemlileri Hazar'ın statü sorunu, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında çözüme ulaşmayan anlaşmazlıklar ve Mavi Akım projesi ile Türkiye'nin yönünü Rusya'ya çevirmesi gibi nedenlerdir.³⁹³

1999 yılında yapılan anlaşmanın 2002 yılında bitmesi ve herhangi bir ilerleme kaydedilememesi iki ülke arasında soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştur. 2002 yılında Türkmenistan'ın bir mektupla Ankara'ya anlaşmanın uzatılıp uzatılmayacağını sorması üzerine Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı konuyu BOTAŞ'a havale etmiş BOTAŞ Genel Müdürü Gökhan Yardım'ın imzasını taşıyan bir mektupta da *“Biz Türkmenistan doğalgazını almak istiyoruz. Ancak Azerbaycan'la aranızdaki sorunu çözmeli ve izlediğiniz olumsuz yaklaşımı değiştirmelisiniz”* cevabı verilmiş, Saparmurat Türkmenbaşı da mektubun

³⁹¹ Hasan Ali Karasar, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerine Bir Bakış, **Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri**(Ed.:Orhan Kavuncu, Alaaddin Korkmaz), TOBB Yayınları, Yayın Sıra No:2008/56, Ankara 2008, s.161-162

³⁹² Türkmenbaşı yine şaşırttı, **Hürriyet**, 30.03.2000

³⁹³ Gökhan Özkan, “Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s.36

içeriğinden dolayı “*Muhatabım BOTAŞ mı?*” diyerek tepki göstermiştir. Bu durum da iki ülke ilişkilerinde gerginliklere yol açılmıştır.³⁹⁴

2006 yılında Ukrayna ile Rusya arasında doğal gaz konusunda kriz yaşanması Türkiye'nin de doğal gaz konusunda önemli oranda Rusya'ya bağımlı olduğunu gündeme getirmiştir. Hükümet yetkilileri de olası bir sorununa karşı yeniden alternatif arayışına gitmek zorunda kalmıştır. Daha önce önemini kaybeden Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı projesinin önemini gözler önüne sermiş ve proje yeniden gündeme gelmiştir. Günümüzde yapılan yeni enerji anlaşmaları ile Türkmenbaşı döneminde söz konusu olan Hazar enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılma projesi yeniden canlandırılmıştır.³⁹⁵

³⁹⁴ “Türkmenbaşı Botaş'a kızdı”, **Radikal**, 21.07.2002

³⁹⁵ Müslüme Narin, Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye'ye Katkıları, **Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt:VI, Sayı1, Yaz 2006, s.164

SONUÇ

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler arasında en dikkat çeken ülke şüphesiz Türkmenistan olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan'ın enerji ve hammadde kaynaklarının doğrudan Moskova'ya aktarılması, merkezden dayatılan ekonomik sistem ve Türkmenlerin devlet yönetiminden uzak tutulmaları, Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası adaptasyon sürecinde büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Türkmen yöneticilerin görevden alınarak st düzey makamlara Rusların getirilmesi ve Türkmenlere yönelik asimilasyon çalışmaları ülkenin kültürel ve milli kimlik olarak da zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak Türkmenistan'daki yönetim doğrudan Sovyetler Birliği'nin merkezi Moskova'ya bağımlı hale gelmiştir.

1985 yılından itibaren Türkmenistan Komünist Partisi'nde önemli görevlere gelip devlet başkanı olan Saparmurat Türkmenbaşı ülkesinin içinde bulunduğu mevcut ekonomik ve sosyal dinamiklerin farkında olduğu için SSCB'nin dağılma sürecinde bağımsızlık fikrine karşı temkinli bir tutum sergilemiştir. Ancak birliğin dağılmasıyla birlikte bağımsızlık da kaçınılmaz olmuştur. Türkmenbaşı yönetime geldikten sonra güçlü bir muhalefetle karşılaşmadığı için devleti şahsına bağlamış, otoriter bir yapıyla devletin hemen bütün alanlarına nüfuz etmiş, uyguladığı demokrasi ve hukuk dışı tutumlarıyla gerek Türkmen kamuoyu gerekse uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmiştir. Türkmenistan'daki siyasi değişimler daha çok toplumun dış dünyadan soyutlanması yönünde olmuştur. Türkmen halkı ülkenin mevcut siyasi durumundan hoşnutsuz olsa da devletin tüm işleyişi Türkmenbaşı'na bağlı olduğu için hakların aranacağı bir kurum olmamıştır. Türkmenbaşı'nın sert tutumlarına karşı çeşitli muhalefet hareketleri ortaya ıkırsa da bu muhalif hareketler bastırılmış, Türkmenistan'ın siyasi yapısı 2006 yılında ölene dek Saparmurat Türkmenbaşı'nın kişiliği etrafında şekillenmiştir. Bu nedenle Türkmenistan'ın siyasi yapısı "Türkmenbaşı Modeli" olarak adlandırılmıştır. Ancak tüm bunların yanında zengin doğal kaynaklarıyla tüm dünyanın dikkatini çeken, ekonomik ve devlet yapılaşması olarak zayıf bir ülkenin üstüne bölgesinde güvenlik tehdidi ile bağımsız olması Türkmenbaşı'nın uyguladığı bu politikaların meşruluğunu tartışmalı kılmaktadır. Zira Sovyet döneminde yaşanan güçlükler ve olumsuz durumlar ile Türkmenistan bağımsızlık sürecine hazırlıksız bir şekilde yakalanmıştır.

Bütün bu olumsuz eleştirilerin yanı sıra Türkmenbaşının, Rus-Sovyet döneminden kalma izleri silerek, milli kimlik ve ulus inşası sürecinde önemli işler başardığını belirtmek gerekir. Türkmenceyi resmi dil yapmak, Latin alfabesine geçiş, Rusça yer isimlerini değiştirmek ve Rusça eğitim veren kurumları kapatmak bu durumun en bariz örnekleridir. Türkmenbaşı ayrıca Rusya dışı alternatifler arayarak uygulamaya koyduğu ekonomik reformlar ve enerji politikaları ile ülkesini kalkındırmak için elinden geleni yapmıştır. Türkmenbaşı, ülkesini Sovyet nüfuzu ve coğrafyasından olabildiğince soyutlayabilmek ve güvenlik sorunlarının dışında kalabilmek için dış politikasında uygulamaya koyduğu daimi tarafsızlık statüsü, Türkmenistan'ın geçiş sürecinde en başarılı hamlelerinden birisi olmuştur. Daimi tarafsızlık ile dış politikada barışçıl tutum ve çok taraflı ilişkilerin tesisi Türkmenistan'ın önemli hedeflerinden olmuştur. Türkmenistan, temeli Sovyetler Birliği coğrafyasının dışına yönelik olan bu politika ile de özel bağları bulunan Türkiye ve diğer Batılı ülkelerle ikili ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Türkmenistan'ın Türkiye ilişkileri Türk dış politikası adına daha önce uygulamada geç kalınmış olan Orta Asya Politikası çerçevesinde iki ülkenin ortak dil, din, tarih ve kültürünün etkisiyle gelişmiştir. Sovyetler Birliği dağılınca Türk dış politikası'nda Türk cumhuriyetleri için yeni bir vizyon belirlenmiştir. Orta Asya Politikası'na hızlı bir başlangıç yapan Türkiye, bu politikasını başlangıçta siyasi nüfuz olarak temellendirmiş ancak başarısız olunca ilişkilerini ekonomik ve kültürel düzeyde inşa etmiştir. Türkmenistan bağımsız olunca Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın ilk resmi ziyaretini komşularının dışında Türkiye'ye yapması, Türkiye'den işbirliği ve yardım talep etmesi iki ülke ilişkilerinin gelişim süreci için büyük önem arz etmektedir. İki ülkenin ortak özel bağlarının yanı sıra Türkmenistan ekonomik kalkınmasında temel ilgi odağı olan enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara en güvenli yollardan aktarılma politikası, doğu-batı arasında bir köprü kurarak enerji koridoru olmak isteyen Türkiye ile Türkmenistan'ı daha da yakınlaştırmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Türkmenistan'a yaptığı yardımlar ve yatırımlar ile Türkmenistan'ın kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. İlişkilerin düzenli bir ivme kazanmasıyla Türkmenistan, Türk yatırımcıların en çok yatırım yaptığı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında ilk sırayı almıştır.

İki ülkenin ilişkilerine şekil veren diğer bir faktör ise enerji sektörü olmuştur. Doğal gaz ve petrol bakımından yeterli kaynaklara sahip olmayan Türkiye, enerjide merkez ülke olma hedefi doğrultusunda ilişkilerinin ivme kazandığı Türkmenistan'ın zengin yeraltı kaynaklarından faydalanmak ve bu kaynakları batıya aktaracak bir koridor olmayı hedeflemiştir. Döviz ihtiyacı ve kaynaklarını batıya ihraç etme ihtiyacı olan Türkmenistan için de Türkiye en önemli güzergâhlardan birisi olmuştur. Ancak Rusya faktörü iki ülke arasındaki enerji trafiğine olumsuz yansımıştır. Türkmenistan, Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasını bahane ederek eleştirmiş, Türkiye de Türkmenistan'a aynı ithamlarda bulunmuştur. Coğrafi engeller ve Türkmenistan'ın bazı komşularıyla yaşadığı politik sorunlar nedeniyle Türkmenistan-Türkiye ilişkileri kısır bir döngüye girmiştir. Bu durum da iki ülke arasında zaman zaman gerginlik ve soğukluklar yaşanmasına neden olmuştur. Ancak Türkmenbaşı Dönemi Türkmenistan-Türkiye ilişkileri ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda genel itibariyle olumlu bir şekilde seyir etmiştir.

Türkmenistan-Türkiye ilişkilerinde enerji alanında daha olumlu gelişmeler yaşanması için Trans-Hazar projesinin önündeki engeller kaldırılmalıdır. Ayrıca Türkmenistan'ın bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin de olumlu seyretmesi iki ülke ilişkilerine olumlu olarak yansımayaacaktır. Türkmenbaşı'nın kişiliği üzerine kurulan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin başına 2006 yılında Türkmenbaşı'nın ölümü üzerine devlet başkanı yardımcılığı ve sağlık bakanlığı görevlerinde bulunan Gurbangulu Berdimuhammedov geçmiştir. Berdimuhammedov yönetiminin Türkmenbaşı'ndan daha ılımlı bir politika uygulayarak ve çok taraflı ilişkiler ile Türkmenistan'ı daha çağdaş bir devlet haline getirebileceği düşünülse de Berdimuhammedov, Türkmenbaşı dönemine benzer bir yönetim anlayışı sergilemektedir. Türkmenbaşı'nın ölümünden sonra Türkmenistan-Türkiye arasındaki ticaret hacmi zaman zaman düşse de genel itibariyle olumlu bir ivme kazanmıştır. İki ülkenin devlet yetkililerinin verdiği demeçlerde, ilerleyen süreçte ticaret hacminin artırılması, siyasi ilişkilerin yoğunlaşması ve enerji alanında yeni işbirliklerinin yapılması hedeflenmektedir. Günümüz Türkmenistan-Türkiye ilişkilerini yorumlayabilmek adına Türkmenbaşı dönemi Türkmenistan ve Türkiye ilişkilerini incelemekte fayda vardır. Bu nedenle hazırlanan bu tez günümüz Türkmenistan ilişkilerini analiz edebilmek için bir ön kaynak niteliği taşıyabilir.

KAYNAKÇA

Kitap

AKSOY, İlhan Atatürk Dönemi Dış Politika Gelişmeleri, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**(Ed.:E. Semih Yalçın), Siyasal Kitabevi, Genişletilmiş Gözden Geçirilmiş (5. Baskı), Ankara 2005.

ALAGÖZ, Çağrı, “Sovyetler Birliği’nde Türk Halkları’na Uygulanan Dil Politikalarının Kurumsal Temelleri”, **Yükselen İpek Yolu III. Cilt İpek Yolu’nda Kültür ve Sanat**, Türk Yurdu Yayınları, Yayın No 107, Ankara 2016.

ALKAN, Haluk, **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar**, USAK Yayınları, Ankara 2011.

ALKAN, Haluk, Türkmenistan’da Bağımsızlık Sonrası İç Siyasal Yapı, **Türkmenistan**(Ed.:Kamer Kasım), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

ANDİCAN, A. Ahat, **Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi**, Emre Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Marmara Kitap Merkezi Yayıncılık, 8. Baskı, Bursa 2009.

ARTAM, Atila, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri**, Yıldız Matbaacılık, İstanbul 1993.

AYDOĞDUYEV, Muhammet, Türkmenistan, **Türkler**(Haz.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara 2002.

BLANK, Stephen J. **Turkmenistan and Central Asia After Niyazov**, Strategic Studies Institute, September 2007, s.49

BURAN, Ahmet, **Kurşunlanan Türkoloji**, 1. Baskı, Manas Yayınları, Elazığ 2007.

BÜYÜKAKINCI, Erhan, Sovyet Sonrası Orta Asya’da Türkiye’nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan İle İlişkiler, **Türk Dış Politikasının Analizi**(Der.: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, (3. Basım), İstanbul 2004.

CESAR, Mustafa Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Onbeş Yıl: 1991-2006, **Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri** (Ed.:Orhan Kavuncu, Alaaddin Korkmaz), TOBB(Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Yayınları, Yayın Sıra No:2008/56, Ankara 2008.

BOTAŞ, 2014 Yılı Sektör Raporu, 2014.

Country Profile: Turkmenistan, Library of Congress – Federal Research Division, February 2007.

ÇAMAN, Efe, Üçüncü On Yılında Türkiye'nin Bölgesel Orta Asya Politikası, **Uluslararası Sistemde Orta Asya:Dış Politika ve Güvenlik** (Der.:M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013.

ÇANDAR, Cengiz, **“Yirmi Birinci Yüzyıl'a Doğru Türkiye: Tarih ve Jeopolitiğin İntikamı”**, Türkiye Günlüğü, Ankara, 1992.

ÇAPRAZ, DEMİRCİOĞLU, İlkay-İpek, İstanbul Ticaret Odası, **Türkiye'den Yurtdışına Doğrudan Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcıları**, Yayın No: 2003-14, İTO Yayınları, Şubat 2003.

ÇEÇEN, Anıl, **Türk Devletleri**, Fark Yayınları, 4. Baskı, Eylül 2007.

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, (108. Baskı), İstanbul 2016.

Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı(DPT), Ankara 2000.

EKAYEV, Orazpolat, İlk Türkmen Devletleri ve Türkmenistan'da İstiklal Mücadeleleri, **Türkmenistan'da Toplum ve Kültür**(Der.: Büşra Ersanlı, Orazpolat Ekayev), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

ERDOĞAN, ÇOLAKOĞLU, Hasan-Selçuk, “Bağımsızlığın İlk Yıllarında Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”, **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt 2, Ankara 2001.

ERSANLI BEHAR, Büşra, Azerbaycan Özbekistan ve Türkmenistan'da Eğitim ve Kültür Politikaları, **BAĞIMSIZLIĞIN İLK YILLARI(Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan,** (Yay.Haz.: Büşra Ersanlı Behar),, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994.

ERSANLI, Büşra, **Türkmenistan'da Toplum ve Kültür,** T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, (1. Baskı), Ankara 1998.

GÖKÇE, IŞIK, Mustafa-Hasan Orta Asya Enerji Nakil Hatları Yeni İpekyolu Mu?, **YÜKSELEN İPEK YOLU 1. Cilt: İpek Yolu'nda Ekonomi ve Turizm**(Ed.:Fahri Atasoy), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü, **Türkler**(Haz.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara 2002.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, Türklerin **Dünyası:Dil-Kimlik-Siyaset,** Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2015.

GÖMEÇ, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi,** Akçağ Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2011.

GURGEN, Emine, Economic Reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, International Monetary Fund, Washington DC, 1999.

GÜLER, Müjdat, **Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı,** İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 1 Baskı, Mayıs 2007, s.140

GÜREL, Şükrü S., Değişen Uluslararası Koşullarda Türk Dış Politikası, **Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği**(Ed.:Erol Manisalı), Uluslararası Girne Konferansları, TİKA Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, 1993.

HACISALİHOĞLU, Yaşar, **Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye,** Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001.

HAYİT, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 2004.

Intermodal Transport, National Peer Review: **Turkey, Organisation for Economic Cooperation and Development(OECD)**, April 2009.

FERMAN, Murat, İstanbul Ticaret Odası, **Türkmenistan İhracat Pazar Araştırması**, İTO Yayınları, Yayın No:1995-29, İstanbul 1995.

ÖZSU, Bahar, İstanbul Ticaret Odası, **Türkmenistan Ülke Etüdü**, İTO Yayınları, Yayın no:2003-2, İstanbul 2003.

JANUSZ, Barbara, **The Caspian Sea Legal Status And Regime Problems**, Chatham House Royal Affairs Institute of International Affairs, Russia And Eurasia Programme, REP BP 05/02, August 2005.

KAMALOV, İlyas, **Moskova'nın Rövanşı:Putin Dönemi Rus Dış Politikası**, Yeditepe Yayınevi, (1. Baskı), Ocak 2008.

KAMALOV, İlyas, **Rusya'nın Orta Asya Politikaları**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. İnceleme-Araştırma dizisi; yayın no: 02, Haziran 2011.

KAR, KAYHAN, Muhsin-Selim, Türkmenistan Ekonomisi, **Türkmenistan**(Ed.: Kamer Kasım), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

KARA, İlyas, **Enver Paşa:Basmacılar İsyanı**, Yediveren Yayınları, İstanbul 2011.

KARA, Abdolvahap **Turgut Özal ve Türk Dünyası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2012.

KARAGÖL, ATEŞ, KAYA, Erdal Tanas-Seyithan Ahmet-Salihe, Mehmet Kızılkaya, **Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı**, SETA Yayınları, (1. Baskı), 2016.

KARAGÖL, KIZILKAYA, KAYA, Erdal Tanas-Mehmet-Salihe, **Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi**, SETA(Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Yayınları, Analiz, Sayı 155, Nisan 2016.

KARASAR, Hasan Ali, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerine Bir Bakış, **Bağımsızlıklarının 15. Yılında**

Türk Cumhuriyetleri(Ed.:Orhan Kavuncu, Alaaddin Korkmaz), TOBB Yayınları, Yayın Sıra No:2008/56, Ankara 2008.

KASIM, Kamer “Türkmenistan Dış Politikası”, **Türkmenistan**(Ed.: Kamer Kasım), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

Kocaeli Aktif Sanayici ve İş Adamları Derneği, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Kocaeli 2012.

KÖSOĞLU, Nevzat, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

KUT, Şule, Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları, **BAĞIMSIZLIĞIN İLK YILLARI**(Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, **Türkmenistan**)(Der.: Büşra Eranlı Behar), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Dış Politika Nedir? Türkiyedeki Dünü ve Bugünü, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 1, 1980, s.309-335.

MANGO, Andrew, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkilere Batı’dan Bir Bakış, **Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği**(Ed.:Erol Manisalı), Uluslararası Girne Konferansları, TİKA Kıbrıs Araştırmaları Vakfı, 1993.

MOHANTY, Jatin Kumar, **Terrorism and Militancy in Central Asia**, Kalpaz Publications, Delhi 2006.

MİKAİL, KÜNÜ, DURMUŞ, KARABULUT, Elnur-Hasan-Serkan-Savaş-Andaç, **Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri İle Siyasi-İktisadi-Kültürel İlişkileri**, Derin Yayınları, İstanbul 2015.

NECEF, BERDİYEV, Ekber N.-Ahmet Anna, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, Kaknüs Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2003.

NOGAYEVA, Ainur, **Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**, USAK Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2011.

OCAK, Kemal, **Dünyada Türk Cumhuriyetleri Türk Halkları**, İmaj Yayınevi, Ankara 1997.

OĞAN, Sinan, Yeni Küresel Oyun ve Hazar’ın Statüsü, **Türkler**(Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 18, Ankara 2002.

OĞUZ, Esedullah, **Türkmenistan:Stalin’den Niyazov’a**, Cep Kitapları A.Ş., Birinci Baskı, İstanbul 1996.

OK, AYDOS, Selçuk Tayfun-Volkan, **Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın no:1998-74, İTO Yayınları, Aralık 1998.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:1 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası:Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, CİLT:2 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ORAZGYLYJOW, Ý., **Türkmenistanyn Taryhy:Türkmenistan Garaşsyzlk Zamanında**, Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy, Aşgabat 2014.

ÖZDOĞAN, Günay Göksu, “Sovyetler Birliği’nden Bağımsız Cumhuriyetler’e:Uluslaşmanın Dinamikleri”, **Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan**(Yay.haz. Büşra Ersanlı Behar), 1. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1994.

ÖZDOĞAN, Günay Göksu, II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm, **Türk Dış Politikasının Analizi**(Der.: Faruk Sönmezoglu), Der Yayınları, (3. Basım), İstanbul 2004.

ÖZKAN, İsa, Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Sosyal Değişme, **Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri**(Ed.:Orhan Kavuncu, Alaaddin Korkmaz), TOBB Yayınları, Yayın Sıra No:2008/56, Ankara 2008.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 2. Kitap, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1989.

PEKCAN, Erdoğan, İstanbul Ticaret Odası, **Türkmenistan**, Yayın No:1993-14, (2. Baskı), 1993.

Petrol-İş Araştırma Servisi, **Türkiye’de Petrol Faaliyetleri ve TPAO**, Petrol-İş Yayını:106, 2007.

PEYROUSE, Sebastiyen, **Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development**, Routledge Taylor&Francis Group, New York 2012.

REFİĞ, Halit, Tarih Bilinci ve Kültürde İşbirliği, **Türk Cumhuriyetleri Arasında Politik ve Ekonomik İşbirliği**(Ed.:Erol Manisalı), Uluslararası Girne Konferansları, TİKA Kıbrıs Araştırmalı Vakfı, 1993.

SARAY, Mehmet, **Türkmen Tarihi**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993.

SARAY, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2014.

SARI, Yaşar, Türkmenistan’ın Enerji Politikaları, **Türkmenistan**(Ed.: Kamer Kasım), Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2016.

SOLAK, Fahri, Türkmenistan’ın Demografik Yapısı, **Türkler**(Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 18, Ankara 2002.

SÖNMEZ, Ali, Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, **Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkiler**, Devlet Planlama Teşkilatı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları, Şubat 1996.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul 2012.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1999.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti**, Yayın No: DPT-2410-ÖİK:471, DPT Yayınları, Ağustos 1995.

TANRISEVER, Oktay F., Rusya'nın Orta Asya'da Sarsılan Hegemonyası ve Afganistan Politikası: Moskova'nın Orta Asya ve Güney Asya'ya Dönük Değişen Yaklaşımının Temelleri ve İkilemleri, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**(Der.: M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013.

TELATAR, Gökhan, Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**(Der.: M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013.

TOGAN, A.Zeki Velidi, **Bugünkü TÜRKİLİ(TÜRKİSTAN) ve yakın TARİHİ**, Enderun Yayınları, Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul 1981.

TOKLUOĞLU, ARICI, Ceylan-Bülent, **Türklerde Yönetim Kültürü Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan Örnekleri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

TURAN, DİNÇ, Güngör-Ahmet, **Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna Türkmen İktisat Tarihi**, Sonçağ Yayıncılık ve Matbaa, Ankara 2015.

TURAN, Güngör, Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: "Ekonomik Fırsat Penceresi" Olarak Değerlendirilebilir mi?, **Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Avrasya-Ortadoğu-Uzakdoğu**(Ed.: Atilla Sandıklı, Elnur Osmanov, Ufuk Tepebaş, Arzu Yorkan), TASAM Yayınları, İstanbul 2006.

TURAN, İlter, Dilek Barlas, Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri, **Türk Dış Politikasının Analizi**(Der.: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2004.

Türkmenistan İlim ve Tehnika Akademiyası, **Türkmenistan'da Ylym we Tehnika**, Science and Technics in Turkmenistan, Aşgabat 2009.

Türkmenistanyn "Agzybirlik" Demokratik Halk Hareketi, **Programma we Düzgünnama**, Aşgabat 1991.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi, **Türk Cumhuriyetleri Anayasası**, TÜRKPA Yayınları 4, Ankara 2012.

TÜRKEŞ-GÜNAY, Umay, **Türklerin Tarihi –geçmişten geleceğe-**, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2015.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Tarihe Düşen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları(1 Eylül 1990-1 Ekim 2011)**, TBMM Başkanlığı Yayınları, Aralık 2011.

TÜRKMENBAŞY, Saparmyrat, **Ruhnama**, Aşgabat 2001, s.14

UÇAR, Fuat, **Dış Türkler**, Fark Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2007.

USLU, Nasuh, **Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Period**, Nova Science Publisher Inc, New York 2004.

VASÁNCZKİ, Luça Zs., **Gas Exports in Turkmenistan**, institut français des relations internationales, November 2011.

YALÇINKAYA, Alaeddin, **Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında TÜRKİSTAN**, 2. Baskı, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006.

YAMAN, Ali, Tarihsel Süreçte Türkmenistan, **Türkmenistan**(Ed.: Kamer Kasım), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s.35

YAVUZ, Celalettin, Avrasya Jeopolitiğinde Türk Merkezli Gelişmeler: Enerji Sinerjiye Dönüşür Mü?, **Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri**(Ed.:Orhan Kavuncu-Alaaddin Korkmaz), TOBB Yayınları, Yayın Sıra No:2008/56, Ankara 2008.

YILMAZ, Meşkure, Tarihi, **Siyasi ve Kültürel Yönleriyle TÜRKLERİN DÜNYASI ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası**, Kripto Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010.

YÜCEL, M. Celalettin, **Dış Türkler**, Hun Yayınları, İstanbul 1976.

Makale

AKİPEK, Serap, “İkinci Dünya Savaşı’nda İzlediği Mülteci, Ticaret, ve Maliye Politikaları Bakımından İsviçre’nin Tarafsızlığı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, Ankara 2001, s.11-24.

ALAGÖZ, YAPAR, UÇTU, Mehmet-Sinem-Ramazan, “Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2004, Sayı 12, s.59-74.

ALİMUKHAMEDOV, Farkhad “Turkey’s Central Asia policy in the changing world: priorities, policies and actions”, **South-East European Journal of Political Science**, Vol 4, No 1, January-June 2006.

ALKAN, Haluk, Türkmenistan’da Siyasal Rejimin Geleceği:İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu(USAK) Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Cilt 1, Sayı 2, 2006, s.1-34.

ARIKAN, Metin, “Gaspıralı’nın Türk Dünyasına Tesirleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Cilt V, Sayı 1, İzmir, 2005, s.69-76.

ARSAVA, Füsun “İsviçre’nin Daimi Tarafsızlık Statüsü Işığında AB Üyeliğine Bakış”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XI, Sayı 1-2, Ankara 2007, 529-550.

ARSLAN, Mehmet “Rusya’da Demografik Sorunlar: Bu Sorunların Rusya’nın Eski SSCB Ülkeleri Üzerindeki Nüfuzuna Etkileri ve Çin Tehlikesi”, **Avrasya Etüdları**, TİKA, Yıl 16, Sayı 38, 2010, s.61-98.

ASLAN, Betül Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi’nden” “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 40, Erzurum 2009, s.357-374.

AYDIN, Nermin Zahide, “Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, 2014, s.207-224.

BAYCAUN, Saule, “10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.17-38.

BİRDİŞLİ, Fikret, “Türkmenistan’ın Uluslararası İlişkileri, Savunma ve Güvenlik Politikası”, **Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Toplulukları ve Türk Cumhuriyetleri Yıllığı**, 2013, s.419-433.

BOHR, Anette “Turkmenistan:Power, Politicsand Petro-Authoritarianism”, Russia and Eurasia Programme, **Chatham House The Roval Instit of International Affairsute**, March 2016, s.3-82.

BOLAT, Mahmut, “Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye’nin İkili İlişkileri”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s.45-74.

CAN, Turan, “**Türk Dünyasında Kültürel Asimilasyon Politikaları**”, <http://www.altayli.net/turk-dunyasinda-kulturel-asimilasyon-politikalari-ii.html>.

ÇAĞLAR, Günay, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 15, Erzurum 2000, s.317-322.

ÇAMAN, Efe, Kafkasya ve Orta Asya’da Türkiye’nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı, **Avrasya Dosyası**, ASAM, Cilt 12 Sayı 1, s.185-214.

DENİZHAN, Emrah Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve Tika, **Sosyal ve Beşeri İlimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, s.17-23.

DİKBAŞ, Kadir, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.74-96.

DİKKAYA, Mehmet “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İlişkiler”, **bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 9, Bahar 1999, s.1-15.

DUMAN, Selçuk, “İslâm Öncesi Türk Devletleri’nde Aristokrat Cumhuriyet Gerçeği”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, Giresun 2016, s.51-66.

DUMAN, Selçuk, “Elçibey Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 76, Temmuz-Aralık 2015, s.74-85.

DUMAN, BİRSEL, Olcay Özkaya-Haktan, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012 s.299-318.

EGAMBERDİYEV, Mirzahan, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası(1870-1917)”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2005, s.103-108.

EROL, ÇAKIROĞLU, Mehmet S.-Latif N. “Köpetdağı’nın İki Tarafındaki Komuşlar:Türkmenistan İnan İlişkilerinin Son On Yılı”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.206-234.

EROL, M. Seyfettin “Bağımsızlıktan Günümüze Türkmenistan’da İktisadi Kalkınma ve Abadancılık”, **Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgazistan Özel**, ASAM, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 218-230.

EROL, Mehmet Seyfettin “Türkmenistan Devleti’nin Dış Politikasının Temel Sacayağı:Daimi Tarafsızlık Statüsü”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.124-142.

EROL, ŞAHİN, Mehmet Seyfettin-Mehmet “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta asya ve Kafkasya’daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991 – 2011)”, **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2013, Sayı 37, s.111-136.

ERTEM, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri(1939-1947)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3, 2010, s.252-273.

GLEASON, Gregory, “Turkmenistan Tilts Toward Russia”, **Euroasia Daily Monitor**, Volume 4, Issue 1, January 2007.

GÖK, Sultan, “Türkistan Mücadelesi ve Basmacılar”, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, 2012, s.75-77

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, “Türkmenistan’da Dil Politikaları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 53, 2013, s.1-11.

GÖMEÇ, Saadettin, “Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkilerine Genel Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 183, Aralık 2009, s.159-176.

GÜLER, Nermin, “Geçiş Sürecinde Türkmenistan’ın Siyasi Yapısı:Türkmenbaşı Modeli”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.97-110.

KURBANOV, Han Durdu, “Merkezi Asya’da Güvenliğin Sağlanmasında Türkmenistan’ın Rolü”, **5. Uluslararası Türk Asya Kongresi**, TASAM, s.305, http://www.tasam.org/trTR/Icerik/3502/merkezi_asyada_guvenligin_saglanmasinda_turkmenistanin_rolu

IRMAK, Sadi, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, s.487-495.

İŞİK, Abdurrahman, “Saparmurat Türkmenbaşı Önderliğinde Türkmenistan’da Gerçekleştirilen Reform Hareketi”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.39-57.

İBRAHİMOV, Rovshan, “Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri:Dünü, Bugünü, Yarını”, **Stratejik Öngörü Dergisi**, TASAM, Sayı 5, 2004, s.63-71.

İLYAS, TURAN, Ahmet-Orhan, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s.319-341.

İSMAYILOV, BUDAK, Elnur-Türkan “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Enerji Politikası”, **Bilge Strateji**, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, s.29-49

İŞÇAN, İsmail Hakkı, “Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi’nin Paylaşım Sorunu”, **Sosyoekonomi**, Cilt 12, Sayı, 12, 2010, s.63-92.

KARA, Mehmet “Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkmenistan”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 14, Güz 2002, s.235-252.

KAVAK, BASKAN, Yüksel- ATANUR Gülsün “Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 20, 2001, s.92-103.

KELEŞ, Bahattin, “Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve 2023 Hedefleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 222, Haziran 2016, s.131-152.

KIZILTAN, SANDALCILAR, Alaattin-Ali Rıza “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın (ECO) Yeri ve Önemi”, **Avrasya Etüdleri**, TİKA Yayınları, Yıl 17, Sayı 39, Ankara 2011, s.99-122.

KURIAN, Matej, “Turkménsky sultanizmus podľa Nijazova: analýza režimu 1991–2006”, **Stredoevropske Politicke Studie**, Vol 9, No-1-2, Summer 2007, s.188-206.

MUSAHAN, Ali Yıldız, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, Sayı 44, Erzurum 2015/2, s.227-246.

NARİN, Müslüme, Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye’ye Katkıları, **Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt:VI, Sayı1, Yaz 2006, s.151-167.

ÖZÇELİK, Mücahit, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt1, Sayı 29, 2010/2, s.253-269.

ÖZDEMİR, ÇAKIR, Abdullah-Mesut, “Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksulluk Sorunu”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8, 2007, s.32-41.

ÖZKAN, Gökhan “Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12/1, 2010, s.109-132.

ÖZKAN, Gökhan, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s.17-40.

ÖZKAN, İsa, “Cumhuriyet’in 80. Yılında Türk Dünyası”, <http://www.isaozkan.com/dosyalar/cumhuriyetin-80-yilinda.pdf>

POMFRET, Richard, Turkmenistan: From Communism to Nationalism by Gradual Economic Reform, **Kluwer Academic Publishers**, Volume 11, Issue 2, June 200, s.165-172.

SAFRONOV, Rustem, Opposition in Exile:Turkmenistan, **Eurasianet**, December 2002, <http://www.eurasianet.org/departments/rights/articles/eav120902.shtml>.

SARIHANOV, Mâmmetdurđı, “Türkmen Dili”, **Tarih Tarih Dergisi**, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357975>.

SARINAY, Yusuf, “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 48, Cilt XVI, Kasım 2000, s.856-886.

SAVAŞ, Salih “Türk Dünyasında Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye İle İlişkiler”, **Khazar Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol 10, No 3-4, 2009, s.269-283.

SEYDİ, GÖKTEPE, Süleyman-Cihat, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **bilig Dergisi**, Sayı 72, Kış 2015, s.197-222.

SOLTAN, Elnor, “Türkmenistan ve Rusya:”Gaz” Üzerinde Kurulan İlişkiler”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, Cilt7, Sayı 2, Yaz 2001, 184-205.

SULTAN, Elnur, Türkmenistan ve Rusya:”Gaz” Üzerine Kurulan İlişkiler, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, ASAM, , Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2001, s.184-205.

SÜMER, ÜNER, S. Ilgaz M. Mithat “Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Psikolojik Mesafe”, **bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 69, Bahar 2104, s.239-262.

TATLIOĞLU, Durmuş “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, s.205-228.

TAYLOR, Alon “World War II: The Invasion of Poland and the Winter War”, **The Atlantic**, June 26, 2011, <https://www.theatlantic.com/photo/2011/06/world-war-ii-the-invasion-of-poland-and-the-winter-war/100094/>

TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı, “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, USAK, Cilt 3, Sayı 5, 2008, s.26-47.

TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı, “Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan’ın Daimi Tarafsızlık Statüsü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, İzmir 2012, s.39-100.

TOKLUOĞLU, Ceylan Ziya Gökalp:Turancılıktan Türkçülüğe, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 84, Kasım 2012, s.103-142.

TURAN, Aslıhan P., “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”, **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 2, Bahar 2010, s.43-73.

TURAN, Güngör “Türkmenistan’ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkanları”, **Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkanları Sempozyumu**, İstanbul, Kasım 2004, s.105-126

TURAN, Refik, “Sovyet Türkmenistanı’ndan Bağımsız Devlete Türkmenistan’da Tarih Öğretimi”, **Journal of Human Sciences**, Volume 13, Issue 3, Year 2016, s.5978-5997.

TÜRK, Fahri Türkiye-Türkmenistan İlişkileri, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s.57-64.

UYSAL, Enver, “Ruhname ve Ahlaki Boyutu”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, Bursa 2003, s.115-132.

ÜLMAN, Haluk, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 3, Ankara 1968, s.241-273.

VURAL, Mithat Kadri, “En Büyük Tehlike” Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 18, Bahar-Güz 2009, s.39-53.

WHEELER, Thomas, “Turkey’s role and interests in Central Asia”, **Saferworld**, **October** 2013, <https://www.saferworld.org.uk/downloads/pubdocs/turkeys-role-and-interests-in-central-asia.pdf>

YALÇINKAYA, Alaeddin, Ruslar’dan Türkistan Türkleri’ne Kültürel Asimilasyon, <http://www.turkalemimiz.com/Home/Getturkistan?categoryid=3&aid=929>

YALÇINKAYA, Fatih Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010), **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2010, s.1-19.

YAŞ, Sedef Zeyrekli “Türkiye’nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel’in Rolü”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, Haziran 2013, s.1-29.

YAZGAN, Turan “Türkiye’nin Türk Dünyasındaki Eğitim-Öğretim Faaliyetleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı 31, 2011, s.13-35.

YILDIRIM, Emre Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik:Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Milli Kimliği, **International Journal Of Social Science**, Number 28, Autumn 2014, s.73-95.

YILMAZ, Ayhan Nuri, Türkiye, “Avrasya ve Orta Asya Halklarının Kimlik ve Entegrasyon Algılarına Dair Anket Çalışması”, **Avrasya Etüdları**, TİKA, Yıl 18, Sayı 42, s.111-156.

YILMAZ, Mehmet Yalçın, “İşgal Dönemi Türkistan’da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 29, Autumn III, 2014, s.339-349.

YILMAZ, Murat “Nihal Atsız-Turan Yazgan Örneğinde Türk Dünyası Birliği Düşüncesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 212, Ekim 2014, s.163-176.

YÜCE, Mehmet, **Ruslar’ın Türkistanda Uyguladıkları Ruslaştırma Politikası**, <https://guneyturkistan.wordpress.com/2008/12/26/ruslarin-turkistanda-uyguladiklari-ruslastirma-politikasi/>

Tez

KARA, İlyas, “Basmacılık Hareketinde Enver Paşa'nın Rolü”, **Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2008, s.37

MUTALİMOV, Ruslan, “**Türkmenistan Doğal Gazının Türkmenistan Ekonomisindeki Yeri ve Pazarlama Sorunları**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

ÖNEN, Nizam, “**Turancı Hareketler:Macaristan ve Türkiye(1910-1944)**”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu yönetimi ve Siyaset bilimi Anabilim Dalı, Ankara 2003, s.294

SAYİDOV, Rustam, **Türkmenistan Pazar Çevresini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: Sektörel Bir İnceleme**, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.

TAGAYEV, Şavkat, “**Uluslararası Pazarlamada Dağıtım Kanallarının Seçimi: Türkmenistan’da Faaliyet Gösteren Türk İşletmeleri Örneği**”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.

Gazete

“Türkmenistan ve Tokyo’da Bağışla Cami Yaptırıyoruz”, **Milliyet**, 06.06.1993.

“Türkmenistan’a Türk bakan yardımcısı”, **Milliyet**, 07.06.1995.

Hülya Aydoğan, “Fetullahçı okullara seçim armağanı”, **Milliyet**, 31.10.1995.

“Aşkabat Havaalanını Alarko yapmaya başladı”, **Milliyet**, 10.01.1993.

İlber Ortaylı, “Sovyetler’in Kruşçev Dönemi”, **Milliyet**, 12.10.2014.

Resmi Gazete, Sayı:20769, 18.01.1991.

Resmi Gazete, Sayı 20769, 28 Ocak 1991.

“SSCB’de Halk Devrimi”, **Milliyet**, 23.04.1991.

Resmi Gazete, Sayı:20928, 13.07.1991.

“Asya’daki Türk Kültürü”, **Milliyet**, 14.08.1991.

Bilal Şimşir, “Türk Heyetler Sovyetler’de”, **Milliyet**, 13.09.1991.

“Türkçeyi Unutturma Politikası”, **Milliyet**, 31.10.1991.

“Tanınmak İstiyoruz”, **Milliyet**, 25.11.1991.

“Ankara Tanımada İhtiyatlı”, **Milliyet**, 02.12.1991.

“Özal’a Türkmenistan’dan At”, **Milliyet**, 03.12.1991.

“Niyazov:”Bizi Tanıyın”, **Milliyet**, 04.12.1991.

Bilal N. Şimşir, “Asya Türklerinin Umudu”, **Milliyet**, 25.12.1991.

“Orta Asya için büyük rekabet”, **Milliyet**, 01.01.1992.

“Türkmenistan’da Özelleştirme”, **Milliyet**, 24.02.1992.

“Türkiye’den Tam Destek”, **Milliyet**, 01.03.1992.

“Türkmenistan’a tam destek”, **Milliyet**, 01.03.1992.

“Türkmenistan:İşbirliğinizi Bekliyoruz”, **Milliyet**, 14.03.1992.

“Türkmenistan’a Türk ilacı”, **Milliyet**, 25.04.1992.

“Türkçenin Uluslararası Şiir Şöleni”, **Milliyet**, 21.05.1992.

“Türlere Çevirmen”, **Milliyet**, 20.06.1992.

“Soydaşa Türkçe Kursu”, **Milliyet**, 21.07.1992.

Resmi Gazete, Sayı:21106, 01.09.1992.

“Uyanın batılılar işi götürüyor”, **Milliyet**, 14.09.1992.

Resmi Gazete, Sayı:21377, 16.10.1992.

“Türkmen gazı Türkiye’den akabilir”, **Milliyet**, 19.10.1992.

“Türk mimarlara onurlu görev”, **Milliyet**, 08.11.1992.

“PTT Orta Asya’da hedeflerine ulaştı”, **Milliyet**, 27.11.1992.

Resmi Gazete, Sayı:21452, 31.12.1992.

“Simko’dan Türkmenistan’a hibe santral”, **Milliyet**, 07.03.1993.

“Kardeşlere ek kredi”, **Milliyet**, 02.08.1993.

Resmi Gazete, Sayı:21784, 10.12.1993.

Resmi Gazete, Sayı:21784, 10.12.1993.

Resmi Gazete, Sayı:21818, 14.01.1994.

“Orta Asya’ya bankacılık dersleri”, **Milliyet**, 01.03.1994.

“Artun Aşkabat yolcusu”, **Milliyet**, 20.07.1994.

“Türkmenistan’da israf refahı geciktiriyor”, **Milliyet**, 05.08.1994.

“Ertürkmenbank’a genel müdür”, **Milliyet**, 05.08.1994.

“Türkmen doğal gazında uyumsuzluk”, **Milliyet**, 26.08.1994.

Resmi Gazete, Sayı:22059, 22.09.1994.

“Müsiad’cılar Türkmenistan’da”, **Milliyet**, 06.12.1994.

“Türkmen doğal gazında sorun”, **Milliyet**, 18.01.1995.

“Türk-Türkmen Projeleri”, **Cumhuriyet**, 06.02.1995.

“Doğalgazda yeni güzergah”, **Cumhuriyet**, 12.07.1995.

“Niyazov:Doğalgazda sıkıntı çıkarmayız”, **Cumhuriyet**, 18.08.1995.

“Türkmenistan’a Türk blue-jean fabrikası”, **Cumhuriyet**, 19.08.1995.

Resmi Gazete, Sayı:22518, 09.01.1996.

“Türkmen doğalgazına alternatif güzergah”, **Milliyet**, 13.02.1996.

“Türk Dünyasının Sesi”, **Milliyet**, 12.08.1996.

“Türki Öğrencilere Baraj”, **Milliyet**, 27.02.1997.

Resmi Gazete, Sayı:22960, 10.04.1997.

Resmi Gazete, Sayı:23020, 15.06.1997.

“Türkmenistanlı Eğitimciler İstanbul’da”, **Milliyet**, 16.07.1997.

“Türkmen gazına ABD’den onay”, **Hürriyet**, 28.07.1997.

“Fethullah Hoca okulları devrediyor”, **Hürriyet**, 23.12.1997.

“Türkmenistan gezisinde doğalgaz bilmecesi”, **Hürriyet**, 25.12.1997.

“2000’lerde enerji köprüsüyüz”, **Hürriyet**, 29.12.1997.

“Doğalgazda mekik diplomasisi”, **Hürriyet**, 11.01.1998.

“Türkmenistan’a tarihi jest”, **Milliyet**, 24.01.1998.

“Aşkabat’taki Türk Camii ortada kaldı”, **Hürriyet**, 05.06.1998.

“Türk müteahhitlere ambargo”, **Milliyet**, 18.07.1998.

“Tarihi Buluşma”, **Milliyet**, 09.10.1998.

“KGB’de izledi”, **Milliyet**, 06.03.1999.

“Türk Dünyası Tiyatrosu”, **Milliyet**, 06.03.1999.

“Müteahhitlere devlet kontrolü”, **Milliyet**, 05.09.1999.

“Türkmenbaşı yine şaşırttı”, **Hürriyet**, 30.03.2000.

“Kültür”, **Milliyet**, 02.04.2000.

“Türkmenistan’a tam destek”, **Milliyet**, 20.12.2001.

“Türkmenbaşı Botaş’a kızdı”, **Radikal**, 21.07.2002.

“Sultan Alparslan’ın mezarı bulundu”, **Milliyet**, 28.11.2004.

Fikret Bila, “Türkmenlerle doğal Gaz pazarlığı”, **Milliyet**, 02.05.1992.

Elektronik Kaynaklar

“40 Milyon Stalin Kurbanı Anılıyor”, **Dünya Bülteni**,
<http://www.dunyabulteni.net/haberler/313708/40-milyon-stalin-kurbani-aniliyor>(Erişim Tarihi: 20.06.2017)

“Aşkabat’taki “Gülen’cilerin yuvası” kapatıldı, **Dünya Bülteni**,
<http://www.dunyabulteni.net/orta-asya/373721/askabattaki-gulencilerin-yuvasi-kapatildi>(Erişim Tarihi: 11.11.2016)

“Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı açıldı”, **Cumhuriyet**,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/105474/TurkmenistanCin_Dogalgaz_Boru_Hatti_acildi.html

“Türkmenistan doğal gaz zengini”, **Aljazeera Turk**,
<http://www.aljazeera.com.tr/makale/turkmenistan-dogalgaz-zengini>

İLKER, Ali, **Nikita Kruşçev – Eski Sovyetler Birliği Başkanı**,
<http://olayneymis.com/nikita-krusecv/>

Birleşmiş Markalar Derneği, **Türkmenistan Ülke Raporu**, Mart 2012,
<http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedef-ulke-raporlari/Turkmenistan.pdf>.

Dış Ekonomik İlişkiler Genel Kurulu Türkiye-Türkmenistan İş Konseyi, **Türkiye-Türkmenistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri**, s.7,
<https://www.deik.org.tr/uploads/turkmenistan-ulke-bulteni.pdf>.

İŞYAR, Ömer Göksel, **Orta Asya’da İşbirliği ve Örgütlenme**, **Uludağ Üniversitesi**,
<http://ui.uludag.edu.tr/duyuru/orta%20asya%20isbirligi%20arayislari.ppt>.

T.C. **Dışişleri Bakanlığı**, **Orta Asya Ülkeleri İle İlişkiler**,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı,
<http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Türkmenistan Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

Türkmenistan TAPI projesi için start verdi, <http://www.enerjigunlugu.net/icerik/15896/turkmenistan-tapi-projesi-icin-start-verdi.html>.

TÜRKSOY, <http://www.turksoy.org/tr/turksoy/about>

Türkmenistan, <https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkmenistan>

United Nations General Assembly, **A/RES/46/229**, 2 March 1992, <http://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/46>.

United Nations General Assembly, **A/RES/50/80**, 12 December 1995, <http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Hazar_Denizi.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kondominyum>.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sadabat_Paktı

ÖZGEÇMİŞ

1993 yılında Erzurum'un Çat ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Çat Cumhuriyet Pansiyonlu İlkokulunda tamamladım. 2010 yılında Erzurum Lisesi Anadolu programından mezun olarak lise öğrenimimi tamamladım. 2011 yılında başladığım Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü 2015 yılında tamamlayarak yine aynı yıl Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı'na başladım. 18 Ocak 2018 tarihinde Saparmurat Türkmenbaşı Türkmenistan-Türkiye İlişkileri adlı tez çalışmamı savunarak Yüksek Lisans öğrenimimi tamamladım.